

S A D R Ź A J

Sonetna struka		
JAKŠA FIAMENGO	Dno klepsidre	1
LUKO PALJETAK	Cik noći (Soneti za Francesca)	12
Baština		
ŽARKO MULJAČIĆ	Prvo izdanje jedinog djela Alberta Fortisa o otoku Korčuli	17
ALBERTO FORTIS	Memoria sopra l'isola di Corzola	20
JOŠKO KOVAČIĆ	Petre Hektorović u Novom Hvaru (uz neobjavljene, njemu pripisane starogradske stihove) . . .	43
AMBROZ TUDOR	Književnost Marina Gazarovića i ladanjska kultura hvarske komune početkom 17. stoljeća . . .	80
Eseji, studije, rasprave		
ZVONIMIR MRKONJIĆ	Međaši (Hrvatsko pjesništvo XX. stoljeća)	97
STJEPAN LAPENDA	Francuski prijevodi i prepjevi <i>Notturna</i> Tina Ujevića	104
Prijevod		
RAMÓN DÍAZ ETEROVIĆ	Otac se češljao kao gardel	113
RAMÓN DÍAZ ETEROVIĆ	Kako se izgubio dobar glas za tango	118
RAMÓN DÍAZ ETEROVIĆ	Anđeli i usamljenici	122
RAMÓN DÍAZ ETEROVIĆ	Detektiv Heredia i njegov mačak Simenon	132
JERKO LJUBETIĆ	Neke osobine proze Ramóna Díaza Eterovića . . .	136
Prikazi, osvrti		
MILAN IVANIŠEVIĆ	Prvo sustavno proučavanje Meštovićeve ranog razdoblja	140
IVAN PANDŽIĆ	Intelektualna igra ili metafizičko iskustvo	144
Dokumenti		
NENAD CAMBI	Izvješće predsjednika Književnog kruga Split za razdoblje 2002-2003. godine	147
VINKA GLUNČIĆ-BUŽANČIĆ	Izvješće o izdavačkoj djelatnosti Književnog kruga u 2002. i 2003. godini	151
BRATISLAV LUČIN	Izvješće o djelatnosti <i>Marulianuma</i> u godinama 2002. i 2003.	155
* * *	Članovi Upravnog odbora	160

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 — Internet stranica: www.knjizevni-krug.hr — E-mail: knjizevni-krug-split@st.htnet.hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 — Devizni račun kod Splitske banke d.d. Split 20004971 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

DNO KLEPSIDRE

Jakša Fiamengo

UPLOV

Ničemu te nije naučilo more,
Ničemu što sve je i kad znaš da nije.
Trebao si biti ptica, drugačije
Vrijeme, trebao si znati odgovore

Na sve što se s rive slutilo da stiže
U uvalu s punte Knežerata, što je
I više od broda i što jednako je
Potrebi da sve se daljine približe.

Ničemu te nije naučilo more.
Na doček si broda išao, iz tvoje
U dobrotu broda slijevale se boje

Odlazaka, snova. S plaže zvonilo je.
Ničemu te nije naučilo more.
Plovilo je k tebi, otplovljavalo je.

(Pitanja nam treba, znamo odgovore!)

TRAGOM MONFRINE

Drevnost kojoj ne znam godine ni ime
Pred stara me zdanja (i još mnogo dublje:

U korijene grada!) privela i time
Dala mi svoj biljeg. Tu se suši rublje,

I sada i uvijek, ali se i suši
Vrijeme što još kulja, ko u pučku dramu,
U živote prošle; još lumin priduši
Bratim i, dok svjetlo sja kroz polutamu

Crkve svetog Križa i svetog Mikule,
S Marjana se spušta, ko sa svete gore,
Niz Varoš, niz vrijeme, niz stare regule

Tiha pjesma, ples gospodski, pučki... Škure
Moći vrijeme, glazba preplavljuje dvore
I ko čaše vinom tako se i ure

Pune svjetlošću. Zavazda.

SPOREDNE ULICE

U njima zgušnjava najbolje se vrijeme
I za susret s gradom najdublje tišine,
Sjedjeljke uz kamen, čiste okamine;
U njima su dusi onih što su nijeme

Zamjene za buku s javnih gradskih mjesta.
Kad nestane čovjek, u njima se nađe,
U pamćenju ljudi čije se beznađe
Ne broji i osmijeh još je neizvjestan.

U njima je vrijeme stalo i popločan
Razgovor je ljudi, tih i neporočan
(Ili mi se čini). A možda baš tu je

Sve glasnije, duže: svađa sa balkonā
Pa niz tiramole, niz cvijeće... I zvona
(Dok se isto vrijeme stalno opetuje)

Tu jači zvuk spuste, samo se ne čuje!

KUĆA KRUHA

Tovar, vol i moja siromašna duša
U Božićnoj tajni samo smo statisti
Pred Djetićem mali, sa sjenama isti,
Dah nas Božji ljulja i vrijeme peruša.

Već isprani nadom da će zima proći
Dok u vjetru šumi silno more vjere
U istom smo zviježđu, mjeri svake mjere,
Putnici u svjetlost usred Svete noći.

O, sva je od zlata naša Kuća kruha,
Ukrasi na boru, blagdan i noć gluha
— Tek se anđeosko *Glorija* još ori.

Sat zvjezdanih sati kuca našu vjeru
Dok nas s tri mudraca rod pastirski dvori
Marija i Josip već pelene peru.

SAT ZEMLJE

Da se samo malo nad Komižu dignem,
U bespuće njeno, u bušak na stijeni,
I legnem na zemlju, u stoljetno stignem
I prastaro njeno, dok diše u meni,

Osluškujem bilo i da ništa ne znam
Uz maslinu, lozu, uz smokve, rogače,
I da me prepozna, ma koliko neznan
Bio na tom mjestu, svaki trs i jače

Zakuca mi srce kad u zemlju riječi
Od plodnosti kapnem; i da me izliječi
Zemlja koja jesam i čiju težinu

Osjećam ko svoju kad se travi predam...
I dok zemlju slušam, u nju sav zagledan,
To očev glas čujem, očevu dubinu.

MORNAR, TAJ NAR MORSKI

Galebovi, kažeš, duše su mornara,
 Ogrnute perjem ko u tužne plahte
 Što bjelinom šire svod nebeski. Ah, te
 Letjelice morske, ti rupci jedara,

S plovidbom na čelu dok ih more ziba
 Kao blago vrijeme! Oni bi još htjeli
 Egzotičnih luka? O, sada su bijeli,
 Iscijedeći, tužni; sad ih struja šiba

Uz opasne hridi. Oni se još vide;
 Mornar, taj nar morski (i sve što s tim ide),
 Uzda se u more, u san o slobodi

Plovidbe ko mjere svega što nas nosi.
 Mornari su soli tog plova, te osi,
 Zaspali u pijesku, usnuli na vodi.

MILNA

Izložene suncu dok dišu ko žive
 Kuće, ti svjedoci ribarskih vremena,
 Milna se oblači gizdavo ko žena
 Kad u šetnju krene duž Blataške rive.

I cijeli dan tako sunce lovi sjene
 Što po luci traže počinak od mora,
 I pletu se vijenci konoba i dvora
 Kad im kamen vrijeme u svjetlost odjene.

Dok hitamo Vlaškom, k Panteri, na plaže
 Čempresi se s groblja njišu poput rublja
 Na vjetrina dobrim što nam ljeta blaže.

S Angličinom, Gospom, ćakulom na Žalu
 Cakavski smo, broški isti glas i zublja
 Ko fuge u ziđu, ko pjena u valu.

Duboka je Milna, zacijelo i dublja!

Milna (o. Brač), ljeto 1996.

POKLADNI UTORAK

Sunce nas ko kakav prebogati zlatar
U svjetlosti čuva, namiče dobroti;
U svom nas umijeću protiv zla uroti
I otvara svagdan ulični teatar.

A mi, eto, zadnju razuzdanost grada
Hvatamo po rivi što u ples nas utka;
I pomamno kolo, dok pali se lutka,
U sve dublji zanos ko u ponor pada.

I zacijelo nitko tko se sad raspusti
Otkupljen se neće pepelom zaprašiti.
I kad smijeh zamukne, i maska se spusti

Još dugo će trajat taj bijeg iz intime,
I još dugo dan će, što ima doć, plašiti
Jer sve je u svezi sa sobom i svime.

REBRASTA SVJETLOSTI

Rebrasta svjetlosti što ulaziš tiha
U sobu i kaplješ na oči, u žile
Kroz polutamu u polusan od svile,
Meka poput daha, nježnija od stiha.

U ljetno popodne što si poput frule,
Svjetlosti nadasve, svjetlosti na pola,
Što u voću dubeš sjene, što sa stola
Kradeš moje misli, snove što se gule.

Svjetlosti što pužiš ko gušter po zidu,
Što si obećana nekom boljem vidu
I kroz rebrenice kušaš vrč tišine.

Prerađena vatro, zrnasta i gusta,
Što si prostrt beskraj, poljubac na usta
I luč što izbija iz drijemne dubine.

ZIMZELEN

Stablo sa kojega list odbija pasti
 Posadit ću u tvom vrtu, među ruže,
 I pred sumrak kad se sjene tlom ispruže
 Nikako mi nemoj reći da je rasti

Isto što i pasti, kleknut, čak i leći.
 Nikako mi nemoj reći da je vrijeme
 Relativan pojam i da s ploda sjeme
 Ugiba. Ne! Raste! Samo treba prijeći

Put od zemlje k zemlji, preko neba što je
 Krošnja u tvom vrtu, nešto poput kiše
 Što nad nama slaže neprolazne boje.

Stablo sa kojega list odbija pasti
 Past će možda jednom kad sve zamiriše,
 Kad se hod vremena sažme i razvlasti.

DAVNIH GODINA

Ako opet uđem možda će me smazat
 Povijest što se gušće u špilji posloži.
 Možda će me ujest taj zmaj što vrtloži,
 A možda i neće — teško je to kazat.

Možda će me vrijeme, što je što i bezdan,
 Na obratni način u dno srži taknut.
 A možda i neće, možda će tek maknut
 Onog mog u meni. Onog što je zvjezdan.

Onog koji bijah a sad se ne sjećam
 Kakvo je to vrijeme kad sam bio vječan,
 Kakvi su to znaci kraj kamenih vrata.

Onog kojeg ne znam. Koji se pomnoži
 Sa svima, i sa mnom, pa se u prah složi,
 U kameno vrijeme, u šum mrtvog sata.

Vela Luka, prvi put u Veloj spili

ČEKAJUĆI BARBARE

Iznova se, opet oblačim u bijelu
Sobu s uvijek istim pogledom na more;
U stvarima iskrim, obrazi mi gore:
U bijeloj sam sobi, u večernjem tijelu.

A niz one ljestve, biblijske i tvrde,
Bljeskovi u perju, maslina i mramor...
S ulice me stiže sve glasniji žamor:
O, nešto su divlji... O, nešto se srde...

Ipak, ja još uvijek vjerujem da može
Potrajati vrijeme u kojem smo stali:
Taj raspored svjetla, stilski kroj, te kože...

I ma kako krotak, bit ću jači, tvrđi
Od svih što ko zvijezda u mene su pali:
Nailaze, psuju, sve grđi i grđi,

Raznose i hule, a nismo ih zvali.

KAD MLETAČKI LAV

Kad mletački lav zaklopi knjigu i kad
Pandžom stane na nju i počne je derat,
Što će bit od grada, hoće li sneverat
Kad se sve podijeli na Vječno i Nikad?

Što će ostat kad se dignu helebarde?
Zar kamen za pljačku, zar pismo i vjera?
I što će bit od nas kad nas tuđin stjera
U mire, twardaje i baščune tvarde?

Kad *Prejasna* rukne, kad se grad razori
Gdje će puste nave, galije, karake,
Na čiji će otok navigat vapori?

Gdje će galijoti; žene čedne, lake
U čija će gnijezda? Čije smrtne stope
Slijedit ćemo, nagi, u čije past rake

Kad korice knjiga zanaovjek se sklope?

CETTINEO, DNO KLEPSIDRE

Sad će on, snom načet, samoćom natopljen.
 Mjere se po njemu sumraci i šutnje.
 Sukladan sa bridom Marjana i slutnje
 Ide on i šeta, sjenama poškropljen.

S čempresima možda raspravlja i uši
 Napinje i sluša: kanarinac javlja
 Zadnji vrisak žege, zadnju ludost slavlja.
 Ide on, tlom vezan, sve dublji u duši.

Zadnja svjetlost već je u staklima bljesak
 Ugasila poput žerave što osta
 Iza ljetnog sunca. Sada samo pijesak

Iz očiju sipi, nasiplje klepsidru
 Čije dno smo takli... Vrijeme dobrog posta
 Usporuje korak i s gradom na sidru

Sidrimo se i mi u sjaj što preosta.

LAPIDARIJ

I ja svoje ime tražim na toj steli
 Kao srodnu dušu, kao jek davnine.
 I nek glas zemaljski odveć nas ne brine
 — U smrtima tuđim i svoju smo sreli.

A samo smo ploču pomaknuti htjeli
 Iz kamene osi, iz nevažne tmine
 Jer često smo, često iz sedla sudbine
 Padali i jedva ostajali cijeli.

Sad su tu te ploče, sad smo uz tu vagu
 Što nam mjeri ishod pod stražarskom kulom
 I dijeli nam vrijeme na grad i na drugo.

A pod drevnim trijemom svojim tamnim čulom
 Upija nas kamen i troši nam snagu;
 I bit će nam tamno, i bit će nam dugo...

Roč, 22. listopada 1997.

TINOVA ZEMLJA

Ima i u dubljem uvijek nešto dublje
Za novu dubinu, za tamu i krila;
Iz djetinjstva i sad ona dobra vila
Prinosi nam svjetlost što od svake zublje

Jača je i ovdje gdje su riječi grublje
Od voska, od ptica i od karanfila;
Gdje su riječi zemlja i ista ih sila
Drži ko što jutro vjetrom puni rublje.

Stara jednostavnost... Vrh svoga mramor
Što crninom veže slova i križ tanak;
I glasna tišina, i utihli žamor.

S oblacima misli dok u sumrak plove,
Spavajmo, maestro, i nek nam je sanak
Odmor u dubini za visoke snove.

Mirogoj, na Tinovu grobu

RUINA

Sad mi se već čini da je tako nešto
Trebalo se zbiti, ta sakatost grada,
Jer inače tko bi bio svjedok pada
I tko bi ga skrio? Tko bi tako vješto

Mijenjao mu izgled i iz njega brao
Poruke ko rijetke cvjetove sa trnjem,
I tko mjesto njega bio bi okrnjen
I bio mu poput, i živio kao?

Ruina je mjesto gdje se jasno vide
Tragovi što mame, kojima se ide
U slojeve tamne, još tamnije, noćne.

Ruina je mjesto gdje najviše ima
Grada kad ga nema, u neprolazima;
Gdje sve što završi samo što ne počne.

MLETAČKI NOKTURNO

Vidjeli smo mnogo i sad smo pod zidom,
 Mutni od toliko hoda kraj kanala;
 Tako je zacijelo i *Prejasna* pala
 Kao suhi kesten, kao dažd nad Lidom.

Prolaze Schiavoni, našijenci, Vlasi,
 S Venecijom zimskom sunce je izdahlo,
 Osvaja nas vrijeme, gnjecavo i rahlo,
 Nailazi jugo i svjetiljke gasi.

A s one nas strane more galijotsko
 Ko nemirna neman nadzire i kori.
Palazzo Ducale i sve ono dvorsko

Topi se ko vosak u sumraku: spori
 Vaporet, maske, kandirano voće,
 Dekadentska svita, vlažne bedastoće...

Hoće mi se zraka, svjetlosti, samoće...

*Venezia, zimskom skitnjom
 Rivom degli Schiavoni*

VEZ NASUPROT GROBLJU

A kad se pomiješam s brodovima, kad me
 U zagrljaj stegne luka čiju ne znam
 Odijeliti rivu od sidra kad padne
 Na dno moga srca ko u ponor neznan,

Kako se pomirit s plovidbom što sada
 Ravna se po tamnim čempresima s druge
 Strane luke, kako odvojiti od grada
 Palubu bez ljudi, križeve bez tuge?

I kako pomirit dva velika mora:
 Ono što odlazi i ono što traje
 U prošlom i onom što već jednom mora

Uplovit u svakog i crninom zalit
(Ko vinom?) sve naše prazne zagrljaje?
Kad se s brodovima združim zar prežalit

Ništa neću moći, a bilo bi da je?

IMA TAKVIH MJESTA

Ima takvih mjesta što su sita ljudi
Pa i nisu mjesta već tek golo vrijeme
Što pored nas teče, što je samo sjeme
Onog što će doći, što nas iz sna budi.

Ima takvih mjesta, iz čistoga mira
Protiv nas se bune a onda zašute,
Poravnaju kuće, zametu sve pute...
Ima takvih mjesta i svako vibrira

I negdje u meni, odloženo, pusto
Za sve dobre riječi koje bi ga htjele
Naseliti vatrom, pjesmom i još uz to

Propovijedat blagost. Tvrđe od azbesta
Ta mjesta i na se podižu se, strijele
I bore do krvi... O, ima tih mjesta!...

CIK NOĆI
SONETI ZA FRANCESCA

Luko Paljetak

RIJEČI, POLJE

Muči me svako slovo, ali jače
muče me riječi, svaka, kad se spoje
u srok još više muče me, dapàče,
više i istančanije jer stoje
u vezi koja između njih polje
nagazno stvara, minsko, muka traje
i nakon toga, kad se stigne dolje
do kraja, do bjeline koja daje
utisak lažnog završetka muke,
počinje nova, za trenutak slađa
od one koja ni prestala nije
i neće: ono polje, što se rađa
ponovno, treba preći, kao prije,
ako se može sa što manje buke.

KOLOVOZ, RUJAN

Kolovoz evo prolazi i rujan
doći će, smokve sušelice jedi,
putniče, vrlo hranjive, jer nujan
tvoj lik je, sve što govoriš ne vrijedi
onamo kamo ideš, ali ima
smisla za stolom što ga sjena reže

kao ti nju, iz vina skače čili
skakavac, leti vodomar i veže
zvonike koji olovke su nama
oduvijek bili, još se vide slova,
glagoljske ove zvijezde iznad krune
Maloga Stona, školjke zato pune
sjaja su, većeg što je veća tama,
dostojan stoga budi svojih snova.

JABUKE, RUMENILO

Rumenilo tih jabuka, što stvara
boju na licu djevojaka jedrih
i žena — tu te pogled lako vara,
razlučiti je teško — s nebom vedrih
rubova naglo prožima se, stani,
tamo gdje ideš jabuke će prije
stići, to vjeruj, ne znam što ti brani,
a ne znaš ni ti, ovdje nitko nije
zaista samo zato, budi prvi
i sve će drugo doći, vidiš, zjene
varaju te i tako, i ti njih
prevari, ne znam što imaš u krvi,
zar ne bi dao sve zbog one žene
što bere one jabuke — ja bih.

POHVALA TUZI

Ne tuguj, druguj s tugom svojom, budi
prijatelj svojih suza, pomno niži
na nit ih, pij ih slatko, sol im liži,
usana slanah iz tamnice grudi
pjevuši, tvoja tuga ima mjesto
u srcima tolikih, opravdanje
i potporu, ne mrzi svoje stanje,
naprotiv, budi zahvalan što često
zamagle ti se oči, što ti glas
zadrhti odjedanput kao stara
vitrina noću, kao da se boji
uljeza, tuga zauvijek te stvara
tužnim, za sreću samo kratak čas
dobiješ, a i tada ne znaš koji.

LJUBAV STIJENA

Opojnost svakog trenutka, ta sreća
kratkoće koja traje kao tužna
misao, opet postaje sve veća,
vinogradari, više nije nužna
vještina vaša, nismo ni mi manje
sposobni, eno gotovo smo ravni
bozima po dubini koju znanje
pod potplate nam stavlja, ali davni
osjećaj škrte vječnosti nam daje
važnije, pouzdanje, koje traje
također kratko, kao ljubav stijena
što su od leda raspukle i doći
ne mogu jedna drugoj, samo sjena
dotakne im se katkad u cik noći.

DAN, KRAJ

Na kraju dana kad se zvijezde muče
da sklope noć za više vrsta snova
ostajem sam, u žili koja tuče
u mali doboš stapaju se slova
u riječi što na prikladna bi htjele
naići usta, ali samo ova
susreću, moja, koja radije žele
ljubiti nego biti crta rova
na prvoj crti smisla što ga brane
zubi i ptice koje grožđe zoblju
i prije nego sazri, zato prazne
ostaju čak i onda kada svane,
i nijeme, kao žene što u razne
sate ih možeš susresti na groblju.

JEDAN IZ PRATNJE

Ostavljen i od sebe žudim družbu
onih što sebe ostavljaju drugim
za utjehu, jer i sam takvu službu
nudim i vježbam u noćima dugim
i zatvorenim kao stare kuće

u kojim stari ljudi gore-dolje
hodaju i o Eliotu vruće
razgovor vode, možda mi je bolje
pridružiti im se barem koji tjedan
budući da prevoditelj sam, jedan
iz pratnje, onaj kojem sva je dužnost
da i od sebe ostavljen u drugom
ostavi sebe kao drugog, s tugom
prihvaćajući radosnu tu nužnost.

RAZGLEDNICA

Dan je siv, ali sunce je crveno
na razglednici koju pišem dugo
riječima što su napisane, eno,
već i na nebu kišom koju jugo
donosi na dar onim koji sada
nemaju suza, pođimo ti ì ja
u ovaj grad na slici, tamo vlada
vedrina, tamo sunce vječno sija,
tamo je rublje što na žici visi
toliko bijelo da me odmah hvata
želja za snom u postelji što klizi
lagano prema polju, zar već nisi
živjela na tom mjestu, ispod sata,
nesklona bilo kakvoj analizi?

JORGOVANI, BIJELI

Nedužan posve išao sam cestom,
kad je to bilo? jorgovani grijesi
bili su, bijeli jorgovani s krijestom
nojeva perja, i kad nisi jesi,
osjetio na prvoj sam krivini,
ondje gdje cesta malo skreće desno,
u polju mi je — zato rekoh: skini! —
kao i sjenokoscu bilo tijesno;
crni smo kruh od bijelog pekli brašna,
jeli u podne, okretali zvona
i stavljali ih na stol, moja tašna

bila je uvijek puna makarona,
sada, when lilacs in the dooryards bloom,
i vodopad na srcu ima šum.

KRUMPIRI, POSLJEDNJI

Ledi se ljeto, srce sve se manje
grije od žara svojih starih vatri,
a sve se više oslanja na znanje,
duboki jastuk na kojemu snatri
o požarima svojih davnih stepa
kroz koje jure, na konju od pjene
krvave, bolje nego bi Mazeppa,
ljubavi davne što ih slabo cijene
ljubavi nove, jasno je što slijedi:
pod pepelom će posljednji krumpiri,
oni najslađi, ostat, mnogi žedni
s gozbe će prije otići u širi
jestivi kontekst, s olakšanjem sjedni
i, koru nježno ljušteći im, jedi.

KRICI, ŠAPATI

Večer se posve oslanja na mračne
dubine koje u sebi se množe,
jedna po jedna zvijezda nebo načne
i već je zora dok se one slože
jedna u drugu kao zupčanici
što pomiču nas, snimljeni na traku
šlagvorti su nam, šapati i krici,
uzdasi, scenski efekti, u mraku
melju nas zvijezde, trebalo bi pekar
da jesam, ili barem apotekar
koji ni disat ne smije u vagu
na kojoj mjeri otrov svoga praška
koji suh mora bit, jer ako vlagu
uhvati smjesa bit će zbilja vraška.

PRVO IZDANJE JEDINOG DJELA ALBERTA FORTISA
O OTOKU KORČULI
(*MEMORIA SOPRA L'ISOLA DI CORZOLA*, SIC; 33 NEOBROJČENE STRANICE)
(*MIC*)

Žarko Muljačić

1. UVODNE NAPOMENE

Profesor povijesti prirodnih znanosti Luca Ciancio (Sveučilište u Bologni) spomenuo je nedavno (Ciancio, 1995, 299), da se u AASP (*Archivio dell'Accademia di Scienze, Lettere ed Arti di Padova*) pod novom signaturom: busta IX, n. 82, to »Izvjješće« čuva kao jedno od četiri neobjavljena Fortisova djela iz 1780 (N. B. Taj se nadnevak ne nalazi na fotokopiji koju sam dobio sredinom 2002, nakon višegodišnjih napora). Nakon što sam proučio taj tekst, došao sam do zaključka da on obogaćuje naša dosadašnja znanja o Fortisovu životu i radu i daje mnogo nepoznatih podataka koji se tiču fizičke geografije, flore, faune, narodnih običaja i stanovništva otoka Korčule te nekolicine uglavnom zaboravljenih Korčulana. O njemu sam izvijestio na međunarodnom Kolokviju »Alberto Fortis« koji je organizirao Centar za mediteranske studije Sveučilišta u Zagrebu (Dubrovnik, 17-18. studenoga 2003) u povodu dvijestote obljetnice smrti tog velikog talijanskog prosvjetitelja i kroatofila (Bologna, 21. listopada 1803). Usp. Muljačić (2003. u tisku). U međuvremenu sam odlučio taj tekst objaviti u cijelosti, s bilješkama u izradi kojih mi je pomogao mr. Bratislav Lučin, na čemu mu zahvaljujem. Kako ni ja ni on nismo stručnjaci za prirodne znanosti, pogotovo ne za njihovo stanje oko 1780. god., o toj se problematici ne možemo kompetentno očitovati. Poznavatelji Fortisovih tiskanih djela znaju da se on uvijek ne slaže s pravopisnom, morfološkom i leksičkom normom talijanskog književnog jezika. Te osobitosti treba poštivati i, eventualno, nakon prve upotrebe takvih likova na njih upozoriti sa *sic*. Usp., npr., lik *Corzola* umjesto pravilnog *Curzola*.¹

Uvodno treba spomenuti nekoliko zaključaka do kojih sam došao radeći na dubrovačkom predavanju:

1. Fortis je prvi put boravio na Korčuli sredinom prosinca 1779. god. (najvjerojatnije između 14. i 20. prosinca), a ne krajem siječnja 1780. kako sam donedavno mislio (Muljačić, 1996, 155);

2. Taj boravak predstavlja drugu od ukupno šest »dionica« njegova devetog putovanja preko Jadrana (ujedno osmog putovanja u hrvatske krajeve).² Zbog nove »situacije« (oko sedam dana na Korčuli i oko tri dana u Stonu), njegov boravak u Dubrovniku, u koji je stigao brodom na liniji Ston-Gruž oko 24. prosinca i koji je napustio isplovivši iz Gruža »u ponoć 26. siječnja 1780«, bio je nešto kraći, tj. nije trajao oko 6 tjedana nego oko 33 dana.

3. Otprije sam znao (Muljačić, 1996, 119-120) da Fortisov prvi boravak u Dubrovniku nije bio samo rezultat želje njegovih učenih vlasteoskih prijatelja da ga ugoste i da mu pokažu kulturno blago i prirodne ljepote toga grada (i njegove okolice) ni motiviran samo njegovim znanstvenim interesima. Fortis je u to doba bio shvatio da iz političkih razloga ne može dobiti katedru prirodnih znanosti u Padovi pa je nastojao dobiti drugdje neko pristojno zaposlenje. U obzir su dolazila dva mjesta: u Carigradu (možda pri mletačkoj ambasadi koju je vodio njegov prijatelj napredni senator Andrea Memmo); u Napulju gdje su ga neki dvorski ljudi htjeli zaposliti kao kraljeva mineraloga. S obzirom na sporost poštanskih veza, Dubrovnik je bio najidealnije mjesto za odluku zbog čestih veza i činjenice da se nalazio skoro jednako daleko od dviju prijestolnica. Čini se da je Fortis čekajući u Dubrovniku stekao uvjerenje da je »napuljski posao« izgledniji pa je odlučio krenuti u južnu Italiju, ali ne normalnom brodskom linijom za Bari ili Barlettu, nego dužim putem, tj. preko Splita i Ancone. Na to se odlučio jer je prijateljima iz splitskog Gospodarskog društva (*Società Economica*) bio obećao da će, kao njegov dopisni član, predavati u Splitu o korisnosti i potrebi gajenja pitomog kestena u Dalmaciji (što je i uradio nepoznatog dana krajem siječnja 1780. god.). Usp. Muljačić (1996, 120-123).

4. Na svoj se prvi boravak u Korčuli odlučio ne samo da poveže znanja o hrvatskoj obali do ušća Neretve i Opuzena, koja je bio stekao u drugoj polovici 1772. god. i saznanja koja su ga čekala u Dubrovačkoj Republici, nego i da »na terenu« pronađe valjane argumente kojima je kanio kritizirati jednog svog napuljskog kolegu (samozvanog homerologa, etimologa i vulkanologa Cira Saveria Minervina). Iako taj nije Korčule nikad vidio, samouvjeren je tvrdio da je Korčula vulkanskog postanja (ne znajući da se atributi koji znače »crna« tiču tada postojećih vrlo gustih »tamnih« crnogoričnih šuma). Još je gore bilo njegovo »uvjerenje«, da je Κέρκυρα Μέλαινα / Corcyra Nigra (a ne Krf, čije je grčko, odnosno latinsko ime bilo bez tog atributa) novo ime za mitski otok vječnog proljeća koji se u Odiseji zove Σχερίη (Homerov se tekst ne smije smatrati povijesnom istinom nego umjetničkim djelom pa je besmisleno diskutirati je li istinito hvaljenje feačkog kralja Alkinoja (bez obzira na to je li on vladao Korčulom ili Krfom) da njegovi mornari mogu u jedan dan dovesti do otoka Eubeje i natrag u njegovu prijestolnicu koja u Odiseji predstavlja zadnju postaju u dvadesetogodišnjim Odisejevim lutanjima prije njegova povratka na rodnu Itaku (usp. MIC, str. 32 (od »bližeg« Krfa do Eubeje ima u jednom pravcu, prema Fortisu, čak 600 milja!)).

Prije objavljivanja mog čitanja Fortisova MIC-a moram dati nekoliko informacija tehničke naravi. Trideset i tri fotokopije kojima sam raspolagao tiču se izvornih šesnaest dvostranih listova i početka prednje stranice sedamnaestog lista (koja sadrži samo dva retka i potpis *A. Fortis*). Kako ni listovi ni stranice nisu izvorno obrojčeni (bez čega nije moguće upućivati na određene, točno locirane odlomke), ubilježio sam brojeve od 1 do 33 unutar kosih zagrada na mjestima gdje počinju pojedine stranice u mom daktiloskriptu. Što se tiče naslova poglavlja (kojih ima trinaest), postupio sam na tradicionalan način, tj. donio sam ih vodoravno, a ne kao Fortis (koji ih je ispisao manjim perom i sitnijim slovima u vertikalnim stupcima čiji se 'početci' nalaze u relativno uskoj margini na »visini« koja odgovara onoj prve rečenice dotičnog poglavlja). U jednom slučaju (3. pogl.) nisam mogao tako postupiti, jer naslovu poglavlja ne odgovara nijedna rečenica koja je napisana na početku nekog retka. Ne znajući na koju je rečenicu Fortis mislio, notirao sam taj previd u posebnoj bilješci.

MEMORIA SOPRA L'ISOLA DI CORZOLA³*Alberto Fortis*/1/ § 1. SISTEMA VULCANICO-OMERICO DELL'AB. MINERVINO, OCCASIONA
IL VIAGGIO DI CORZOLA.

Un nuovo sistema Vulcanico-Omerico promesso al Pubblico dal dotto S^r. Abate Minervino, Membro Pensionato della Reale Accademia di Napoli,⁴ e le ricerche da esso fattemi⁵ intorno alla fisica costituzione dell'Isola di Corzola, ch'io non avea visitato ne' miei viaggi Dalmatici, mi determinarono a portarmivi verso la fine del 1779.⁶ Ravvivando l'opinione di parecchi antichi, e moderni gravissimi Critici, che non si credettero in necessità di piegare all'autorità d'Erodoto; de' marmi di Paro, delle monete, delle pietre incise, e del consenso che può essere spesse volte quasi universale senza meritar cieca fede, il mio Collega e Corrispondente annunziò solennemente »che un Poeta chiamato Omero non visse mai ma che 'Ομηρος anticamente fu detta la *Collezione* de' canti componenti l'Iliade e l'Odissea; che tutti i nomi degli Eroi Greci e Trojani furono emblematici, e niuno d'essi appartenne giammai ad uomo vivente; che l'Isola, i fiumi, i monti, de' quali v'è fatto menzione portano denominazioni tratte dalle fisiche qualità loro; che i due Poemi attribuiti all'immaginario Omero non altro sono che una circostanziatissima Storia Naturale delle rivoluzioni, e degli scambussolamenti sofferti dalla exterior corteccia del Globo nostro, particolarmente nella Troade, nell'estrema parte d'Italia, nella Dalmazia, e nel vicino mare;⁷ che l'autore, o forse gli autori degli allegorici Poemi erano stati Italisti, abitanti della Lucania, e propriamen- /2/ te Sacerdoti della in rimotissimi tempi distrutta città di Siri, dalle rovine della quale sorse poi l'anch'essa spenta Eraclea;⁸ e che finalmente tutte queste ed altre molte proposizioni di strana apparenza verrebbero da lui provate con tanto indubitabile chiarezza, ed evidenza, che dovranno immancabilmente arrendervisi tutti gli uomini di giusto criterio forniti, e non guasti dalle prevenzioni. L'erudito Napoletano, persuaso non solo ma convinto a forza di confronti, e di ricerche etimologiche come d'una verità fondamentale, che sotto le radicali de' nomi

degli Eroi, delle Nazioni, de' fiumi, delle città mentovate da Omero si trovino coperti importantissimi punti di Storia fisica appartenenti alle contrade suddette, pensò molto ragionevolmente alla necessità di convalidare colle osservazioni di fatto le ipotesi Geologiche appoggiate alla nomenclatura Omerica, cui fece derivare dalle più antiche, e remote lingue Orientali; poichè i primi abitatori d'Italia furono Etiopi, com'egli crede d'aver scoperto, e di poter dimostrare. A tal soggetto ei mi fece l'onore di chiedermi informazioni dell'indole, e costituzione fisica de' monti, che formano la Penisola di Sabbioncello⁹ nella Dalmazia Ragusea, da lui tenuta per la Feacia del preteso Omero, e dell'Isola di Corzola cui stima essere la Corcira, o la Scheria,¹⁰ dove regnava il finto Re Alcino.¹¹

Riconoscendo in Ulisse la »personificazione della violenza de' fuochi sotterranei, ora vicini alla super- /3/ ficie, ora profondamente rimoti, e non apparenti che fece gonfiare il suolo, poi fracassotto (sic) a mezzo, quasi dandogli di morso« (con questa perifrasi egli interpreta il nome del sinora creduto Re d'Itaca) trovavasi l'erudito uomo premuroso di acquistare notizie precise del paese a cui stima di poter provare che il simbolico viaggiatore abbia approdato dopo d'aver fatto vela dall'Isoletta di Calipso,¹² che dovette essere una di quelle picciole che trovansi presso i lidi di Calabria, o nel mar di Taranto. Partendo da Ogigia Ulisse con prospero vento ebbe dalla sua ospite, secondo il Sig^r. Minervino, il consiglio di piegare verso la sinistra, e veleggiò contemplando le Plejadi, il Carro di Boote, e l'Orsa maggiore, dal che conclude il mio Collega che l'avea dirimpetto. Dopo parecchi giorni di navigazione, che sarà stata quasi sempre litorale, egli traversò il nostro Golfo, e scoprì le terre selvose della Feacia, che significa *Regione squarciata da' fuochi*.¹³ Se dell'Isola di Calipso Ulisse doveva andare al paese de' Feaci, e all'Isola Scheria, che dagli spositori d'Omero generalmente viene creduta Corfù, egli non poteva piegar a sinistra, nè avere dirimpetto l'Orsa maggiore; dunque andò a un'altra Scheria, a un'alta Corcira più settentrionale. Per sapere di certo, se la violenza de' fuochi sotterranei personificata in Ulisse, dalla Sicilia passasse a Lipari, poi alle terre de' Lestrigoni,¹⁴ indi all'Isola di Circe¹⁵ tornando addietro, e a quella delle Sirene¹⁶ /4/ nel Golfo amenissimo di Napoli, poscia costeggiando la Calabria, e forse serpeggiandovi sotto, venisse all'Adriatico, lo varcasse, e facesse trasporti di montagne, squarciamenti di terre, sovversioni di tratti vastissimi di paese, e scovasse caverne, e preparasse crateri ai Laghi futuri, faceva d'uopo o che il Sig^r. Minervino si mettesse in mare, o che chiedesse notizie a quelli fra' suoi amici che conoscevano il paese.¹⁷ Egli osservò giustamente, ch'era quasi tutto Vulcanico il viaggio del suo allegorico Ulisse pel Mediterraneo; egli sapeva, che vulcanica è la picciola Isoletta di Pelagosa¹⁸ situata appunto nel mezzo dell'Adriatico fra l'Italia e la Dalmazia; egli avea raccolto tutti i cenni di Vulcanità che potè rinvenire presso gli antichi, e presso i moderni che anno descritto le terre aggiacenti al nostro mare, e si lasciò finalmente trasportare a generalizzare l'azione del fuoco forse con migliori ragioni di quello che abbiano avuto molti altri fondatori di sistemi. Il tempo ci metterà a portata di fondatamente giudicare del suo, quando sarà uscita alla luce l'Opera annunziata, intorno alla quale sta lavorando.¹⁹

Abbenché nelle gite da me intraprese per quella parte della Dalmazia, e per l'Isola di Corzola in particolare, io non abbia trovato apparenza di sovversioni operate dal fuoco sotterraneo, o vestigj d'esterna conflagrazione, sono /5/ però rimasto bastevolmente contento delle notizie colà acquistate, e lo sarò moltopiù se la lettura che sono per farvene sarà da Voi, o Signori,²⁰ tenuta degna di qualche attenzione.

§ 2. DESCRIZIONE GENERALE DELL'ISOLA, E SUA LITOLOGIA.

L'Isola di Corzola, detta dagli antichi Corcyra Melēna,²¹ e dagli attuali abitanti Karkar,²² stendesi da Maestro a Sirocco per circa 35 miglia di lunghezza, e non mai che otto di larghezza fra' gradi 14 e 15 di lat. dal merid. di Parigi.²³ Un angusto canal di mare la separa dalla Penisola di Sabbioncello, che dall'Ismo di Stagno²⁴ sino alla Punta²⁵ si prolunga quasi parallela ad essa, a copre le foci del fiume Narenta. L'aria vi è salubre, e temperatissima; io trovai all'estremità orientale dell'Isola rifioriti i pruni nel mese di dicembre.²⁶ Il Canale di Corzola è giustamente temuto da' Naviganti, perchè tutto ingombrato da scoglietti, e bassi fondi petrosi. I porti frequenti dell'Isola su di esso non sono atti a ricevere e salvare vascelli d'alto bordo. Il lato esterno di Corzola à tre soli Porti praticabili verso l'estremità settentrionale;²⁷ dopo de' quali la costa è tutta ripida, ed orlata di rupi inaccessibili, violentemente percorse dal mare aperto, e si può ben dire di essa come della Scheria d'Omero, qualunque sia stata, che non vi si trovano

οὐ γὰρ ἔσαν λιμένες νηῶν ὄχοι, οὐδ' ἐπιωγαί.
ἀλλ' ἀκταὶ προβλήτες ἔσαν σπιλάδες τε πάγοι τε²⁸

Io presi terra al Porto detto *di Blata*,²⁹ quantunque lontano dal grosso villaggio di questo nome tre miglia d'asprissimo cammino. Da Blata continuando la traversata dell'Isola, venni sul canale di Sabbioncello, e alla Città, d'onde passai a visitarne la punta Orientale,³⁰ e gli scoglietti aggiacenti.³¹ Costeggiai poscia il lato esterno, che guarda il mare aperto, e scesi a terra in varj luoghi, internandomi ora più ora meno, ma sempre guadagnando l'altezze onde riconoscere anche l'andamento e la costituzione de' valloni che non mettono foce in mare. Queste indagini moltiplicate mi posero in istato d'asserire che tutta l'ossatura dell'Isola è composta di pietra forte calcaria ora più ora meno piena di petrificazioni, e non di raro pezzata di focaje globose, e generalmente stratificata con molta regolarità in senso parallelo all'orizzonte o di poco inclinato. Gli strati più bassi, e che servono di base attualmente ai monti di Corzola, sono e i più esattamente orizzontali, e i più zeppi di petrefatti.³² Alle falde de' monti interni, come anche alle sponde del canale di Sabbioncello si rende osservabile l'inclinazione delle stratificazioni, che veramente sembra di data anteriore al loro rassodamento in pietra. Una gran massa di fanghiglia marina può agevolmente sdruciolare verso gli avvallamenti prodotti dalle correnti, o da /7/ qualche agente straordinario ma una massa enormemente estesa di dura pietra non si sposta con tanta facilità, e non v'ebbe mai forse tremuoto capace di piegare venti miglia

di strati petrosi senza sconquassarli prima, e sconnetterne la continuità. Come il S^r. Minervino pendette a credere possibile l'avulsione della Scheria di Omero dalle terre vicine, così molti, e fra questi alcuni grandissimi Naturalisti áno mostrato di credere vera alla lettera l'*avulsione* della Sicilia dall'Italia per opera d'un tremuoto; e quando fosse loro passata questa, ch'è grossa assai, e appena potè star bene in bocca ad Esiodo, che fu il primo a spacciarla, facendo anch'egli l'Etimologo del nome di Reggio;³³ di tutte l'Isole litorali si dovrebbe dire lo stesso, e delle Illiriche con maggior ragione che dell'altre, perchè meno lontane dal Continente. Ma la Sicilia, della di cui fisica costituzione io averò probabilmente da trattenermi in altra occasione, la Sicilia che dalla meno irragionevole parte degli Orittologi³⁴ è stata per lungo tempo creduta figlia del fuoco, non è veramente nè un ammasso di rovine, che portino impressi i caratteri della violenza de' tremuoti, nè un aggregato di prominente Vulcaniche... L'Etna, il maggiore, e il più anticamente conosciuto fra' i monti ignivomi, à la base d'origine marina; le di lui accensioni cagionano de' tremuoti, che sfascia- /8/ rono ed atterrarono pur troppo spesso le Città, ma non mai fecero cambiar di luogo le montagne, nè v'è apparenza che si verifichi la Profezia di coloro che lasciandosi trasportare alternativamente dalla fantasia ora nelle tenebre del futuro ora in quelle del passato, predicano che l'Etna si sprofonderà un dì o l'altro e trarrà seco tutta l'Isola a sommergersi in mare. E' possibile, che un tremuoto abbia agevolato il passaggio alle acque nel Canale di Messina ma la possibilità deve sembrare una delle più remote a chiunque abbia l'occhio avvezzo ad esaminare le separazioni, e discontinuazioni aperte dall'età, e dalle acque de' torrenti nelle catene montane. Appena la sesta parte della Sicilia è coperta dalle lave, e dalle sabbie pumicose³⁵ di Mongibello;³⁶ il rimanente è quasi affatto marino, e stratificato con tutti i caratteri d'originaria quiete, non mai turbata da scuotimenti così giganteschi, e superiori ai conosciuti da noi, che potessero sconquassare montagne, e portarle altrove.

Se l'esame delle sponde del Canale di Messina, e dell'interno della Sicilia mi à fatto più che dubitare della veracità delle antiche operazioni gigantesche de' tremuoti in que' luoghi, le diligenti osservazioni fatte sul Canale, e nell'interno di Corzola m'áno anche maggiormente convinto, che tutt'altra origine /9/ riconoscono le separazioni dell'Isole Illiriche dal Continente vicino, e che i fuochi sotterranei, de' quali sono assai lontano dal negare l'esistenza, e le frequenti accensioni non v'ebbono parte veruna.³⁷

§ 4. LAPIDEFATTI DELL'ISOLA.

I corpi marini lapidefatti, che si veggono nella pietra forte Corzolana sono quasi esclusivamente appartenenti alle famiglie de' Litui, e degli Ortocerati, ma di mole, e configurazione differentissima dai piccioli Litui ed Ortocerati che attualmente propagansi nell'arene, e nelle fanghiglie dell'Adriatico, e sono stati illustrati dal fu Sig^r. Bianchi, di Rimini, nell'Opera sua *De Conchis minus notis*.³⁸ Trovansi de' Lituiti a Corzola, che non la cedono in grandezza a que' bellissimi de' monti superiori ad Asolo³⁹ che nobilitano

alcuni de' nostri Gabinetti di Storia naturale, ed áno piú di tre pollici di diametro. E' cosa degna d'osservazione che di raro co' grandi lituiti si trovano mescolati i minori della grossezza d'un dito all'incirca. Questa separazione non solo delle spezie, ma eziandio delle varietà de' testacei antichi, de' quali troviamo le spoglie lapidefatte negli strati costituenti ossature e basi di montagne è un curiosissimo fatto, e non infecondo di conseguenze. Prova principalmente una verità, che distrugge i sistemi tumultuosi. Anche nello stato presente delle cose alcune spezie di viventi subacquei amano a preferenza certi fondi, e in /10/ essi pacificamente, e tranquillamente si sviluppano, crescono, e muojono, senza quasi mescolanza d'altri abitanti. Cosí deggiono aver fatto gli Ortocerati⁴⁰ anticamente sparsi su' fondi del mare, dalle di cui lente deposizioni formaronsi gli strati che costituiscono la base dell'Istria, dell'Isole Liburniche, e della Dalmazia, non meno che dell'Apennino, e de' monti calcarj della Sicilia, che tutti appartengono originariamente alla massa medesima. Il celebre S^r. Conte di Buffon⁴¹ crede che molte spezie d'animali marini si sieno spente; e sarà forse vero, come par che lo sia indubitamente d'alcune enormi spezie d'animali terrestri delle quali s'incontrano le ossa in Siberia, nel Canada, nel Valdanno (sic)⁴² di Toscana, ne' monti Veronesi, e in altri molti luoghi. Io però sempre rispettando il parer del sommo uomo, desidererei prima di appigliarmi a questa opinione che avessimo notizie piú dettagliate e precise della Zoologia. dell'immenso Oceano che si stende fra l'antico e 'l nuovo Continente, notizie difficilissime da procurare, e che ci mancano quasi del tutto. Fra gli animali marini di spezie perdute si dovrebbero, secondo lui, contare anche i Cornammoni, e i congeneri Nautili Ortocerati di mole gigantesca, e Litui. Io vorrei piuttosto classarli fra le spezie non ancora scoperte. Anche gli Eutroclieri, o Asserie colonnari, anche i Porpiti /11/ numismali si credevano spezie perdute prima che il S^r. Ellis ci avesse dato la descrizione, e la figura della MEDUSA ERUVINO pescata ne' mari meridionali, e che il Cav^r. Linneo⁴³ avesse scoperto sopra del *Sargazo*⁴⁴ vegnente da' mari della China l'originale d'una spezie di Porpito nummiforme. Forse un giorno si scopriranno le Grifite, le Conche anomie, e una dopo l'altra tutte le produzioni marine che si sospettano perdute.

§ 5. PIETRE, E MARMI. RICERCHE SUL LICNITE DEGLI ANTICHI

Le diverse combinazioni, che concorsero a preparare i materiali de' varj strati della pietra Corzolana, e a rassodarla, portarono che in alcuni luoghi essa sia piú o meno forte, piú o meno impastata d'antichi testacei, e quindi varj nomi usano gli scalpellini per contrassegnarne le differenze, ed a' varj usi le destinano. Da quest'Isola, e dagli scoglietti contigui si trae quasi tutto il pietrame da lavoro della Dalmazia marittima, e ne passa anche a' lidi opposti d'Italia.

Il nostro illustre Concittadino Vitaliano Donati⁴⁵ lasciò scritto nel suo *Saggio di Storia Naturale dell' Adriatico*, che a Corzola si trovava una Cava di marmo statuario. Io ne ò cercato inutilmente. La pietra meno ignobile che dia l'Isola si è una sorta di Palombina,

della quale sono le colonne d'alcuni altari in Città. Mi è venuto sospetto che il dotto uomo sia stato ingannato da un passo di Scimno Chio,⁴⁶ /12/ che dice trovarsi del marmo Licnite sull'Isola di Corzola; marmo, a cui non sappiamo peranche di certo qual corrisponda de' conosciuti attualmente, ma che da Plinio è nominato come produzione dell'Isola di Paro. Potrebbe essere accaduto che 'l Donati nostro si fosse fatto un ricordo di questa identità del marmo Licnite nelle due Isole, e non l'avesse poi verificata cogli occhi proprj; quindi la confusione del Licnite collo Statuario, che dovrebbero pur essere state due cose diverse. Plinio ricopiando in parte Varrone rende ragione del nome di Licnite, perchè *ad Lucernas in cuniculis caedebatur*;⁴⁷ e s'è così, sarà una nuova prova della infelice nomenclatura degli antichi in fatto di produzioni Naturali. Potrebbero pur estrarre a lume di lucerna dalle cave venti diversi marmi, e i porfidi, e i graniti, e i basalti, e a tutti si darebbe egualmente il nome di Licnite. Vero è, che non accade pell'ordinario che le Cave de' marmi sieno molto internate sotterra, come lo sono frequentissimamente quelle delle pietre ignobili, e dolci. Ad ogni modo è sempre vaga, ed incerta una tal denominazione. Riflettendo alla costituzione bastevolmente conosciuta dell'Isola di Paro ch'è principalmente formata di pietra calcaria, e per conseguenza debb'essere cavernosa, io sospetto che 'l marmo Licnite, che vi si traeva di sotterra a lume di lucerna possa essere stato quel marmo stalattitico, cui /13/ gli scalpellini nostri danno il nome d'*Alabastro fiorito*, e che ci viene anche attualmente di Corfù. L'Isola di Corzola non manca di caverne, e in tutte le caverne naturali de' monti calcarj si trovano o colonnami, o masse informi di pseudoalabastro. Fra' Marmi antichi di Roma, de' quali colà si formano delle serie pe' forastieri curiosi, occupano gran luogo codeste stalattiti variamente colorate. Non trovando presso i Greci Naturalisti descrizione veruna de' Marmi Licniti, nè menzione separata, e particolare de' marmi stalattitici, io li credo la stessa cosa, giacchè Plinio non ce ne dà altro carattere se non che *in cuniculis caedebantur*, e non in cave all'aperto. Se però la pietra Corzolana volgare, e quella segnatamente che traesi dallo scoglietto delle *Petrare*⁴⁸ avesse mai meritato il nome di marmo da qualche scrittore poco perito nella Litologia, si potrebbe congetturare che dalle forme cui rappresentano alla superficie di essa i grossi Ortocerati tagliati per isghembo e non mal rassomiglianti a Lucerne antiche, le fosse venuto il nome di Licnite; così i Greci chiamavano Dendriti, Faciti, Ooliti le pietre che d'alberi, di lenticchie, d'ova di pesce portano la somiglianza, e Meandriti le Madripore⁴⁹ petrefatte che rappresentano in qualche modo i giri tortuosi d'un fiume. Quantunque io sia portatissimo a rispettare l'autorità di Plinio, mi sembra che il nome Licnite debba essere stato posto /14/ alla pietra per qualche qualità inerente, e particolare, che per allusione a circostanze esteriori, e non esclusivamente proprie di essa.

Non sarebbe forse fuor di ragionevolezza il congetturare, che per l'uso di nascondere le lucerne, onde rendessero un lume meno vivo, o forse perchè il vento non le spegnesse in case mal riparate, si adoperasse del marmo suddiafano, e che quindi fosse detto Licnite. Io ò veduto in più luoghi alcune colonnaccie di marmo Pario vuote perentro, e segnatamente presso il S^r. Abate Zucconi⁵⁰ in Venezia che forse a null'altro servivano. Non so se lucerne di alabastro o di marmo statuario sieno state mai fabbricate. [N. B. Brisana dva retka; ostavljen besmislen odlomak »(v. se fosse o potess'essere il Fangite di Targioni«⁵¹ kojim završava §. 5.]

§. 6. SCHELETRI DI PESCI FOSSILI

Trovansi anche sull'Isola di Corzola degli scheletri di pesci presi fra le lastre della pietra calcarea scissile regolare. Ne ò veduto qualche spezzone colà ma bellissimi esemplari ne conserva il prelodato S^r. Abate Zucconi. Non mi è stato possibile l'ottenere d'esser condotto precisamente al luogo d'onde sogliono trarne. Il sospetto, che accompagna maisempre l'ignoranza, chiude purtroppo spesso le vie di soddisfarsi ai viaggiatori Naturalisti, ne' paesi semi-barbari. Sarebbe assai meglio l'aver che fare con uomini selvaggi del tutto. E' difficilissimo il de are⁵² le spezie de' pesci, che trovansi così acciaccati fra le lastre; /15/ quelli di Corzola sono ancora meno riconoscibili di quei di Bolca⁵³ ma le loro forme non rassomigliano ai pesci del Mediterraneo.

§. 7. ORIGINE DEL NOME DI MELĒNA CHE PORTÒ L'ISOLA.

Dal sin qui detto Voi averete rilevato, o Signori, che ben lungi dall'offerire vestigj di conflagrazione l'Isola di Corzola non somministra da un capo all'altro sennonse (sic) prove della origine marina degli strati pietrosi che la compongono. Il nome di μελαῖνα, ch'essa ebbe in antico, potè lusingare per qualche momento i fautori del sistema vulcanico, poichè veramente sogliono esser di colore oscuro tutti i monti formati dall'eruzioni di fuochi sotterranei. Ma servì anche andarla a visitare per chiarirsi del vero, come ò fatto io; consultando Apollonio Rodio⁵⁴ avrebbero dovuto disingannarsi. Egli dice espressamente, che dalla densità, e negrezza delle boscaglie venne a quest'Isola il nome di μελᾶνα. Così è veramente. Una foltissima selva di sempreverdi, come a dire Lecci, Sapini, Lentischi, Mirti, Filliree, Arbuti, ed altrettanti alberi, ed arbusti la rende nera di lontano. Come i Greci anticamente a quest'Isola diedero il soprannome di *Nera* non per altro che pel bosco ond'è coperta: così gl'Illirj de' tempi nostri chiamano Czerna-gora, o sia Montenero un tratto di paese alpestre e selvoso nel Continente, che non ha un solo pezzo di pietra atta ad avvalorare sospetti di antiche conflagrazioni. La sola attinenza co' Vulcani, che possa attribuirsi all'Isola di Corzola, le viene dall'arena del Vesuvio, che portata dai venti nel tempo delle gran- /16/ di eruzioni non una sola volta cadde sopra di essa. Nell'ultima strepitosa eruzione degli otto a' 9 d'Agosto quel gran nuvolo d'arene Vesuviane, che cacciato in aria dall' infuriato Vulcano varcò l'Apennino, e secondo lo Storico del Vesuvio⁵⁵ andò a perdersi in mare quattordici o quindici miglia fuori di Barletta, fece moltopiù lungo viaggio, e si lasciò cadere sull'Isola di Corzola, e su la città particolarmente si rese osservabile. I più vecchi fra gli abitanti ricordandosi d'aver udito parlare altre volte di fenomeni simili, indovinarono senz'esitanza d'onde era venuta così strana pioggia, che s'alzò qualche linea su' pavimenti delle strade. Io ho veduto di quell'arena in mano d'uno curioso, e l'ò riconosciuta per Vesuviana immediatamente. E da questo fatto, che deve trovarsi ripetuta in moltissimi altri paesi calcarj, dove dai venti

burrascosi possono essere state trasportate le ceneri de' Vulcani, si dee trarre l'avvertenza di non decidere per leggieri apparenze della vulcanità d'un paese; che spesso è sostanzialmente marino quantunque per accidente abbia alla superficie indizj eventuali di conflagrazione.

§ 8. L'ACQUE MONTANE ORIGINI DELL'ISOLE DEL NOSTRO MARE. SBAGLI DI SOMMI UOMINI RILEVATI.

L'aspetto generale dell'Adriatico, delle di lui sponde, e dell'Isole ad esse aggiacenti, longitudinalmente collocate a picciola distanza del litorale sin dal primo colpo d'occhio, e direi quasi anche su le mappe, mi è sembrato indicare piuttosto corsi di /17/ fiumi antichi, e di molto anteriori all'invasione del mare attuale, venutoci secondo ogni apparenza dallo Stretto di Gibilterra, che squarciatur (),⁵⁶ e sovversioni tumultuarie cagionate con strepitosi fuochi sotterranei. Chiunque à l'occhio abituato allo spettacolo che presentano le diramazioni de' monti guardate dall'alto delle maggiori Alpi, trovasi in istato di giudicare con sicurezza dell'Agente, che à lavorato le gran divisioni della superficie del Globo nostro, e sa distinguere anche da molte miglia lontano le opere del fuoco da quelle dell'acque. Non è poi quasi possibile, che un orittologo scevro di prevenzioni allorquando esamina davvicino un tratto di paese trinciato in varj sensi, e pressochè ignudo, com'è l'Apennino, e la Dalmazia litorale identicamente simile ad esso. Ma è poi ancora più vicino all'impossibile che un uomo di qualunque merito e valore egli sia, possa ben osservare, quando si mette a farlo con delle prevenzioni. In tali casi non si vedono mai le cose nel vero lume, nè co' veri colori. Io ò avuto frequentemente la mala sorte di trovar false di tutto punto le osservazioni d' uomini celebratissimi, e degni per molti titoli della celebrità loro, e mi accade poi quasi sempre di non poter applicare al fatto fisico delle mie osservazioni montane, e sotterranee, le teorie fabbricate nell'agiata tranquillità del Gabinetto da fantasie veramente sublimi.⁵⁷ Il Sig^r. della Condamine,⁵⁸ in grazia d'esempio, riferì all'Aca- /18/ demia delle Scienze di Parigi ritornato dal suo viaggio d'Italia del 1757, che tutto l'Apennino era così bruciatamente Vulcanico, che in varcandolo per andar da Ancona a Roma gli sembrava di essere nelle Cordigliere d'America, Vulcaniche tutte, secondo la di lui osservazione. Io avea già traversato l'Italia prima di leggere la memoria dell'illustre Academico Franzese, e m'era sembrato di trovar il propriamente detto Apennino tutto calcario, tutto d'origine marina, e quasi affatto privo di vestigj Vulcanici. Rifeci la traversata poco dopo, cavalcai sull'alto Apennino per lungo e per largo tagliandolo in varj sensi, e rimasi convinto che il valentuomo avea veduto tutt'altro che il vero. Ora come si potrà credere alla da lui asserita Vulcanità delle Cordigliere? Ciononpertanto quasi tutti i viaggiatori Francesi, e molti Italiani Vulcanisti portano come una gran prova del loro favorito Sistema l'osservazione del S^r. La Condamine. I Napoletani in particolare che áno oggimai troppo frequentemente dinanzi agli occhi lo spettacolo d'un Monte ignivomo, credettero volentieri, che tutta la catena apennina [sia] un'infilzata

di Vesuvj antichi. Così il Sig^r. la Condamine asserì senz' averlo veduto, che il lago di Perugia fu indubitatamente un cratere di Vulcano; e i Napoletani che áno veramente de' Laghetti, che furono crateri antichi, ne conclusero, che tutti i Laghi del Mondo erano stati prima bocche Vulcaniche. La mia sventura mi fa anche trovare il fatto fisi- /19/ co in opposizione colle teorie ingegnose, e seducenti del per ogni titolo rispettabile Signor di Buffon, e non avrei il coraggio di dirlo s'ei le avesse date come risultati delle proprie sue osservazioni. Ma egli è stato in necessità di credere alle altrui, e non tutti coloro, su la fede de' quali dovette contare, ebbono le di lui vaste cognizioni, e l'ingegno. Uomini sommi in una facoltà possono essere, e sono spesse volte men che mediocri in un'altra; guai a chi si lascia sedurre dalla celebrità de' nomi! Nelle sue *Epoche della Natura* il grand'uomo assegna per assoluta cagione delle divisioni dell'Isole da' Continenti, e delle gran valli, la violenta ritirata dell'acque del mare; e certamente stando a teorizzare lungi dalle montagne, o dall'Isole, pensiero più felice non si poteva formare. Ma applicando questa teoria a tutte le valli montane ch'io conosco, e a tutte l' Isole della Dalmazia, trovo ch'essa è lontanissima dal quadrar bene. Su quasi tutte le altre montagne del Continente, come anche alle falde, e alle radici di esse, si riconoscono espressissimi vestigj del corso de' fiumi antichi nelle breccie, e ne' ciottoli, che vi restano tuttora depositati, senza mescolanza di produzioni marine, e senza caratteri indicanti passaggio rapido d'acque strabocchevolmente voluminose. Io ò costantemente osservato che nelle alte pianure su le montagne calcarie ad ambi i lati delle gran Valli, e dai Continenti alle vicine Isole si corrispondo- /20/ no perfettamente gli strati aggregati, e quelli che formavansi meno tumultuariamente. Il nostro Donati fu il primo a notare che l'Isola di Corzola dava degli strati di marmi brecciati; e se la Morte non lo avesse prematuramente rapito alla Storia Naturale, dalle di lui Osservazioni replicatamente estese nell'interno della Bossina, e dell'Albania averessimo prove ancora più dimostrative della primitiva continuità di quel tratto di paese, e dell'esistenza d'antichi fiumi che lo trinciarono in valli, e monti, alcuni de' quali per una nuova inondazione rimasero poscia isolati.

§.9. ACQUE SOTTERRANEE.

Io non oserei asserire che le acque, dalle quali sono state operate alla superficie le divisioni delle gran masse petrose, che costituiscono attualmente i monti e l'Isole Illiriche, sieno quelle medesime che lentamente lavorando sotterra di giorno in giorno vi cagionano avvallamenti, rovine di rupi, e sfasciamenti di caverne. Certo però si è che non solo il Continente della Dalmazia ma anche l'Isole, e le maggiori più che l'altre, come Lesina, e Corzola sono internamente irrigate da grosse acque sotterranee, di molto eccedenti l'importare delle scarse nevi, e delle piogge, che vi cadono annualmente. De' fiumi che si nascondono sotterra, e poi ricompariscono molti esempj si trovano riferiti dagli antichi, e particolarmente da Aristotile, da Strabone, da Plinio, e moltissimi da' viaggiatori moderni. Io ne /21/ vidi ultimamente uno nel Principato di Salerno, che si nasconde alla

Polla, e ricomparisce sgorgando da una caverna a rincanalarsi presso Campestrino. De' corsi sottomarini dell'acque dolci somministrano una incontrastabile prova le *Strofadi*⁵⁹ Isolette piane di picciolo ambito, e pur abbondantissime d'acque sorgenti.

Io tengo per dimostrato, che le abbondanti acque di Gelsa sull'Isola di Lesina, e quelle del Blato di Corzola vengano per vie sotterranee dalla Morlacchia, e dalla Bossina, dove molti fiumi già formati, si sprofonano in voragini appiè delle montagne, che loro impediscono il farsi una strada scoperta per metter foce in mare.⁶⁰ Il Blato di Corzola è un Lago paludoso, di cui fa menzione anche Scimno Chio. Esso occupa la più bassa parte d'una pianura inclinata che mostra d'essersi formata da successivi sfasciamenti di caverne. V'anno sull'Isola parecchi altri Anfiteatri naturali simili a quello dove trovasi il Lago: ma sono di minor estensione, e privi d'acqua costante. Il Blato non s'asciuga mai del tutto; vi rimangono anche nelle maggiori siccità quattro profondissimi pozzi, l'acqua de' quali si mantiene dolce, e non lascia dubbio di veruna comunicazione col mare. Raro è che il Blato si riduca ai quattro pozzi, e lasci scoperte le grasse terre su le quali si sporge: ma quando accadono di tali asciugamenti l'Isola ne sente un gran beneficio, perchè le messi vi sono /22/ oltremodo abbondanti.

Dicono gli abitanti del grosso villaggio vicino, che il periodo de' rasciugamenti è di tre in tre anni, o di quattro in quattro; aggiungono che la ritirata dell'acque s'annunzia con alcuni grandi scoppj, simili a cannonate; giurano che allora il suolo s'apre in varj luoghi, e che l'acque se ne vanno rapidamente. Tutto questo potrebb'esser vero: ma per averne certezza, e dettagli precisi farebbe d'uopo che un uomo colto e degno di fede vi si trovasse presente. Altr'acque vive che quelle del Blato non ha l'Isola di Corzola.

§. 10. DESCRIZIONE DELLO ZAKAL.⁶¹

Una delle prove più evidenti a parer mio d'antica adesione col vicino Continente, e dell'invasione improvvisa del mare attuale si è tanto per l'Isola di Corzola, quanto per quella di Giupana⁶² nello stato de' SS.^{ri} Ragusei e per qualche altra del Levante, la malefica razza degli Zakali che vi si trova propagatissima, e che certamente non vi sarà stata trasportata dagli uomini per piacere. E' lo Zakal una spezie di Lupo un terzo più picciola de' Lupi conosciuti da' Pastori nelle nostre montagne, molto sparsa nell'Asia e nell'Affrica, cui nessun Naturalista ch'io sappia sospettò potersi trovare nell'Isole dell'Adriatico. Non v'è nei boschi vivente d'indole più odiosa, e crudele. Aristotile lo descrive sotto il nome di θῶς, e lo Scoliate d'Omero lo chiama per sinonimo anche πανθηρ. I Viaggiatori ne parlano tutti collo stesso linguaggio; e i caratteri ch'essi danno allo Zakal della Persia, dell' /23/ Indie, di Bengala, del Congo, sono que' medesimi che perfettamente convengono al Corzolano. Questo malefico animale non si lascia mai vedere di giorno; va di notte, e non mai solo. Vilissimo per natura, diviene audace quando la fame lo tormenta; ma non ardisce però mai aggredire gli uomini vivi. Ben li disotterra quando sono sepolti; e per far questo s'avvicina non solo a cemeterj delle picciole ville, ma

s'arrischia anche a calare sino alla Città. Urla di notte lugubrementemente; e pretendono gl'Isolani, che ne' tempi procellosi urli ancora più, quasicchè ne provasse pena, o dispetto. Tutti gli animali domestici, buoi, cavalli, somieri, pecore, capre, e cani, e polli, e persino i gatti sono preda degli Zakali, quando possono sorprenderli di notte, e i carcami d'ogni spezie per quanto fragidi e puzzolenti sieno divengono un cibo favorito per essi. E' malagevol cosa l'averne di vivi; non tanto forse per la viltà degl'Isolani, che vilissimi sono, quanto per lo schifo, e l'orrore abituale che áno per così sozza e odiosa bestiaccia. Io ne ho veduti due di morti: il maggiore avea tre piedi di lunghezza dall'estremità del muso a quelle della coda. Ambedue aveano il pelo della schiena gialliccio, duro, e folto, coll' estremità delle punte nere. D'intorno al muso eran pezzati di bianco, e di rossigno, come sogliono essere alcuni cagnacci da pagliajo; la pancia era bianca, e di pelo morbido; la coda traente al falbo, ma colle punte de' peli nere, e dure. Contando che un animale così pro- /24/ pagato in contrade dell'Asia, e dell'Affrica frequentatissime dagli Europei dovesse trovarsi ben descritto e figurato da' principali Zoologi, e non avendo meco in quelle gite disagiate i libri necessarj per far de' confronti, io mi contentai di segnar pochi ricordi su lo Zakal. Ritornato in Italia trovo che la figura di quest'animale manca nella grand'Opera del S.^r di Buffon, e che il Cav.^o Linneo nel suo Sistema della Natura si duole che di esso non s'abbia una esatta descrizione. Egli lo classifica fra i Cani, e lo chiama: *Canis, Lupus aureus dictus*. Io mi prometto dalla non gran lontananza dell'Isole di Corzola e di Giupana, e moltopiù dalle fortunate mie relazioni nello Stato di Ragusa dove sembra ricoverata la coltura fuggita dal rimanente della Dalmazia⁶³ qualche facilità di esaminare lo Zakal vivo, e forse l'opportunità di studiarne i costumi, onde gli Atti dell'Accademia nostra possano darne una miglior descrizione, e la figura diligentemente eseguita.

La Zoologia di Corzola non dà animale più curioso dello Zakal. Vi si dicono però molte cose d'un rettile malefico, cui gl'Isolani chiamano *Poskok*, come a dire mezza-biscia.⁶⁴ La descrizione ch'essi ne fanno somiglia a quella dello *Scultone* di Sardigna,⁶⁵ che dal giudizioso Professor Cetti⁶⁶ nella sua Storia Naturale di quel Regno è stato mentovato piuttosto per non incorrer la taccia d'aver ommesso una cosa famosa, che per dar peso, ed autorità alle fole popolari. I Corzolani attribuiscono un veleno subitaneo al morso della loro lucertola *Poskok*, e /25/ quantunque non si trovi chi l'abbia mai veduta, ne áno uno spavento terribile, come l'áno i Sardi del loro immaginario *Scultone*, e l'aveano del Basilisco⁶⁷ i contadini nostri ne' tempi addietro.

§. 11. ANTICHE MEMORIE DELL'ISOLA.

Poche memorie antiche rimangono dell'Isola di Corzola, e niun vestigio di passata floridezza. La picciola Città che vi esiste non sembra esser sorta dalle rovine della Corcira de' coloni Gnidj.⁶⁸ Non v'è il menomo spezzone di pietrame lavorato sul gusto antico, non Iscrizioni Greche o Romane, non bassorilievi, o altra cosa di questo genere. Una tradizione popolare, non so se nata o confermata dalle asserzioni de' pescatori che

assicurano di veder nel fondo del mare verso una bassa punta dell'Isola vestigi di fabbriche, porta: che la Città fondata da' Gnidj, e sussistente sino a' tempi di Plinio sia stata a poco a poco sommersa. Questo fatto, se fosse verificato, spiegherebbe l'assoluta deficienza di monumenti antichi nella Città, che ne' tempi nostri è la Capitale dell'Isola, e darebbe una ulterior prova del progressivo inalzamento del livello dell' Adriatico, che da molti è tuttavia messo in questione, benchè sia pienamente dimostrato da innumerabili fatti.

Sono forse monumenti d'alta antichità: i gran mucchj di pietre ammonticchiate ne' luoghi più eminenti dell'Isola, sotto de' quali pretendono alcuni Scrittori Dalmatini, che si trovino coperte le ossa de' loro progenitori. Un certo Abate Caramaneo,⁶⁹ erudito uomo, nativo di Lissa, lasciò su di questo /26/ proposito una lunga memoria ms., in cui cercò di provare che que' cumoli di pietre sono documenti parlanti dell' antica abitazione de' Fenicj sull'Isola, alla quale gl'Illirj venuti molto dopo ánno conservato il nome di *Karkar* originariamente Siriaco.⁷⁰ Egli adduce per convalidare la sua proposizione un'antichissima, e inintelligibile Iscrizione, ch'esiste su d'un gradino scavato nel vivo della rupe nel picciolo casale Squomiza,⁷¹ la quale veramente somiglierebbe più all'Etrusco, o al Sannitico che all'antico Siriaco. Io non perderò il tempo prezioso in ricerche aride, e stucchevoli, su di questo proposito, tenendo per assai probabile che possa essere anche di tempi barbari, e bassi. I frammenti della storia civile di Corzola che ci rimangono sono pochi, e sconnessi. Sembra ragionevole il congetturare che la Regione degli Enchelei,⁷² alla quale appartenne Corzola, sia stata occupata da popoli Asiatici⁷³ a' quali coll'andar del tempo succedettero i Pelasgi;⁷⁴ e che quest'Isola come la più opportuna a mantenere la navigazione per la grand'abbondanza di legni da costruzione, e di catrame, non sia mai rimasta senza colonie di que' popoli, a' quali avrà servito d'Arsenale, come servì poscia ai Liburni, agli Etruschi, ai Siracusani che successivamente la possederono. Gli antichi Geografi Greci Scimno, e Strabone dicono che v'abitava una colonia di Gnidj ma non ispecificano il quando nè il come vi sia sbarcata. Se 'l viaggio del nostro /27/ Antenore⁷⁵ fosse vero, si potrebbe sospettare che alcuni de' di lui compagni vi si fossero stabiliti. Ma chi vorrà dicervellarsi in sì fatte ricerche?

Dopo la prima guerra Illirica l'Isola di Corzola fu lasciata in libertà dai Romani che aveano domato tutta la Dalmazia litorale. Probabilmente le monete Greche Corzolane che ci rimangono furono stozzate intorno a quest'Epoca. Il Padre Froelich⁷⁶ ne à pubblicato parecchie; io ne ho trovato una, che non è in quel numero, ed ha dall'una parte una Diota⁷⁷ colle Lettere AX scritte dalla destra alla sinistra all'orientale, dall'altra un grappolo d'uva con fogliami, e pampini disegnati di buon gusto, simboli convenientissimi ad un paese, la di cui principale ricchezza dovrebb'essere il vino, ed esattamente simili ad una pur inedita dell'Isola di Lissa ch'io ò presso di me. Il giudiziosissimo ed eruditissimo Sr Canonico Neuman⁷⁸ ne pubblicò due, e alcune di tuttora inedite ne à disegnato nelle sue schede il ab: Antonio Zanetti⁷⁹ di gloriosa memoria. Io unirò a questo scritto una Tavola delle varie monete Corzolane.⁸⁰

Nel tempo della guerra Triumvirale Corzola prese partito a favor d'Antonio: ma non si trova più parlato di essa sotto gl'Imperatori, e rimane un vacuo di parecchi secoli nella

sua Storia. Si rileva solamente dall'assedio ch'essa sostenne verso la fine del X^o secolo ch'era in que' tempi un membro della Confederazione Piratica Narentana; il Doge Orseolo la soggiogò. Poco tempo /28/ dopo, seguendo il destino della Dalmazia, fu soggetta ai Re d'Ungheria, e nel periodo di quattro secoli andò oscillando da Padrone a Padrone; ed ora dai Greci, ora dagli Ungheri, ora dai SS.^{ri} Ragusei⁸¹ ebbe dipendenza, ora da' proprj Conti. Finalmente si diede volontaria alla Serenissima Repubblica di Venezia, nè soffrì più cambiamento veruno.⁸²

E' famoso nella storia l'assedio sostenuto dalle Donne Corzolane nel 1571 contro la formidabile flotta Turca, e i Poeti di quel secolo ne fecero amplissimi elogj.⁸³ Esse trovandosi quasi affatto senza uomini all'impensato abordo de' Turchi, vestirono abiti maschili, montarono alle mura ed eseguirono con tanto coraggio le funzioni militari, che salvarono la patria, e determinarono i nemici a ritrocedere.

Le buone lettere non trovarono del tutto inospitale quest'Isola.⁸⁴ Vi nacque Giovanni Petréo,⁸⁵ e il famoso Giurisconsulto Niconizio.⁸⁶ Antonio Rosaneo⁸⁷ lasciò una Storia ms. dell'assedio del 1571, in terso Latino; Pietro Canavelli⁸⁸ morto nel principio di questo secolo pubblicò varie Poesie, una bella Traduzione del Pastor fido, e de' primi quattro Canti del Tasso in Illirico; di Jacopo Sallescich rimangono molti scritti inediti di materie Fisiche, ed antiquarie.⁸⁹ Pier-Barnaba Ferri, erudito Filologo, ed antiquario, di cui si áno varj Opuscoli a stampa, e che finì di vivere pochi anni sono in Roma, era nativo di Corzola.⁹⁰

§.12. STATO ATTUALE, E COSTUMI DEL PAESE.

Il prodotto annuo dell'Isola monta al valore d'intorno a 19^m. Zecchini; il consumo a 20^m, nello stato presente delle cose, che lungi dal promettere futura pros- /29/ perità dà un'idea troppo chiara dell'attuale miseria del paese, e de' progressivi discapiti che lo minacciano.

Attualmente la Città, e l'Isola sono ridotte a meschinissima popolazione non facendo più che 6^m abitanti,⁹¹ e un miserabile prodotto. L'ignoranza e la povertà vi regnano in compagnia, l'infingardaggine, la stupidità presiedono agli affari di quegli abitanti che si lasciano portare anche le cose di prima necessità dai Sabbioncellini sudditi di Ragusa.

Il Vampirismo à una sede insovertibile fra le montagne dell'Isola, e quantunque dalla sapienza del Governo sieno state frequentemente prese le misure più atte a frenarne le abbominevoli conseguenze,⁹² il popolo rustico persiste incorrigibilmente su di questo, e studiasi di coprire colle tenebre del segreto gli attentati più contrarj alla Religione, alle Leggi, all'umanità, al buonsenso. I pretesi Vampiri sono chiamati nel dialetto del paese Tenazi.⁹³ Il cadavere d'un uomo di brusca cera che venga a morte non può essere salvato dalla violenza di coloro che lo temono come un futuro succhiator di sangue, e propagatore d'Epidemie. Quindi si trova spessevolte chi va di nascosto a tagliarli i garetti pria che gli sia dato sepoltura; segreto infallibile per far che un morto non cammini più! Se qualche

influenza di febbri maligne si manifesti nell'Isola, e particolarmente poi fra' monti, i prudenti del villaggio tengono tosto consiglio per sapere a qual Tenaz se ne possa dare la colpa. Accadde /30/ talvolta (e il caso non è d'antica data) che il Parroco vestito degli abiti Sacerdotali, e a Croce inalberata, con numeroso seguito di contadini siasi portato al Cimitero per far disotterrare un morto indiziato di Vampirismo dalla pubblica opinione. La consuetudine stravagante porta che in simili casi sia sparato il cadavere, gli sia conficcata nel cuore una fascina, fatta di spino nero, e da tre punte; che gli sia tagliato il capo, e gli venga posto fra le ginocchia, e per maggior cautela gli si faccia anche l'operazione del taglio ai gartetti. Le fantasie riscaldate non mancano di trovare ch'è pieno di sangue succhiato a' bambini, o ai febricitanti il cuore sanioso del preteso Tenaz; e i barbari villani insieme cogli ancor più condannevoli Preti se ne ritornano alle case loro contentissimi d'aver posto un freno alle male intenzioni del morto ambulante. In cotal guisa gli abitanti di Corzola⁹⁴ i da loro abborriti Zakali, senz'aver com'essi la fame che in qualche modo giustifichi le ree disumazioni dei cadaveri. Se le febbri imperversano (lo che nella stagione calda accade frequentemente nel grosso villaggio di Blato per la mal'aria del vicino Lago) si va, o almeno si progetta, e si desidera d'andare a trar dal sepolcro qualche altro carcame; e fu più d'una volta eseguita con orribile solennità la disumazione di morti già da venti giorni chiusi nella sepoltura, e mezzo distrutti dalla putredine.

Io non abuserò della tolleranza vostra, o Signori, e non mi perderò a rendervi conto minutamente /31/ delle innumerabili e stravagantissime superstizioni che áno messo radice generalmente fra' rozzi abitanti dell'Isole Dalmatiche, e mi basterà per ora di farvi riflettere che la strana mania del Vampirismo è così intimamente annessa alle Nazioni di lingua Slavonica, che si trova estesa dalla Carniola persino al mar Glaciale. I Croati, i Transilvani, quei del (⁹⁵), i Serviani, i Dalmatini litorali, gl'Isolani, i Polacchi, i sudditi della Russia áno questa pazzia pel capo, e dove più dove meno, fanno delle mostruose esecuzioni contro i Morti sospetti d'andar a spasso in tempo di notte.

§. 13. CONCLUSIONE.

Per ritornare d'onde sono partito, vale a dire al Nuovo Sistema Omerico dell'erudito mio Amico, mi sembra di poter ragionevolmente concludere, che confrontando le circostanze fisiche di Corzola con quelle dell'antica Isola d'Alcinoò, o si vogliano intendere figuratamente le indicazioni dell'Odissea, o si vogliano prendere letteralmente, le supposizioni del Sig^r. Minervino, appoggiate a congetture etimologiche, perdono assai della loro probabilità. E' ben vero, che la molta rassomiglianza della situazione di Corzola con quella di Corfù relativamente al Continente vicino potè far che l'una e l'altra Isola portasse egualmente il nome di Scheria, com'egualmente portò quello di Corcira; è vero che Ulisse dirigendosi verso la Stella polare nel far vela dalle coste di Calabria non poteva mai andare verso Corfù, e doveva necessariamente internarsi nell'Adriatico; ma è altresì

vero, che Corzola manca assolutamente /32/ di fiume, dove la reale o l'allegorica Nausicaa potesse andar a lavare i panni di Corte; ch'essa è piucchè seicento miglia lontana dall'Eubea, dove Alcinoò dice seriamente all'Ospite che i suoi marinaj solevano andar e tornare in un giorno a forza di remi,⁹⁶ la qual cosa non potea dire nemmeno stando a Corfù senza essere uno sperticato milantatore;⁹⁷ che non v'è sull'Isola di Corzola quanto un tratto d'arco di strada, per cui una Principessina potesse andar in cocchio colle sue damigelle, e che finalmente è così alpestre, povero, ed incolto il paese, che nessun Poeta dell'età nostra (un filosofo poi molto meno) avrebbe coraggio dopo d'averlo veduto, di spacciare che al tempo delle Fate v'erano dodici Re di Corona, e tanti bei Palazzi di marmo colle porte e gli architravi d'argento, e i battagli d'oro. Se al mio dotto corrispondente non riuscisse d'aver la soddisfazione d'aver fatto divenire Naturalista l'Autore dell'Odissea, egli potrà consolarsi, o vendicarsi di esso col disfarlo da Geografo. Nella contraddittoria inesattezza Omerica delle posizioni de' Luoghi e nelle assurde indicazioni de' corrispondenti punti del Cielo egli avrà delle armi validissime contro coloro, che la venerazione giustamente dovuta agli Antichi spignendo sino alla superstizione ed al fanatismo, vogliono darci Omero non sole per gran Poeta, com'era veramente, ma ancora per impeccabile ed onniscio.⁹⁸ Questo potrà almeno servirgli di compenso delle lunghe meditazioni da lui fatte, e delle improbe fatiche per dare un /33/ senso nuovo e coerente alle com'egli crede simboliche narrazioni dell'Odissea.

A. Fortis.

VAŽNIJA UPOTRIJEBLJENA DJELA
(I SIGLE PRIRUČNIKA KOJI SE ČESTO CITIRAJU)

- Bogišić, V. (1905), »Dva neizdana pisma Alberta Fortisa, a iz Dubrovnika«, Srđ, List za književnost i nauku, IV: 11-12, 430-459.
- Ciancio, L. (1995), Autopsie della Terra. Illuminismo e geologia in Alberto Fortis (1741-1803), Firenze, Leo S. Olschki.
- Čače, S. (2002), »O ranijim grčkim imenima mjesta na istočnom Jadranu«, Folia onomastica Croatica, knj. 11, 53-76.
- DBI = Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 1 ss. (1960 ss), Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana.
- DISC = Sabatini, F. — Coletti, V. (edd.) (1997), DISC. Dizionario italiano Sabatini-Coletti, Firenze, Giunti.
- DNP = Cancik, H. — Schneider, H. (Hrsg.), Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, Bd. 1 ss. (1997 ss.), Stuttgart-Weimar, Metzler.
- EI = Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti, I-XXXVI (1929-1936), Milano-Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana.

- ERHSJ = Skok, P. (1971-1974), Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV, Zagreb, JAZU.
- HBL = Hrvatski biografski leksikon, sv. 1 ss. (1983. ss.), Zagreb, L. Z. »M. Krleža«.
- HE = Hrvatska enciklopedija, knj. 1 ss. (1999, ss.), Zagreb, L. Z. »M. Krleža«.
- HI = Vujić, A. (gl. ur.), Hrvatski leksikon, I-II, (1996-1997) Zagreb, Naklada Leksikon u suradnji s L. Z. »M. Krleža«.
- HOL = Kovačec, A. (gl. ur.), (1995) Hrvatski opći leksikon, Zagreb, L. Z. »M. Krleža«.
- IBI = Nappo, T. (a cura di), *Indice Biografico Italiano*, I-VII (1997²), München, K. G. Saur (N. B. Sadrži oko 250.000 kratkih biobibliografskih natuknica o znamenitim Talijanima i Talijankama ili strancima koji su pisali talijanski).
- Maggiolo, A. (1983), *I soci dell'Accademia Patavina dalla sua fondazione (1599)*, Padova, Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti già dei Ricovrati.
- N. B. Sadrži preko 3500 natuknica o članicama/članovima te Akademije.
- Maixner, R. (1953), »O Fortisu kao francuskom piscu«, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, sv. 2, 307-316.
- MIC = Fortis, A., *Memoria sopra l'Isola di Corzola (sic)*, Padova, 1780.
- Muljačić, Ž. (1952), »Iz korespondencije Alberta Fortisa«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 23, Zagreb, JAZU, 69-140.
- Isti (1990), »Per un inventario del carteggio di Alberto Fortis«, *Nuncius. Annali di storia della scienza*, Anno V, Fasc. I, Firenze, 127-203.
- Isti (1996), *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765-1791)*, Split, Književni krug Split.
- Isti (2003), »Un rapporto inedito sull'isola di Curzola/Korčula, presentato da A. Fortis all'Accademia Patavina (verosimilmente nel 1780 o nel 1781)«.
- SiR = Skok, P. (1950), *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička istraživanja*, I-II, Zagreb, Jadranski institut JAZU.
- Semi, F. — Tacconi, V. (s. d. ali 1992), *Istria e Dalmazia. Uomini e tempi*, Vol. II. Dalmazia. Le figure più rappresentative della civiltà dalmata nei diversi momenti della storia con ampia bibliografia generale e particolare, Udine, Del Bianco Editore.
- Torcellan, G. (1965), »Alberto Fortis«, u: Isti (a cura di), »*Riformatori veneti*«, u: Giarrizzo, G. et alii (a cura di), *Illuministi italiani*, Tomo VII, Milano-Napoli, Riccardo Ricciardi, 279-390.
- Vinja, V. (1954), »O nekim oblicima romansko-slavenskog miješanja: hibridne složenice — hibridne složenice tautološkog tipa«, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta II*, Zagreb, 199-208.
- Wurzbach, C. von Hg. (1856-1891), *Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Bd. I-LX, Wien.

BILJEŠKE

¹ Fortis piše neke likove glagola *avere* na svoj način, tj. bez slova *h*: *ò, ài, à, ànno*; rabi neke neknjiževne oblike kondicionala (koji završavaju na *-ebbono* umj. na *-ebbero*); stalno piše *picciolo* umj. *piccolo*; *tremuoto* mj. *terremoto* (zbog pogrješne asocijacije s glagolom *tremare*). Pravi eliziju i kad to nije više uobičajeno u književnom jeziku (*gl'italiani, l'isole*); »skraćuje« tzv. kažipadeže (piše npr.: *de'* mj. *dei, a'* mj. *ai*); rabi *pel* mj. *per il*. Što se interpunkcije tiče, sustavno meće zarez prije sastavnog veznika *e*; ne pozna ispravnu upotrebu znakova zarezova i točke i zarezova, itd.

² To je putovanje mnogo bolje nego neka druga dokumentirano brojnim Fortisovim pismima (10), od kojih su skoro sva (9) objavljena, neka, npr. ona datirana u Dubrovniku 1. i 24. siječnja 1780, čak triput. Posljednje je za kronologiju njegovih kretanja u prvoj i u četvrtoj »dionici« veoma važno, bez obzira na to shvaćamo li spomenuta trajanja doslovno ili samo aproksimativno: Fortis tu piše: »Sono oggimai tre mesi che io manco dal mondo, e niuno può indovinare dov'io mi sia«, što znači da je iz Venecije isplovio oko 24. listopada; malo poslije kaže: »potete ben immaginarvi ch'io non è trovato quì in un mese di soggiorno la benché menoma ombra di dispiacere« (usp. Bogišić, 1905, 452-453). Nevolja je što ne znamo što misli pod *quì*, da li Republiku ili samo grad Dubrovnik. Ako je prvo, onda znači da je na tlo Republike ili tek u Ston, stigao oko 24. prosinca, iz čega bi se moralo zaključiti da je njegov boravak na Korčuli trajao nešto više od tjedan dana.

Fortisov drugi, nenamjerni boravak na Korčuli (u uvali Karbunima na južnoj obali) trajao je malo više od jednog dana (28. i 29. siječnja 1791). Do njega je došlo silom vjetrova: brod kojim je iz Molfette trebao stići u Veneciju bio je gurnut stotinjak km na istok.

³ Na originalu je neka druga ruka dodala u lijevoj margini uz naslov novu signaturu u obliku razlomka: 82/IX, a u desnoj margini upisala vj. staru signaturu: *b 7, N. 103*. Ista je ruka vrlo tankim perom upisala između naslova i prvog retka prvog poglavlja: *del Sig' ab. Fortis*.

⁴ Prema *IBI, VII* (1997), str. 1671, jedini od dvadesetak uglednika s prezimenom MINERVINI (ili MINERVINO) mogao bi u ovom slučaju biti *Ciro Saverio Minervini* (ili *Minervino*) (1734-1805), »sacerdote, giureconsulto, letterato, professore di storia e geografia«. Na žalost su mi tu navedeni bibl. podaci nedostupni, pa mi nije bilo moguće ustanoviti je li djelo sa zvučnim naslovom (ili sličnim naslovom ukoliko ga je Fortis ironizirao), bilo tiskano ili je ostalo u rukopisu, od kojega je autor poslao Fortisu na dar/uvjed jedan primjerak.

⁵ Lik *fattemi* nije jasan: možda nedostaje glagol *inviare*? možda je djelo posvećeno Fortisu?

⁶ Ta sintagma nedvojbeno datira Fortisovo putovanje za kraj 1779. godine, što je pobliže precizirano u § 2 (str. 6) gdje Fortis izričito tvrdi da je na Korčuli primijetio da je neki grm (*pruno* regionalno znači i »divlja šljiva«) drugi put procvjetao u prosincu te (1779.) godine.

⁷ Fortis ne citira djelo svog znanca niti izvore njegovih 'heretičkih' misli (kojih nije bio jedini zastupnik).

⁸ Aludira na grčke kolonije *Siris* i *Herakleiu* koje su se nalazile kod obale Tarentskog zaliva (u današnjoj regiji *Basilicati*, poznatoj i po imenu *Lucania*).

⁹ Tal. ime za naš poluotok *Pelješac*.

¹⁰ Danas se misli da *Homer* pod tim imenom nije pomišljao ni na jedan stvarni grčki otok. Slične »razbibrige« pojavile su se kod Grka istom mnogo kasnije. Usp. René Nünlist, »Scherie (Σχερίη)«, *DNP II* (2001), stupac 156.

¹¹ Prema *Homeru*, taj je mitski kralj bio otac lijepe *Nausikaje*, koja je pronašla na obali nepoznate rijeke na otoku, za koji većina komentatora drži da se radi o *Krfu* (a malobrojni kao *Minervino*, da se radi o *Korčuli*), skoro mrtvog *Odiseja* i spasila ga.

¹² Prema *Odiseji* ta je nimfa spasila brodolomca *Odiseja* na obali otoka *Ogigija*, i tu ga zadržala sedam godina.

¹³ Ne ulazim u valjanost tog predznanstvenog etimona koji je pojačao Minervinovu pretpostavku, da je Korčula vulkanskog podrijetla.

¹⁴ U *Odiseji* se tako zovu pripadnici naroda divovskih ljudoždera za koje se držalo da su nastavali dio obale o. Sicilije.

¹⁵ Prema *Odiseji* ta je lijepa čarobnica (koja se hrvatski zove Kirka) zadržala Odiseja u svom dvorcu na otoku Eei. Na njegovo insistiranje pristala je da Odisejevim mornarima vrati ljudski lik (bila ih je pretvorila u svinje).

¹⁶ Prema grčko-rimskoj mitologiji te su djevojke lijepim pjevanjem mamile mornare i dovodile ih na opasne hridi, gdje su oni masovno umirali.

¹⁷ Fortis ovdje spominje dva načela kojih se držao u svojim knjigama: najbolje je opisati samo ono što je istraživač vidio vlastitim očima (usp. termin *autopsija* u etimološkom smislu u naslovu Cianciove knjige, 1995). Ako to nije iz bilo kog razloga moguće, najbolje je o takvim stvarima ne pisati ili se, iznimno, pozvati na iskaze ozbiljnih i učenih očevidaca. Na str. 18 i 19 MIC-a Fortis ističe da se ni najveći umovi (npr. La Condamine i Buffon) često nisu vodili tim načelom; posljedice su bile kobne. Na str. 22 kaže da bi povjerovao da se kod naglog nestanka voda s polja kod velikog sela Blato čuje grmljavina slična topovskoj paljbi kad bi mu neki »uomo colto e degno di fede«, koji je to vidio i čuo, dao takav iskaz. Zakletvama velikog broja obližnjih stanovnika međutim ne vjeruje. Začudno je da kad govori s mnogo groznih pojedinosti kako praznovjerni seljaci u nekim brdskim selima na Korčuli ekshumiraju leševe ljudi za koje drže da su se povampirili (čemu on nije prisustvovao), ne spominje nijednog učenog i ozbiljnog svjedoka (pa čak i ne spominjući njegovo ime).

¹⁸ Nisam uspio pronaći je li hrv. otočje *Palagruža* zaista vulkanskog podrijetla (*HOL* i *HL* o tome šute). Zna se međutim, da je Jabuka, nenaseljeni otočić zapadno od Visa, vulkanskog podrijetla (usp. *HOL*, 1995, 409; *HL*, I, 1996, 523). Zanimljivo je da P. Skok nije u *SiR* (1950) obradio otočje Palagružu.

¹⁹ Nije jasno je li knjiga na kojoj Minervino radi ista koju je Fortis na prethodnim stranicama kritizirao (poznavajući je iz netiskana rukopisa ?).

²⁰ Ovaj vokativ, koji je samo prvi od mnogo njih u *MIC*, apostrofira slušateljstvo na nekoj od javnih ili samo članovima Akademije namijenjenih sjednica. Kako je Fortis postao redovnim članom padovanske Akademije tek 25. travnja 1780, dakle skoro pet mjeseci nakon boravka na Korčuli, može se zaključiti da je on definitivno uobličio svoja zapažanja poslije tog datuma. Na str. 24 priznaje da je tek po povratku u Italiju (što nije moglo biti prije 5. veljače 1780, kad se iskrcao u Anconi), kontrolirao koji faktografski i slikovni materijali postoje u najglavnijim priručnicima o *čaglju* (životinji koja ne živi u Italiji). Prije mu to nije bilo moguće pošto »nije imao sa sobom potrebnih knjiga u onim oskudicom (znanstvene literature) obilježenim 'izletima' koje bi mu pomogle u usporednim studijama«.

²¹ Fortis »transliterira« grčki diftong »repatim« *e* (koji stoji za starogrčki diftong $\alpha\iota$ i klas. lat. monoftongizirani diftong *ae*).

²² Ovaj stariji hrvatski naziv otoka Korčule nastao je prelaskom u muški rod nepoznatog dalmatoromanskog lika koji su Hrvati reproducirali u skladu s mogućnostima svoga fonološkog sustava ('KORKYRA > *'korkura > *kürkürü > *Krkar*. Usp. *ERHSJ II* (1972), 203. Fortis ga spominje još jednom (str. 26) samo što mu tu daje fantastičnu etimologiju (navodno iz sirske riječi *Karkar* koju da su mnogo kasnije doseljeni Iliri (tj. Hrvati) preuzeli od na otok u drevnoj starini doseljenih Feničana!

²³ Od 1667. početni (»nulti«) je meridijan prolazio zemljištem pariške zvjezdarnice (*Observatoire*), sagrađene od Luja XIV. Međunarodna konferencija za to pitanje (Washington, D. C., 1884), na kojoj je sudjelovalo 26 država, odlučila je da tu čast dobije meridijan londonske

zvjezdarnice Greenwich. Usp. D. Sobel (1995), *Longitude: The True Story of a Lone Genius Who Solved the Greatest Scientific Problem of his Time*, New York, Penguin Books. Francuzi su ipak do 1911. »srednje vrijeme« zvali pariškim, s dodatkom da ono u odnosu na »pravo« pokazuje 'retardaciju' od 9 minuta i 21 sekunde!

²⁴ Tal. naziv (danas *Istmo di Stagno*) znači »Stonska prevlaka«.

²⁵ Radi se o Rtu Lovište.

²⁶ V. bilj. 6.

²⁷ To su luke: Prigradica, Račišće i Korčula (koja danas ima dvije luke).

²⁸ Jer tu ne bješe lúkā, da primaju lađe i štītē,

Već su hridine bile i grebeni kamenjāci.

(Homer, *Odiseja*, V, 404-405; prijevod T. Maretića)

²⁹ Vjerojatno se radi o lučici Grščica (u blizini zaseoka Prižbe). Fortis još nije savršeno znao hrvatski, jer genitiv »od Blata« shvaća kao nominativ.

³⁰ To je Rt Ražnjić.

³¹ Najpoznatiji su od tih otočića Badija, Vrisnik i Majsan. Još mnoge druge bilježi i prikazuje na zemljovidu *SiR, I* (1950), str. 205-208; *II*, zemljovid 33. Svakako treba pročitati cijeli članak: P. Skok, »Korčula«, *SiR, I*, 198-208.

³² Vjerojatno § 3 počinje ovdje pa bi tu trebalo ostaviti potreban razmak i vodoravno napisati: § 3. *Origine della separazione dell'Isola di Corzola dal Continente*.

³³ Nije mi bilo moguće utvrditi gdje Hesiod diskutira o etimu toponima Reggio odnosno njegova grčkog lika Rhegion (grč. Ῥήγιον), koji da je značio »odstranjenje« (tal. *avulsione*).

³⁴ Ne radi se o lapsusu (mjesto ispravnog *ornitologi* »poznavaoci ptica«, nego o arhaizmu *orittologi* koji označava »proučavatelje okamina (fosila), tj. one koji njeguju disciplinu koja se tada talijanski zvala *orittografia*. Usp. *DISC* (1997), 1742 (koji, doduše, nema natuknice *orittologo*). Prije osamostaljenja paleontologije koja proučava fosilne ostatke biljaka (paleobotanika), životinja (paleozoologija) i ljudi (paleoantropologija), do čega je došlo oko 1841, rabio se termin koji upotrebljava Fortis (njegov je prvi dio izveden iz grčkog lika *oryktós* »iskopan«, izvedenoga od glagola *orýssein* »iskapati«).

³⁵ Ispr. u *pomiciose* »koje sadrže plovuĉac (tj. kamen koji pliva)«.

³⁶ Taj je puĉki naziv stoljećima bio jedini u upotrebi prije nego je obnovljen oronim *Etna*. *Mongibello* spaja u sebi dva sinonimna naziva: romanski *monte* i arapski *Ghebel*. Slične imenice i druge vrste rijeĉi postoje u krajevima koji su dugo bili dvojeziĉni. V. Vinja (1954) je pronašao tako *pinbor* (»vrst bora«), *okolotorno* »okolo« i dr. Nazvao ih je *hibridne složenice tautološkog tipa*.

³⁷ U Fortisovo doba postojale su meĉu geozima dvije »škole«: tzv. neptunisti su pridavali veću važnost postupnim tektonskim promjenama do kojih je dolazilo djelovanjem površinskih i podzemnih voda (sedimentacija, urušavanje i sl.), dok su tzv. vulkanisti pridavali veću važnost »revolucionarnim« promjenama, uzrokovanim podzemnim vatrama, erupcijama i sl. Fortis je oĉito bio skloniji prvoj »školi«.

³⁸ Usp. A. Fabi, »Bianchi, Giovanni«, *DBI, 10* (1968), 104-112. Pun naslov knjige glasi: *De Conchis minus notis liber, cui accessit specimen aestus reciproci Maris Superi ad litus portumque Arimini*, Venetiis 1739.

³⁹ Gradić Asolo (danas pokrajina Treviso) je ljetovalište (190 m nad morem), u kome je od 1489. do 1509. rezidirala zadnja ciparska kraljica koja je, ostavši udova, »abdicirala« u korist Republike Sv. Marka. U zamjenu je dobila tu dvorac u kome je živjela do smrti.

⁴⁰ Ortocerati su obitelj izumrlih školjkaša koji oblikom nalikuju na ravan rog.

⁴¹ Georges Louis Leclerc, comte de Buffon (1707-1788) bio je jedan od najvećih francuskih prirodoslovaca svog vremena. Unaprijedio je pariški botaniĉki vrt (*Jardin du Roi*, poslije *Jardin*

des Plantes) i uredio *Histoire naturelle générale et particulière*, I-XLIV, 1749-1804. Prethodnik je teorije evolucije i jedan od prvih paleontologa. Fortis mu ipak sve ne odobrava.

⁴² Očiti lapsus mj. *Valdarno* »toskanska subregija« (obuhvaća dva dijela doline rijeke Arna).

⁴³ Carl von Linné (1707-1778), švedski prirodoslovac (kojeg Talijani zovu Carlo Linneo), i danas je poznat po svojoj, u bitnim crtama još važećoj, klasifikaciji životinjskog i biljnog svijeta (prva se pokazala mnogo boljom), po kojoj je svaka životinja (odnosno biljka) dobila dvočlano međunarodno priznato latinsko ime. Tako je čaglja nazvao *Canis*, *Lupus aureus* (v. MIC, str. 24).

⁴⁴ Misli na Sargaško more (Mali Antili), čije ime potječe od pelagičkih alga roda *Sargassum*.

⁴⁵ Vitaliano Donati (Padova, 1717. — Malabar/Indija, 1762). Liječnik i vjerojatno najveći talijanski prirodoslovac svoje generacije. Studirao je fizičku geografiju, floru i faunu mnogih zemalja, tako i Dalmacije, Like i Zapadne Bosne (prvi je kompetentno istraživao Velebit i Grmeč). Najvažnija mu je monografija *Della storia naturale marina dell'Adriatico. Saggi*, Venezia 1750 (čiji je tekst poslao prijatelju Leprottiju u Rim iz Knina 1745. god.). Usp. M. D. Grmek, »Donati, Vitaliano«, *DBI*, 41 (1992), 62-64.

⁴⁶ Puno mu je talijansko ime *Scimno di Chio* »Skimno Hijski«. Starogrčki geograf, živio u 3. i 2. st. pr. Krista. Najvažnije mu je djelo sačuvano fragmentarno u djelu Apolonija Rođanina. Usp. A. Momigliano, »Scimno di Chio«, *EI*, XXXI (1936), 164.

⁴⁷ (Ta se vrst mramora) »sjekla« u podzemnim hodnicima u svjetlu uljanica«. Usp. Plin., *Nat. Hist.*, 36, 14.

⁴⁸ Usp. *SiR*, I (1950), 206. P. Skok pozna taj lik u jednini (*Petrara*) i definira ga »naziv školja kod Vrnika«.

⁴⁹ *DISC* (1997), 1451, pozna (u jednini) samo lik *Madrepora*.

⁵⁰ Vjerojatno misli na opata Giusepea Zucconija, poznatog kolekcionara, bibliofila i arheologa. Usp. *IBI*, VII (1997), 2648.

⁵¹ Giovanni Targioni Tozzetti (1712-1783) dopisivao se s Fortisom koji ga je nazvao »corifeo degli orittologi Italiani« (usp. Muljačić, 1996, 116. i *ib.*, s. v., str. 172).

⁵² Te su okamenjene ribe tako »prignječene« da je veoma teško specificirati o kojoj se vrsti radi. Riječ koju nisam uspio transkribirati očito je poimeničeni infinitiv prve konjugacije. Nečitak je iz dva razloga: Fortis je neka slova korigirao i nije mogao predvidjeti da će se crnilo na str. 15 od vlage s vremenom »skrozirati«.

⁵³ Okamenjenim ribama u »monti di Bolca« (Sjeverna Italija) pozabavio se Fortis u jednom članku i jednoj knjižici iz 1793. Usp. Ciancio (1995, 297).

⁵⁴ S. Čače (2002, 65) citira 6 stihova Apolonija Rođanina (*Argonaut*. 4, 566-571) u originalu i u prijevodu iz kojih je jasno, da je naziv »Crna« »motiviran šumom koja prekriva otok«. Zadnja dva stiha u prijevodu glase: »A ljudi mornari je iz mora gledaju kako se crni sa svih strana od tamne šume i zovu je Crna Kerkira«.

⁵⁵ Usp. Gio. Battista Alfano, »Vesuvio«, *EI*, XXXV (1937), 246-250. Tu na str. 248 čitamo da je višestruko nadareni pisac opat Ferdinando Galiani (1728-1787) sasvim sigurno osoba koju Fortis zove »povjesnik Vezuva«. To je razvidno iz podosta bombastičnog naslova njegove prigodne knjižice *Spaventosissima descrizione dello spaventoso spavento che ci spaventò tutti la sera dell'8 agosto 1779, ma che per fortuna durò poco*, Napoli 1779.

⁵⁶ Tu se Fortisu prolilo crnilo (ili se vrlo tamno mjesto na drugoj strani lista »skroziralo«) pa se ne vidi kojim samoglasnikom završava ta riječ. Logično se daje zaključiti da je to -e.

⁵⁷ Ovdje Fortis udara, kao usput, na sve one veleumove koji, od Descartesa dalje, drže da je spekulativna filozofija dovoljna da objasni i najteža prirodnoznanstvena pitanja, pa je »terenski rad« izlišan, a kabinetski sasvim dostatan.

⁵⁸ Charles Marie de La Condamine (1701-1774), francuski geodet i prirodoslovac. Postao je slavan, jer je 1737. vodio ekspediciju u Peru, gdje je odredio dužinu jednog stupnja na Ekvatoru (južno od grada Quito). Iako je radio na terenu, objavio je mnoštvo netočnih ili neprovjerenih podataka koji su se svidjeli talijanskim, osobito napuljskim »vulkanistima«.

⁵⁹ *Strofadi* je tal. naziv za dva krševita otočića u blizini o. Zante (Grčka). Po mitologiji bili su stanište harpija, na što podsjeća i Dante (*Pakao*, XIII, 11).

⁶⁰ Nisam kompetentan da se izjasnim o mogućnostima ovog Fortisova tumačenja, a posebno mi je teško shvatljivo zašto bi takva voda ostala slatka.

⁶¹ Službeno tal. ime te životinje je *sciacallo*. *DISC* (1997, 2384) datira prvu pojavu te posuđenice (iz franc. *chacal*) 1846. Lik koji rabi Fortis očito potječe iz turskoga *çakal* (slovo ç se u turskome čita č), s mletačkim fonetizmom (č > c).

⁶² *Giupana* je tal. ime o. Šipana.

⁶³ Taj topos po kome bi se hrvatska kultura u Dalmaciji u 18. st. ugasila da nije bilo slobodnog Dubrovnika bio je u to doba vrlo proširen (u »jačoj« varijanti govorilo se isto i za hrvatski jezik). Usp. Ž. Muljačić, »Iz korespondencije zadarskih profesora 18. stoljeća, napose Nikole Muljačića«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, XI-XII, 1965, 554, 560.

⁶⁴ Ovo je još jedan primjer neznanstvene etimologije (tipa *muha+med*). Fortis pravi tu još dvije teže greške: smatra postojanje poskoka nedokazanim (za sličnu 'mističnu' sardinsku otrovnicu v. bilj. br. 67) i smatra ga jedanput gušterom (*lucertola*), a prije toga »poluzmijom«.

⁶⁵ Giovanni Spano, *Vocabolario sardo-italiano e italiano-sardo*, Cagliari 1851. čije sam fototipsko izdanje (Bologna, Arnaldo Forni, 1981) upotrijebio, pozna dva sardska naziva: kapidanski *scultoni* (str. 376) i logudorski *iscurtòne* (str. 277, gdje čitamo: »Animale favoloso della Sardegna (Cesarotti, Vol. I, pag. 67). Dicesi che sia rettile venefico che abbia la coda di bronzo, mai veduto da alcuno! Forse così detto da *Scorzone* specie di serpente nero e velenoso«. U drugoj knjizi istog pisca (*Vocabolario italiano-sardo e sardo-italiano*, Cagliari 1852, fototipsko izdanje Bologna 1981) koja je zapravo samo talijansko-sardski rječnik, čitamo na str. 374: *Scorzòne*, sm. Serpente meda velenoso« (tj. »vrlo otrovna zmija«). Kako se vidi, Fortisov prijatelj M. Cesarotti i sam Fortis nisu vjerovali u postojanje nekih otrovnica (to je logično za zmiju koja bi imala brončani rep, ali ne i za »pravu« hrvatsku otrovnicu poskoka).

⁶⁶ Usp. Ugo Baldini, »Cetti, Francesco«, *DBI*, 24 (1980), 305-307. Ovaj sin talijanskih roditelja iz Coma rodio se u Mannheimu 9. kolovoza 1726, a umro je kao profesor matematike i filozofije na novoosnovanom Sveučilištu (1764) u Sassariju 20. studenoga 1778. Najznačajnije mu je djelo *Storia naturale della Sardegna*, I-III, Sassari 1774-1776-1777. Nije prihvatio linnéovsku klasifikaciju i ostao je vjeran renesansnoj zoološkoj sistematici.

⁶⁷ *basilisco* s. m. »nepostojeći gušter koji je, kako tvrde srednjovjekovni bestiarii mogao svojim plamenim pogledom pretvoriti u pepeo osobu koju je promatrao«. Usp. *DISC* (1997), 262.

⁶⁸ U hrvatskoj povijesnoj terminologiji govori se o Knidanima. Isto je i u suvr. tal. književnom jeziku. Usp. *DISC* (1997), 498, s. v. *cnidio* »Di Cnidio, antica città dell' Asia Minore«. Prema Čači (2002, 65) Plinije (*Nat. hist.* 3, 152) »je jedini izvor iz kojeg saznajemo da je na otoku Korčuli postojala knidska naseobina. Toj naseobini do danas arheolozi ne uspijevaju ući u trag ...« Kao što se vidi, naše znanje o tome je ostalo isto kao u Fortisovo vrijeme.

⁶⁹ Usp. »Matijašević-Karamaneo, Antonio (Vis, 1658 — Vis, 21. III. 1721)«, *HL*, II (1997), 81. Semi-Tacconi (1992, 648) zovu ga *Caramaneo (Mattiassevich) Antonio*. Spominju dva njegova tiskana i jedno neizdano djelo.

⁷⁰ V. naše kritičke opaske o etimu toponima *Krkar/Karkar* u bilj. 22.

⁷¹ Takvo selo ne postoji na Korčuli. Možda se radi o lapsusu mj. pravilnog Smokvica (u tal. pravopisu *Smoquiza*).

⁷² Cijeli ovaj odlomak pokazuje slabu informiranost autora 18. st. o etničkim slojevima na istočnoj obali Jadrana u predgrčko doba. D. Levi, »Enchelei«, *EI, XIII* (1932), 943, smješta to ilirsko pleme na središnjem dijelu današnje albanske obale, s težištem koje je po nekim autorima na području Apollonije, a po drugima na području oko Epidamna (danas Dürresa/Drača).

⁷³ Fortis očito aludira na već spomenute Feničane.

⁷⁴ Fortis nije mogao znati da se naziv *Pelazgi* (u širem smislu) danas ponekad rabi kao »skupni naziv za predgrčko, vjerojatno i predindoeuropsko stanovništvo Balkanskoga poluotoka« (*HOL*, 1995, 746).

⁷⁵ U Padovi postoji tradicija da je taj grad (*Patavium*) osnovao trojanski bjegunac Antenor koji je tamo stigao preko Trakije i Ilirije s brojnom pratnjom. *Usp. EI, III* (1929), 455-456. Fortis očito ne vjeruje u autentičnost navodnih Antenorovih kostiju koje se od 1283. čuvaju u jednoj *ad hoc* izgrađenoj »kućici« u Padovi, koju je pjesnik Lupato Lupati ukrasio leoninskim stihovima.

⁷⁶ *Usp. »Fröhlich ..., Erasmus«, Wurzbach, IV* (1858), 375-378. Radi se o austrijskom povjesničaru i bibliotekaru, autoru i. o. djela *Numismata Cimelii Austriaci Vindobonensis...*, I-II, Wien 1755.

⁷⁷ Nije mi poznato što znači *diota* (vjer. neki numizmatički termin).

⁷⁸ *Usp. »Neumann, Franz«, Wurzbach, XX* (1869), 263-264. Radi se o austrijskom muzealcu i kolekcionar, autoru monografije *Populorum et regum numi veteres incogniti*, I-II, Wien, 1779-1784.

⁷⁹ *Usp. »Zanetti, Anton Maria«, IBI* (1997), 7, 2622.

⁸⁰ Nije poznato je li Fortis izvršio to obećanje.

⁸¹ U namjeri da nagradi Dubrovačku Republiku, svog saveznika u sukobima s Mletačkom Republikom, Ladislavom Napuljskim i Hrvojem Vukčićem Hrvatinićem, Sigizmund Luksemburški odobrio je Dubrovčanima da pripoje svojoj Republici otoke Brač, Hvar i Korčulu (lipnja 1413), ali se u rujnu 1416. predomislio i predao ih na vladanje jednom svom velikašu. *Usp. Robin Harris, Dubrovnik. A History*, London 2003, 70-71, 440. Na zemljovidu (*ib.*, str. 2) ti su otoci posebnom bojom označeni kao »Attempted acquisitions«.

⁸² Radi se o periodu 1420-1797.

⁸³ Aludira poglavito na A. Rosanea (v. niže), čiji je spis na latinskom jeziku o toj opsadi na talijanski preveo Ivan Saletić, a na hrvatski Antun Ružić (*Povijest Korčulanske Pobjede protiv Uluz-Alije Algjerskome polukralju, održane dne 15. kolovoza 1571. godine*, Dubrovnik 1871. *Usp. »Rosaneo, Antonio«, HL, II* (1997), 381.

⁸⁴ Zanimljivo je da, za razliku od prakse u ranijim knjigama, Fortis ne spominje ni ovdje, ni drugamo, nijednog živog Korčulanina. Od mrtvih mu nedostaje možda najslavniji, tj. humanist (pisac i diplomat) Jakov Baničević (Žrnovo, 15. 10. 1466. — Trento (Italija), 19. XI. 1532). V. o njemu natuknice: G. Rill, »Bannisio, Giacomo«; *DBI, 5* (1963), 755-757; M. Gjivoje, »Baničević, Jakov«, *HBL, I* (1983), 420-423. U ostavštini pok. M. Gjivoja čuva se rukopisna biografija *U sjeni trijumfa*. V. sad i B. Lučin, »Korespondencija Jakova Baničevića i Erazma Rotterdamskog«, *Godišnjak grada Korčule*, 3 (1998), str. 41-60.

Kako je razvidno, Fortis ne vjeruje da je Marco Polo rođen na Korčuli, a ne spominje ni da su neki Korčulani u to uvjereni.

⁸⁵ Semi-Tacconi, 1992, prenose, iz poznatog djela Šime Ljubića (Gliubicha), kratke podatke za svu šestoricu. *Usp. »Petréo, Nicolò«, 690.*

⁸⁶ *ib.*, »Niconizio, Francesco«, 684. V. sad »Nigretić (Niconitius, Nigoević), Franjo«; *HL, II* (1997), 173. U ovom, mnogo bogatijem članku ne navodi se podatak iz Semi-Tacconi, po kome je N. (koji je u Krakovu bio tajnik poljskog kralja Sigizmunda I) »di ritorno nel 1549 proditoriamente (fu) ucciso dai suoi servi«. O toj vijesti nema traga u: Barycz, H., »Bona Sforza, regina di Polonia«,

DBI, II (1969), 430-436. U toj natuknici ima dosta podataka o njenu mužu Sigizmundu I (1467-1548) (natuknice o njemu nema u *DBI*, jer nije bio Talijan). »Nemiri« u Krakovu nastali su poslije kraljeve smrti kad je njegov sin Sigizmund II. (1548-1572) došao u sukob s vlastitom majkom koja se zbog toga preselila u Varšavu, odakle se 1556. vratila u Italiju gdje je umrla 1557. godine.

⁸⁷ V. »Rosaneo, Antonio«, *Semi-Tacconi*, 1992, 696, i bilj. 85.

⁸⁸ O ovom najvećem korčulanskom pjesniku koji nije pisao čakavski jer je zahvaljujući dugom boravku u Dubrovniku zavolio taj književni jezik, govore sve povijesti hrvatske književnosti. Usp. najnovije natuknice: Ivo Frangeš, *Geschichte der kroatischen Literatur. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1995, »Kanelović, Petar«, 736-737 (ispravi tiskarsku grešku: rodio se 1637, a ne 1673); »Kanelović (Kanelović), Petar«, *HL, I* (1996). 566.

⁸⁹ Usp. *Semi-Tacconi* (1992), »Sallecich, Giacomo«, 698; »Salečić, Jakov«, *HL, II* (1997), 398.

⁹⁰ *Semi-Tacconi* (1992), »Ferro (sic), Pietro Barnaba«, 661.

⁹¹ Usporedbe radi: danas na Korčuli živi više od 17.000 stanovnika.

⁹² Fortis neizravno priznaje da mletačkim vlastima ne polazi za rukom spriječiti nekršćansko, nehumano i protuzakonito ponašanje jednog dijela stanovništva, pa će to biti razlog zašto *MIC* nije (barem do 1797) tiskana. Ostaje na snazi moja primjedba (v. bilj. 17), da Fortis nije svojim očima vidio te barbarske čine nad kojima se zgraža, niti je naveo ime nijednog ozbiljnog i učenog svjedoka koji ga je o tome izvijestio.

⁹³ Fortis je nešto kasnije, u pismu Deši Gučetić-Gozze, s otoka Oliba 7. studenoga 1780. šaljivo primijetio da su djeca s tog otoka, vidjevši ga s bradom (koju nije imao gdje obrijati za vrijeme dugog putovanja brodom iz Dubrovnika (odakle je isplovio 28. listopada) do Venecije (gdje je stigao tek oko 11. prosinca) bježala pred njim: ... »Io credo che m'abbiano preso per un *Tenaz* ... Sarà gran ventura s'io salperò di qui senza che mi sieno stati tagliati i garetti, e passato il cuore colle tre spine, giusto il rituale di questi scogliani. In Italia non s'usano i *Tenzi* ...« (v. Muljačić, 1952, 96-97) Dakle, tada je već bio naučio da množina od *tenac* glasi *tenci*. Time, naravno, nije otkriven etimon te imenice. ERHSJ joj posvećuje posebnu natuknicu (u sv. III, 1973, 457) i govori o toj riječi usput u natuknicama *štriga* (III, 417), *vêm* (III, 575) *vuk* (III, 636), ali ne inzistira na predloženom etimonu.

⁹⁴ Ondje nedostaje predikat *imitano? assomigliano a (i)?*

⁹⁵ Tu stoji sasvim jasno *Dunato*. Vj. je lapsus mjesto Banato (čime se misli na tzv. Temišvarski Banat).

⁹⁶ Usp. Homer, *Odiseja*, VI, 317-328.

⁹⁷ Ispr. u *millantatore*. Ova kovanica od šaljive riječi *millanta* (stvorene od *mille* + dočetak -*anta*, prisutan u *quaranta* itd.) znači »hvastavac«.

⁹⁸ D. Strauch, »Korkyra«, *DNP*, 6 (1999), stupac 752-754, kaže, ne znajući za ovo »prenje«, da na Krfu postoje rijeke koje nikad ne presušuju: »Dank der (in Griechenland größten) Regenmenge erfreut sich K. (tj. Krf) einer üppigen Vegetation und ganzjähriger Flüsse«. V. i Idem, »K. Melaina«, ib., stupac 754. U tom kratkom članku navedena su skoro sva stara vrela o knidskoj kolonizaciji na Korčuli (oko 600. pr. Kr.): Skyl. 23; Skyamn. 427 ss.; Strab. 7.5.5.; Plin. nat. 3, 152.

PETRE HEKTOROVIĆ U NOVOM HVARU
(UZ NEOBJAVLJENE, NJEMU PRIPISANE STAROGRADSKE STIHOVE)

Joško Kovačić

Hvarski je hrvatski renesansni književnik Hektorović samoga sebe u nominativu redovito nazivao »Petre« (genitiv: »Petreta«, itd.)¹, a ne »Petar«, pa ćemo ga i mi tako zvati, ostavljajući dakako na volju drugima da i dalje upotrebljavaju uvriježeni oblik.

Sumirajući dotad već stogodišnju polemiku o rodnome mjestu P. Hektorovića, dominikanac o. Antonin Zaninović (Velo Grablje na Hvaru, 1879 — Dubrovnik, 1973) pokazao je na temelju izvorne arhivske građe kako je teza o Starome Gradu kao rodnome mjestu pjesnika Petreta znanstveno neutemeljena. Prema oporukama Hektorovićeve oca i djeda te obiteljskim diobenim ispravama, on dokazuje da su se i Petre i njegovi stari u više naraštaja rađali, živjeli, umirali i pokopavali u »Novom«, današnjem gradu Hvaru, a ne u »Starom Hvaru« ili Starom Gradu, kako se sada zove to naselje.² Petretov djed Hektor (po njemu njegovi potomci dobivaju novo prezime koje ih odvaja od Piretića općenito, a od Golubinića posebno) u svojoj oporuci iz 1467. g. izričito navodi, tražeći pokop u dominikanskom Sv. Marku u Hvaru, da su ondje pokopani *i njegovi preci*, dakle barem otac i djed, a Petretov pradjed i šukundjed. Obiteljske diobe s početka 16. st., kad je Petre bio dječak, pokazuju da su Hektorovićima sve stambene kuće bile u (Novom) Hvaru; oni uopće ne sudjeluju pri osnutku starogradske dominikanske samostana sv. Petra Mučenika 1482. g. (samo pet godina prije pjesnikova rođenja), iako su tek stotinjak metara sjevernije imali posjed na Tvrđalju, dobiven još od rodonačelnika Hektora. Ali taj je posjed očito dugo ostao tek skladištem odnosno vinskim podrumom (»konobom«) s pristanom, u močvarnoj uvali koja se desetljećima presušivala,³ i nevjerojatno je da se tu rodio pripadnik ugledna vlasteoskog roda, osim u prijekoju nuždi i od puka slučaja (što se ipak ne smije posve isključiti).

Na Zaninovićevu argumentaciju osvrnuo se poslije četrnaest godina⁴ zastupnik »starogradske« teze prof. Frano Maroević (Stari Grad, 1892 — Split, 1974).⁵ Mislim kako se na taj polemički tekst treba osvrnuti čak i danas, iako je od njega prošlo blizu četrdeset

godina (ovo je pisano potkraj 2002. g.), a iz dva razloga: na nj dosad nije bilo pravog odgovora,⁶ a od velike je važnosti za dalje izlaganje.

F. Maroević na početku ističe kako za Zaninovićeovu tvrdnju da su se Petretovi otac i djed rodili u »mjestu Hvaru« *nema nikakvih direktnih svjedočanstava, ni dokaza* (str. 169), što je točno, ali isto vrijedi i za protivnu tezu, pa preostaje samo ono što se u anglo-američkoj pravnoj praksi naziva, mislim, *circumstantial evidence*. F. M. nadalje smatra da *činjenica što je Hektor 1448. i 1463. gradio nove kuće u Starome Gradu* (to je zapravo jedinstven sklop, na Tvrdalju!) ne isključuje mogućnost da su u tome mjestu imali i drugih zgrada, za stanovanje ili za skladišta, pa spominje i kuću s južne strane »pjacete« pred starogradskom župnom crkvom, nad čijim da je vratima *Hektorovićeov gotički grb u stilu XV. st.* (str. 170) Ne objašnjava, međutim, kako to da tih *drugih zgrada* nema pri diobi Hektorove ostavštine, osim sklopa na Tvrdalju; a previđa da su spomenuta vrata s grbom tek spolij, uzidan naknadno u noviju kuću pred starogradskom župnicom. Stilski mogu pripadati kraju 15, ali i početku 16. stoljeća, dok nema baš nikojeg dokaza da je to grb Hektorovićeovih — jednak su imali i drugi njihovi plemićki srodnici: Barbići, Golubinići, Jakše, Piretići i Užižići.⁷

Nadalje F. M. naglašuje kako je današnji grad Hvar (Hektorovićeovim rječnikom: Novi Hvar) nastao istom koncem 13. stoljeća, dok je dotadašnje središte otoka bilo Starogradsko i Jelšansko polje s uokolnim naseljima, gdje valja potražiti i dalje pretke našega pjesnika (str. 170-172). I to je posve točno,⁸ ali i ovdje pisac previđa da je od osnutka Novoga Grada do rođenja pjesnika Hektorovića proteklo dvije stotine godina ili oko sedam naraštaja, pa to ništa ne govori o rodnome mjestu bilo pjesnikovu, bilo njegovih neposrednih pređa u više generacija.

Nesumnjivo je i to da je *i u cijelom XIV, a djelomično i u XV. i XVI. st. Hvar bio u razvitku*, ali u kakvome u odnosu na Stari Grad, F. M. ne govori. Pribojevićeovi navodi o podizanju Novoga Grada odnose se svakako na konac 13. i početak 14. stoljeća (str. 172). Citiranje Dubokovićeovog rada »O građevinskom razvoju grada Hvara polovinom XV. stoljeća« također ništa ne dokazuje, jer se temelji na kasnijoj kompilaciji općinskih investitura, tzv. »gracija«, koja je i za razdoblje koje pokriva (oko 1431-1475. g.) manjkava i nepotpuna, a ni Dubokovićeovi ispisi nisu iscrpni.⁹ Na tu ćemo se knjigu starih »gracija« navratiti poslije. Proizvoljna je tvrdnja da je Petretov djed Hektor tek u 15. st. *pod prijetnjama vlasti* (=odredbi o obvezatnom rezidiranju vlastele u /Novom/ Hvaru koja datira iz — 1331. godine!) *počeo graditi kuću u gradu Hvaru, a prije toga obitavao je negdje u ravnicima, po svoj prilici u Starome Gradu*. Gdje, u kojoj kući? Zar u nekoj poljskoj kućici na močvarnom Tvrdalju koji je isti Hektor počeo presušivati tek poslije 1448. godine? Jer sustavno se zaobilazi činjenica da i četvrt stoljeća iza Hektorove smrti (umro je 1479. g.) njegovi baštinici imaju u Starome Gradu od zgrada samo višekratno spominjani tvrdaljski posjed, za koji je vrlo dvojbeno da je u to vrijeme uopće bio prikladan za stanovanje. Neozbiljan je i navod o tome kako ni 1448. g. nema Hektora u popisu članova Velikog vijeća, pa da se tobože ne može odrediti *koji su od predaka i rođaka Petra Hektorovića prvi počeli stanovati i u sijelu komune*. U pasusu koji neposredno prethodi tome na istoj str. 172, isti F. M. iznosi da je isti Hektor počeo graditi

kuću u gradu Hvaru (po njemu, *pod prijetnjama vlasti*) u 15. stoljeću, pa tako sam sebi proturječi. Popis vijećnika koji tom prigodom navodi (prema G. Novaku) posve je irelevantan, jer je s te sjednice Hektor mogao slučajno izostati, a zapisnici su tih sjednica sačuvani tek iznimno. Da su Hektorovići i njihovi preci pripadali hvarskome praplemstvu, opće je poznata stvar, pa je stoga jasno i to da su bili članovi Vijeća te morali rezidirati u gradu Hvaru barem dio godine. Ali ne, veli F. M.: *malo je vjerojatnosti da su se uopće članovi uže porodice, kojoj pripada i Hektor, duže vremena zadržavali u gradu, jer su oni bili vrlo poduzetna trgovačkog duha* (to vjerujemo!) *što ih je primoravalo na boravak u područjima njihove privredne aktivnosti i bolje trgovačke konjunktore, a to je bez dvojbe srednji dio otoka* (str. 172-173). Isti pisac na str. 173-174 svoga rada opisuje, međutim, kako je grad Hvar od mletačkog zauzeća 1420. do 1571. godine, tj. otprilike od mladosti Hektora do smrti njegova unuka pjesnika Hektorovića, *procvao u svakom pogledu*; citira relaciju mletačkoga dužnosnika Giustiniana iz 1553, koja doduše kazuje da u to vrijeme u Starom Gradu *borave mnogi plemići* (što je za predmet ove rasprave nevažno, jer tada Petre ima već 66 godina!), ali odmah nastavlja da je na mjestu Hvara grad bio »povraćen« (ridotta; F. M. prevodi: »razoren«) i obnovljen (misli se: iza 1278. g.) *jer je tu luka prikladnija za sve brodove koji putuju na Istok i Zapad* (str. 173). Nije li položaj grada Hvara bio prema tome mnogo povoljniji za poduzetni trgovački duh Hektorovićevih, te mjesto znatno bolje trgovačke konjunktore?!

F. M. navodi dalje kako su vlastela imala posjede po čitavom otoku Hvaru (str. 173), što je točno, ali i opet ništa ne dokazuje: znače li npr. »gracije« Hektoru u Sućurju i na Šćedru da su se on, njegovi preci i potomci tamo rodili i živjeli?!

Na str. 174 navode se podaci o napuštanju grada Hvara i obitavanju pučanstva u Starom Gradu, Vrboskoj i Jelsi — ali oni potječu tek iz razdoblja od 1604. do 1695. godine, a uzrokovani su nazadovanjem grada Hvara zbog turskog razaranja 1571, velike kuge 1576/77. te eksplozije gradske tvrđave 1579. g. Glavni je razlog ipak bio u propasti mletačke trgovine s Levantom, počev od kraja 15. st., kada su otkriveni novi pomorski putovi preko Atlantika.¹⁰ Da sve ovo nema veze s P. Hektorovićem i njegovim precima, opaža i sam F. M., ali unatoč tome proizvoljno zaključuje kako Hektorovići *nisu n i k a d a !!! imali interesa da tamo /=u Hvaru/ stalno borave i to ne samo u doba opadanja grada, već ni ranije, u vrijeme njegova uspona i cvata !!!*. Da je ovakav »zaključak« apsurdan, jasno je iz svega prethodno izloženog. No naš je polemičar neumoljiv: *Sve ovdje navedene činjenice !?! i dokumenti !?! govore u prilog tvrdnji da Hektor nije rodom iz grada Hvara. Budući da se Hektor morao roditi pri kraju XIV. stoljeća !?!, dakle, u doba izgradnje sijela komune, nije vjerojatno da se tamo rodio* (ista str. 174). F. M. ovdje zaboravlja vlastite riječi (ujedno i povijesnu činjenicu) da je izgradnja »Novoga« Hvara počela iza 1278. g., dakle više od stotinu godina prije navodnog Hektorovog rođenja! (koji se, po svemu što znamo, mogao roditi i početkom 15. stoljeća, jer nema dokaza da je, za razliku od svog slavnog unuka, umro u dubljoj starosti).

Kako bi dokazao da Hektor Antonijev (djed pjesnika Petreta) nije bio rođen u »Novom« Hvaru, F. M. se upušta u analizu njegove oporuke, pa zaključuje da njeno sastavljanje *in domo habitacionis* u Hvaru ne mora značiti njegovu vlastitu kuću, niti onu

u kojoj se rodio. To je točno, ali i ovdje pisac propušta objasniti gdje se Hektor j e s t rodio, kad njegovi baštinici ni početkom 16. st. nemaju nigdje osim u Hvaru ijedne kuće prikladne za stanovanje? Slijede proizvoljne tvrdnje kako je Hektor *mogao imati kuću u gradu Hvaru tek od polovine XV. stoljeća* (zašto?!), te da se tek *potkraj svog života preselio u grad Hvar da tamo u miru, daleko od posla i briga, provede posljednje godine starosti*. Moramo se upitati: u kojim izvorima imaju ove proizvoljnosti ikakvog temelja?

Evo kako isti pisac tumači želju Petretova djeda da se pokopa u crkvi sv. Marka u Hvaru: najprije stavlja u sumnju navod iz njegove oporuke da su tu bili pokopani i njegovi preci, jer da ne precizira *koji su to pređi i u kojem je srodstvu s njima!*, kao da taj pojam nije sam po sebi jasan. *Antecessori* su u prvome redu izravni preci u muškom koljenu (otac, djed itd.); tek drugotno najbliži ženski preci (majka, baka itd.), a bratići, strine, ujne i sl. tu sigurno ne spadaju. Zatim navodi Pribojevićev govor iz 1525. g. po kojemu su tobože patriciji smatrali »griehom« pokopavanje izvan Sv. Marka; po F. M.-u je *ugled staleža* zahtijevao da *vlastelini* (=vlastela) *počivaju među sebi ravnim pokojnicima, odvojeno od grobova običnih građana i puka*, naravno u Hvaru (*sijelu vrhovne duhovne i civilne vlasti* — str. 175-176).

Gornje je posve netočno. Pribojevićev je iskaz retoričko pretjerivanje *pro domo sua*, tj. u prilog ugledu vlastitoga samostana i crkve sv. Marka, a ne odraz stvarnoga stanja. Potpuno je pogrešna tvrdnja kako je Sv. Marko (ili ma koja druga crkva) imao samo plemićke grobove. Grobne su ploče baš u toj hvarskoj crkvi ostale sačuvane u većem broju, pa svak može vidjeti da osim vlastele tu ima i uglednijih građana, obrtnika i drugih pripadnika puka; nedavno je u samom svetištu otkrivena jedna koja pripada grobnici stanovitoga — brijača. Vlastela su se pokopavala i u drugim većim crkvama u Hvaru, a ne samo u Sv. Marku: najstarija sačuvana grobna ploča u franjevačkoj crkvi jest ona Grivičićevih (s grbom istovjetnim onome Hektorovića) iz 1470. g., a da o tamošnjoj grobnici pjesnika Hanibala Lučića i ne govorimo. U Katedrali su grobne ploče uglavnom bile uništene u 19. st., ali dovoljno je spomenuti Petretova oca Marina koji jedanaest godina prije Pribojevićeva govora nije, eto, smatrao nikakvim »griehom« pokopati se izvan Sv. Marka, u grobnici koju je sam sagradio; nju je, dapače, za svoj pokop odredio i njegov slavni sin, za slučaj da umre u Hvaru (što se, vidjet ćemo, prema nekim izvorima i dogodilo). Nije točno ni to da su se vlastela pokopavala samo u (Novom) Hvaru kao središtu Općine i Biskupije: za vrijeme arheoloških istraživanja 1980-ih godina ranije župne crkve sv. Marije/sv. Ivana u Starom Gradu otkrivena je grobnica neidentificirane plemićke obitelji, i opet s grbom identičnim onome Hektorovića (prije objašnjeno zašto), koji po obliku nije mlađi od 15. st. U crkvi i samostanu starogradskih dominikanaca sačuvane su grobne ploče (odnosno njihovi ulomci) vlastele Fazanić i Gazarović. Pri tome valja uzeti u obzir da je većina starih grobnih ploča bila uništena poslije 1826. godine konačne zabrane pokopavanja po crkvama i plombiranja starih grobova, te da su brojna vlastela, kao i puk, bila pokopana u zajedničkim, ponekad neobilježenim, najčešće bratimskim grobnicama.

F. Maroević uopće ne odgovara na Zaninovićevu primjedbu kako je apsurdno da Petretov djed Hektor u svojoj oporuci uopće ne spominje Stari Grad, kao da i ne postoji,

nijednim legatom, nijednom riječju. To bi doista bilo apsurdno da se Hektor ondje rodio i živio; no kako očito nije, to je posve razumljivo.

Isti se pisac F. M. na str. 176-177 osvrće na argumente A. Z.-a o tome odakle je bio pjesnikov otac, Marin Hektorović. Po M.-u je *sasvim nerealno* misliti i tvrditi da obitelj Hektorović nije imala u Starom Gradu i *drugih... kuća* osim posjeda na Tvrđalju, a to zato što je ondje, osim na Visu, bila glavnina njihovih posjeda. Zaboravlja na V. Pribojevića, koji se u svom govoru o slavenstvu, održanom u Hvaru 1525. g., obraća okupljenoj vlasteli: *Veći... dio ondje sabranih plodova (jer je gotovo čitavo to polje vaše, a oni su samo težaci) prevoz i se u ovaj grad u kojem živimo*¹¹ (naglasio J. K.). Prema tome, i poslije smrti Petretovog oca Marina većina je plemstva stanovala u Novom Hvaru, a njihovi su im obrađivači bili dužni onamo dovoziti dohodak s njihovih zemalja u Starogradskom polju. Netočna je, nadalje, i tvrdnja, kako i sam A. Z. priznaje, *da je Petar Hektorović, dok je gradio dvorac, morao u Starom Gradu posjedovati svoju kuću*; Zaninović tvrdi nešto posve suprotno, naime kako sam P. Hektorović ističe da je, radeći na Tvrđalju, napuštao *grad* (=Hvar), odnosno svoj *gradski stan* u Hvaru¹² (na ovo ćemo se pitanje posebno osvrnuti poslije). Zatim F. M. i ovdje opet citira Giustinianovu relaciju iz 1553. g., za koju je već utvrđeno da je za naš predmet anakrona i da ništa ne dokazuje. Slijedi razdrobljeno vrludanje po oporukama Hektorovoj i Marinovoj, te diobama Hektorovića iz početka 16. st. Po F. M.-u kuće se u Starom Gradu ne spominju u diobama tobože zato što su bile još ranije prenesene na nasljednike; zatim na sljedećoj strani kazuje da su Marin i braća po smrti svog oca živjeli u zajednici s majkom, te da su kuće stekli kasnijom kupnjom, jer da Hektor u oporuci spominje samo jedan stan ili kuću. To je smušeno i proturječno, ali evo što je u zbilji: Hektor u oporuci¹³ spominje doduše svoju stojnu kuću (za koju je F. M. još prije — posve opravdano — ustvrdio da nije ni morala biti njegovo vlasništvo, iako ćemo poslije vidjeti da ipak jest), ali vlastito imanje uopće ne opisuje. Suprugu je Lukreciju odredio za doživotnu plodouživateljicu i upraviteljicu (*dona et madona*) svog imanja, dajući joj čak i pravo da sinove izbací iz kuće ako je ne budu slušali! To se odnosi na imovinu koju je stekao Hektor, dok nema nijedne potvrde da su mu sinovi kasnije zajedno živjeli i privređivali sa svojom majkom. Ona je zacijelo umrla dvadesetak godina poslije muža, krajem 15. st. (što zaključujemo prema godinama navedenih dioba njezinih nasljednika), a Petre je ne samo poznavao, nego i posebno volio svoju baku: po njoj je — a ne po rođenoj majci — nazvao kćer, jedino dijete koje je ikad imao (doduše nezakonito, ali to je ovdje nebitno), što odudara od ondašnje, pa i današnje tradicije u Dalmaciji. Bitno je ovo: bilo da su Hektorovi baštinici po smrti plodouživateljice dijelili samo ono što su istom onda zabaštinili od oca, ili pak i ono što su zajedno stekli poslije njegove smrti, dijelili su svakako zajedničku imovinu. A ona je, barem što se tiče stambenih nekretnina, bila gotovo isključivo u gradu Hvaru. To dovoljno govori i o njihovu porijeklu i o njihovom stalnom boravištu.

Na temelju oporuke pjesnikovog oca Marina Hektorovića, F. M. izvlači i nadalje osebujne zaključke (iste str. 176-177). Petretov otac Marin oporučuje, naime — za slučaj da mu se žena ne bi slagala sa sinom — da onda može izabrati jednu od kuća u Hvaru za svoje stanovanje (razumije se: odvojeno od sina), te da ima primati doživotnu rentu u

novcu i vinu. Zaključak je spomenutog pisca: i Petre i majka, pa čak i otac Marin (što je besmisleno, jer tada sastavlja oporuku u Splitu, gdje je u zbjegu pred pučkim ustankom) borave, tobože, 1513. g. u Starom Gradu — a za to je dokaz upravo to što Marin ostavlja ženi za boravište jednu od svojih kuća u Hvaru! Nasuprot tome, čini se razložitim pretpostaviti da bi Marin ostavio supruzi Kati da bira između dijelova sklopa na Tvrđalju — da je taj posjed tada bio osposobljen za stanovanje — ili pak da bira između više kuća u »Starom Hvaru«, da ih je ondje doista i imao; u najmanju bi ruku ponudio ženi izbor među kućama u Starome Gradu i u Hvaru. Vidimo, međutim, da sve te kuće koje su Hektorovići »morali«, »trebali« itd. imati u Starom Gradu — nikako da se pojave u raspoloživim izvorima.

F. Maroević misli kako je odluka Marina Hektorovića da se pokopa u katedrali u Hvaru, i to u grobnici koju je sam dao sagraditi — *posljedica plemenitaške bolećivosti*. Ni ovdje ne odgovara na Zaninovićevu argumentaciju kako je nezamislivo da se Marin — da je doista bio Starograđanin — ne bi sjetio rodnoga mjesta i njegovih svetišta. On međutim u svojoj oporuci ne spominje Stari Grad (kao ni otac mu Hektor) ni jedinom riječju, niti ostavlja tamošnjim crkvama ikoji zapis. Obdaruje i crkvicu sv. Kuzme pod Vrbanjem (poslije ćemo vidjeti i zašto), ali o »Starome Hvaru« — ni slova.

Slijedi kod F. M.-a prilično dug i dosta nategnut pasus o nekim stihovima iz Hektorovićeve »Ribanja« (str. 178-182), posebno o ovima:

*na Tvardalju momu, koji me posvoji,
ki, pravim svakomu, čudno me opoji,
kim buduć savezan, kad njega napravljam,
i grad i grajski stan velekrat ostavljam,
i sve prijatelje (toli je on jaki),
š njimi roditelje i razgovor svaki.
(SHP XXXIX, str. 38, stihovi 25-30)*

Dok je Maroevićeve i Bujasova primjedba da »roditelji« ovdje znače rodbinu, prema talijanskom »parenti«,¹⁴ a ne roditelje u današnjem smislu (u vrijeme pisanja »Ribanja« oboje je Petretovih roditelja bilo mrtvo) sasvim točna, posve je neutemeljeno njihovo mišljenje kako se izrazi »grad« i »gradski stan« iz »Ribanja« odnose na neku kuću u Starome Gradu izvan Tvrđalja. Tvrđnja kako je tobože *Tvrđalj... onda bio izvan grada* upravo je smiješna, jer se može govoriti o »udaljenosti« od najviše stotinjak metara. Što je mnogo važnije, pojmovi »grad« i »gradski« mogu se u ovom slučaju odnositi samo na sadašnji grad Hvar (»Novi Hvar«) — to je, naime, jedini grad koji je od konca 13. do konca netom proteklog 20. stoljeća postojao ne samo na otoku Hvaru, nego i u čitavoj hvarskoj (hvarsko-bračko-viškoj) biskupiji.¹⁵ I sedam godina nakon smrti književnika P. Hektorovića Stari je Grad bio tek osrednje selo, na što ćemo se navratiti poslije.

F. M. nastavlja izlaganje tvrdnjom da je Petre u Starom Gradu, osim zgrada na Tvrđalju, imao barem još i kuću kraj Sv. Stjepana, i da je upravo odatle krenuo na svoj slavni izlet, ovjekovječen u »Ribanju« (str. 182-185). Za tu tvrdnju ne samo da nema dokaza, već ni ozbiljnijih ukazatelja. Tu famoznu kuću sa sjevera pjacete pred

starogradskom župnicom već smo spomenuli, ustanovivši da je grb na njoj kasnije ugrađeni spolij; sam je grb pripadao i drugim srodnim vlasteoskim rodovima, pa nema baš nikoje potvrde da je riječ baš o Hektorovićima. Spominjanje »ploče« u »Ribanju« navodi Maroevića na zaključak kako je u pitanju današnji lokalitet Ploča u Starom Gradu — što je dvojbeno. Mnogo je vjerojatnije da je Hektorovićeva družina krenula na put upravo s Tvrđalja, gdje je tada bila morska uvala (na nesreću, nasuta u 19. st.) s izgrađenom obalom (rekonstruiranom u tlocrtu 1990-ih godina). Sredinom 16. st. dvorac na Tvrđalju zasigurno je bio dovoljno izgrađen, da je u jednom njegovom dijelu mogao stanovati vlasnik, unatoč radovima na gradnji drugih dijelova. Baš zbog tih radova bila je potrebna vlasnikova nazočnost na licu mjesta: njegov bi boravak u nekoj udaljenijoj kući bio čak štetan po njegove poslove. Sve to, naravno, za slučaj da je takvu kuću doista imao, no valja ponoviti da za to nema potvrde.

Na str. 185 izvlači F. M. pogrešan zaključak iz imena Staroga Grada, nastojeći dokazati njegov »gradski« status. No već sam naziv »Stari Grad« govori da je to *bivši* grad (bio je to u grčko-rimskom razdoblju te za kratko vrijeme rezidiranja biskupa u 12-13. st.), dok naziv »Pa(j)iz« (od tal. »paese«), kako ga nerijetko i sad zovu njegovi stanovnici, ne znači »grad« nego »veće mjesto« ili »varoš«, što je Stari Grad doista i bio od 17. do kraja 20. stoljeća.

U nastavku svojega osvrtu (str. 288 i dalje) F. Maroević opravdano zamjera A. Zaninoviću da dokaze o Hektorovićevu »hvarstvu« u odnosu na Stari Grad ponekad traži od kasnijih, sekundarnih pisaca. Citirajući pak i tumačeći poslanicu dum Mavra Vetranovića »Vlasteostvu hvarskom«:

*U Hvaru... (...)
Vodeno korito još mnozi tuj sciene (...)
što je konjsko kopito izbilo iz stine; (...)
ter teče vrjelo toj iz bijela mramora
u sjeni zelenoj, u gaju od lovora (...)
pri kom se ushrani Petre Hektorović
i vitez izbrani Jeronim Bertučić (...)
i mnozi čestiti...*

— oba su naša pisca potpuno promašila. Dok je A. Zaninović Vetranovićeve stihove povezo sa stvarnim lokalitetom (Konjsko) Kopito (oko 1,5 km jugoistočno od grada Hvara prema Milni),¹⁶ a ovaj opet s nekim studentem kraj koga bi se rodio Petre, F. Maroević mu odgovara (str. 290-291) da je položaj dosta udaljen od grada Hvara, a da je *vrelo koje teče iz kamena*¹⁷ u neposrednoj blizini, te da nemaju nikakve veze — što je zacijelo točno. Začuđuje da ni jedan ni drugi — iako obojica klasično naobraženi — nisu uočili da je Vetranović u zbilji aludirao na »opće mjesto« iz grčko-rimske književne tradicije: »konjsko kopito« jest ono mitskoga krilatog konja Pegaza, koje je »izbilo iz stine« izvor Hipokrenu na Helikonu, obitavalištu Muza. To je i jedino moguće tumačenje, jer ga iznosi sam pjesnik Petre u svojoj proznoj poslanici liječniku V. Vanettiju.¹⁸ Dum Mavrovi stihovi, prevedeni s »pjesničkoga« na obični jezik, zapravo znače: *u Hvaru se uvijek cijnilo*

pjesničko nadahnuće, na kom su se odgojili P. Hektorović, J. Bartučević i mnogi drugi valjani književnici. Ovu klasičnu aluziju logično zaokružuje spomen lovora, kojim se krune pjesnici.

Na Petretove oporučne odredbe o svojoj smrti i pokopu (F. M., str. 292-294) osvrćemo se poslije, no valja istaknuti da je neprihvatljiv Maroevićev zaključak kako Hektorovićeve privrženost Starome Gradu dolazi odatle, što je to *kraj gdje je došao na svijet, /sredina/ u kojoj se odgojio, gdje je proveo djetinjstvo, mladost...* (str. 294), te da je odatle *pjesnikov otac Marin upravljao svojim velikim imanjem, pa se u tom ... ambijentu Petar odgojio, primio prvo znanje i utiske o prirodi i ljudima* (str. 295). Upravo obratno, sva raspoloživa evidencija na tu temu (o kojoj slijedi) pokazuje u smjeru grada Hvara, a ne Staroga Grada. O tvrdnji da spominjani stihovi:

*... i grad i grajski stan...
... i razgovor svaki...*

govore u prilog tezi da se Petre rodio u Starom Gradu već je bilo govora; oni doista mogu biti *jedina autentična pjesnikova izjava o njegovu rodnom kraju* (str. 297), ali i opet u prilog Hvara, a ne Staroga Grada. Isto tako držimo nedopustivom »obranu« Šime Ljubića koji je 1846. g. izdao »Ribanje« posve mu proizvoljno promijenivši naslov, pa je P. Hektorović od Hvaranina postao »Starograđanin« (str. 297-298).

Ostalu Maroevićeve »argumentaciju« ovdje izostavljamo, jer je uglavnom tautološka, ili pak posve nevažna u odnosu na predmet sporenja.¹⁹

Sada o mjestu Petretove smrti i ukopa. Njegova je oporuka u gornjemu smislu jasna: samo ako umre u gradu Hvaru, imaju ga pokopati u grobnici njegovog oca u Katedrali, pred žrtvenikom Presv. Tijela Kristova (=Presv. Otajstva). U slučaju da umre bilo gdje drugdje, valja ga pokopati kod dominikanaca u Starom Gradu, u crkvi sv. Petra Mučenika, u vlastitoj grobnici.²⁰ Lokacijom pjesnikova groba pozabavit će se S. Plančić 1962. godine.²¹ On upozorava na pergamenu (poslije preuporabljenu) u arhivu Hektorović u Dubrovniku, bez navođenja točne pozicije jer je taj arhiv tada još bio nesređen (poslije će ga inventarizirati upravo isti Plančić). Pergamena je zapravo popis »ishodnjih dneva« (aniverzarija) pojedinih Hektorovića, tj. dana u godini na koje je padala godišnjica njihove smrti i kada su se za njih služile zadušne mise. Za Petreta je Hektorovića tu naveden kao dan smrti 13. ožujka. *Neposredno iznad ovog upisa, možda nešto kasnije, nadodan je slobodnijim rukopisom i bljeđom tintom, manje vidljiv i manje jasan od ostalog teksta ovaj upis:*

15 Il qu Sr Petr^o infratt^o si trova s^o la tauoletta dalli RR PP di S Pr^o Martire a C. V.^a

— što po Plančiću znači da se pod nadnevkom 15. /ožujka/ *Pokojni gospodin Petar niže upisan nalazi...ispod poda od opeka u crkvi velečasnih otaca svetog !=Sv./ Petra Mučenika u Starom Gradu.* Zatim navodi neki rječnik gdje je »tavoletta« = »matone piano«, što je po njemu pod od opeka, pa zaključuje: *To je, dakle, nesumnjiv dokaz da je pjesnik pokopan u Starom Gradu, i to u dominikanskoj crkvi sv. Petra Mučenika. Taj dokaz je doduše iz XVIII. stoljeća, dakle mlađi je gotovo dva stoljeća od dana pjesnikove smrti, ali nema nikakva razloga da posumnjamo u njegovu tačnost* (str. 375-376).

Plančićevo čitanje i prijevod tog dokumenta te izvedeni zaključci nedvojbeno su pogrešni. Iako je izvornik dokumenta nedostupan i nesigniran, a snimak koji donosi isti pisac potpuno nerazaznatljiv, očito je da je Plančić krivo pročitao »s.^o« (=sotto) umjesto »s.^a« (sopra). Njegov je prijevod inače i stilski i značenjski besmislen. Dokument koji donosi govori o »ishodnjim dnevima« Hektorovića, a ne o mjestima njihovog ukopa. Kakvo značenje može imati brojka 15 s P. Hektorovićem koji da se »nalazi« (!) »ispod poda od opeka« u starogradskom Sv. Petru? »Tavoletta« koju navodi iz rječnika nije »pod od opeka«, nego četvrtasta ploča od pečene gline (u nas prije zvana »tavela«) kojom su se nekoć ovdje najčešće popođivale kuhinje (npr. u ljetnikovcu Boglić-Božić u Milni), a i danas su njome pokriveni uzdužni hodnici staroga Kazališta u Hvaru (obično su uvožene iz Jakina/Ancone). Kad bi taj dokument doista govorio o grobnici, onda bi je i spomenuo, a ne nekakav pod (od ovog ili onog materijala), ispod kojega da se naš pjesnik »nalazi«. Kako pouzdano znamo da je P. Hektorović imao vlastitu grobnicu u starogradskom Sv. Petru, dotični bi izvor — da se uistinu odnosi na lokaciju njegovog ukopa — naveo grobnu ploču (još sačuvanu u djeliću), a ne uokolni pod. Stvarno je značenje zapisa koji donosi S. Plančić ovo: na tablici (*tavoletta*) kod dominikanaca u Starom Gradu kao »aniverzarij« pok. Petreta Hektorovića nalazi se, tj. označen je 15. ožujka — i to je sve. Ovo je umetnuto kao ispravak, odnosno nadopuna zapisa koji slijedi, a koji kao »ishodnji dan« Petretov navodi 13. ožujka.

S takve je tablice (*Tolella*), koja je imala podsjećati nadarbenike na dužne zakladne mise, bio prepisan i datum smaknuća pučkoga vođe don Ivana Zovinića i njegovih rođaka 1514. godine.²² Slična je »tablica« uklesana i na pročelju crkve Anuncijate u Hvaru, a ona na papiru o zadušnim misama ostavitelja iz obitelji Jakša, na teret Kaptola, bila je po sjećanju potpisanoga u sakristiji hvarske stolne crkve barem do konca 1970-ih godina. — Ukratko: Plančićeva argumentacija nema nikakve veze ni sa smrću Petreta Hektorovića, niti s njegovim pokopom, odnosno grobom. Što se pak tiče datuma 15. III. kao nadnevka Petretove smrti, on je sigurno pogrešan: iz njegove oporuke znamo da je bila otvorena 14. ožujka u Starom Gradu, svakako nakon smrti, koja se prema svemu zbilja dan prije. Zašto je onda u starogradskih dominikanaca kao »aniverzarij« bio naveden 15. ožujka? Vjerojatno je bila u pitanju pogreška u prepisivanju. Ne zaboravimo da taj izvor (kako ističe i sam S. Plančić) potječe tek iz 18. stoljeća.

Isti se pisac Plančić vraća na ovu temu 1968. godine.²³ Iz stavka oporuke don Matija, posljednjeg zakonitog muškog Hektorovića (umrlog 1774), koji određuje da ga pokopaju *u crkvi sv. Petra Mučenika /u Starom Gradu/, u grobnici pok. gosp. Petra Hektorovića koja je iza kora sa strane Poslanice* (tj. s juga vele kapele dotične crkve), Plančić zaključuje *da se ovdje radi o grobnici u koju je bio položen pjesnik*. Zaključak je pogrešan — iako je u pitanju grobnica nesumnjive Petretove vlasnosti, koju je on i sagradio, ni ovdje nema dokaza kako je P. Hektorović u njoj bio doista i pokopan.

Još je u »Kolu« 1952. g. A. Zaninović obećao da će doskora objaviti *spomenik* koji pokazuje da je pjesnik Hektorović bio pokopan u Hvaru. F. Maroević je ustvrdio da Zaninović nije održao riječ, *a valjda više i neće*, naprosto *zato što /taj »spomenik«/ uopće ne postoji!* Po Maroevićevom mišljenju, bila je riječ o nekim Zaninovićevim *dedukcijama*, koje da su se *i njemu samome učinile nemogućima, pa ih nije objelodanio*.²⁴

Međutim je *spomenik* doista bio objavljen, ali tek 1978. g., poslije smrti i Zaninovićeve i Maroevićeve (ne znamo zašto je toliko čekao na objavljivanje), u već navedenoj »Građi za povijest književnosti hrvatske« knj. 32.²⁵ To je pismo kanonika Hektora Hektorovića iz Hvara svom daljem rođaku Matiju Hektoroviću u Stari Grad, datirano 16. siječnja 1673. godine. U njemu najprije piše o raznim domaćim poslovima, tako i o postavljanju novih vrata (po svoj prilici glavnog portala) na Tvrđalju, koja je klesao majstor Nikola Staničić.²⁶ Ujedno mu javlja da je nedavno (naravno u Hvaru, odakle piše) bio oskvrnut grob Petreta Hektorovića, tako da je bio otvoren te njegove kosti (zajedno s onima kanonikovih roditelja) zasute zemljom sve do pločnika. Kanonik Hektor u svojoj ogorčenosti pripisuje tu vandalizaciju strahu nekih koji su se bojali da *pokojni Petre Hektorović ne bi ustao iz groba i osudio one koji krše njegove oporučne odredbe!* Kanonik očito aludira na neki od tadašnjih (i inače čestih) sporova između baštinika Hektorović, ali je jasno da u svom zaključku pretjeruje. U poodavnom članku koji se tiče druge teme pokušao sam to zasipanje groba Hektorović objasniti nečim razumljivijim i prozaičnijim, naime proširenjem hvarske stolne crkve, i to upravo te kapele/traveje gdje je bio grob Marina Hektorovića, a po ovome sudeći i njegova sina Petreta. Kapela se Presvetog Otajstva, naime, upravo tih godina pregrađivala u sadašnji oblik, što znamo po istraživanjima C. Fiskovića.²⁷ O autentičnosti toga »spomenika«, tj. dokumenta ne može biti sumnje — Zaninović mu uz prijepis donosi i fotografiju. Sve to ne znači kako je sigurno da je pjesnik Hektorović bio pokopan u Hvaru — kanonik Hektor nije nikakav očevic; on piše punih stotinu godina poslije Petretove smrti. Ali kroz to je vrijeme predaja o pjesnikovu pokopu baš u toj grobnici u Hvaru mogla ostati neokrnjena, barem unutar širega roda, pogotovu kada taj kanonik Hektorović ističe da su tu — ili možda u nekoj grobnici u neposrednoj blizini — bili pokopani i njegovi roditelji. Iznad svega, taj dokument jasno govori o pjesnikovim k o s t i m a , a ne tek o grobnici njegove vlasnosti, koja samim time nije morala biti i njegovo posljednje počivalište. — S druge strane, ako je pjesnik Petre bio pokopan u Hvaru, onda je, prema odredbi njegove oporuke, to značilo da je u Hvaru i umro.

Eventualni pak pokop u starogradskom Sv. Petru (veoma dvojben, barem u svjetlu netom razmatrane isprave) uopće ne mora značiti da je P. Hektorović doista i umro u Starome Gradu. I u tome je smislu njegova oporuka jasna: pokopat će ga u Hvaru samo ako ondje i umre; umre li pak u Starome Gradu *i l i b i l o g d j e d r u g d j e*, imaju ga pokopati u »Starom Hvaru«.²⁸ Samo šest mjeseci prije smrti Petre sastavlja dopunu svoje oporuke u *T r o g i r u*.²⁹

Od svega je najzanimljivije da je isto pismo od 16. siječnja 1673. g. objavio i Zaninovićev protivnik Maroević, i to još 1963. godine!, nekoliko mjeseci nakon navođenog »odgovora« Zaninoviću.³⁰ Donosi ga bez izvornog teksta i faksimila, tek s prijevodom njegova najintrigantnijeg dijela, onoga koji govori o zasipanju groba. Maroevićeva »dedukcija« (da upotrijebimo njemu drag izraz) na temelju toga dokumenta upravo je nevjerojatna: jedan Hektorović iz Hvara obavještava drugog Hektorovića u Starome Gradu o tome što se zbilo s grobom njihova pokojnog rođaka u — Starom Gradu, u dominikanskoj crkvi, udaljenoj stotinjak metara od naslovljenikove kuće! Zamolba

pismopisca naslovljeniku da ne spominje tko ga je obavijestio o slučaju, po F. M.-u je dokaz da se *nedjelo zbilu u Starome Gradu. Jer, da se ono dogodilo u gradu Hvaru, pošto se autor pisma toliko plaši da događaj ne izbije u javnost, bio bi on jednostavno sve prešutio, i tako ne bi nitko doznao za učin, pa ni njegov rođak.* Kao da je zasipanje grob(ov)a u crkvi koja je svaki dan bila puna vjernika moglo ostati tajnom! Prema ovakvom zaključivanju, pismopisac ne bi nikada ni napisao to pismo, pa naslovljenik — inače najbliži susjed — i svi ostali (uključujući i nas i naše suvremenike) ne bi nikad doznali za taj »učin«. Ovome ne treba komentara, jer je iz pisma posve jasno kako pismopisac ne želi sakriti oskrnuće groba, već samo svoju osobu kao »prijavitelja«. F. M. inače Hektorovo barokno prenemaganje shvaća doslovno, primjerice ono *kako se netko bojao da pokojni P. Hektorović ne ustane iz groba*, pa zaključuje da su grob zasuli kako se pjesnik (i to stotinu godina poslije smrti) ne bi — povampirio. Zaključio je i to da pismopisac ne može biti Hektor Hektorović, jer je Petre isključio iz nasljeđivanja nezakonite potomke i crkvene osobe. To je točno, ali auktor pisma i ne tvrdi da je Petretov baštinik, već samo pišući rođaku osuđuje nepoštivanje pjesnikovih oporučnih odredaba i, naravno, oskrnuće njegova groba, u kojemu su (ili u nekoj grobnici u neposrednoj blizini) počivale i kosti auktorovih roditelja. F. M. je mislio da je pismopisac bio Antonij Hektorović p. Hektora (1591-1678), iako njegov *rukopis ne odgovara u svemu rukopisu pisma*. Dno pisma je naime sačuvano okrnjeno — potpis je otpao. Ali je A. Zaninović dokazao — spajajući na snimci ovo pismo sa završetkom drugoga — kako je potpisnik upravo hvarski kanonik Hektor Hektorović p. Kazimira. — Zanimljivo je da isti Zaninović uopće ne spominje taj Maroevićev članak, kao ni one Plančićeve iz 1962. i 1968. g. Vjerojatno je definitivnu redakciju svoga članka objavljenog tek 1978. napisao odmah iza Maroevićeva osvrta u »Mogućnostima«, a kasnije više nije imao ni zdravlja ni volje da se na dotične članke posebno osvrće. Da je dobro znao za njih, vidimo po tome što ih je spremio u svoju ostavštinu, sada u arhivu Dominikanskog provincijalata u Zagrebu.

Na žalost, postoji tek slabašna nada da će se ovaj književnopovijesni »krimić« razriješiti u budućnosti. Izuzimajući otkrivanje nekog dokumenta koji bi bacio jasno i nedvojbeno svjetlo na ovo pitanje, arheološko ispitivanje, pa i ono najsuremenijim metodama, teško da može dati rezultata. U Starom je Gradu ono isključeno: ne samo da je grobna ploča s grobnice pjesnikove vlasnosti razbijena (vjerojatno za uklanjanja grobnih ploča iz crkava iza 1826. g.) i od nje je ostao tek malen ulomak, do 1989. uzidan u klausturu Sv. Petra, a otad pohranjen u samostanskoj zbirci; nego su i kosti i iz te grobnice, kao i iz svih grobova u staroj crkvi prilikom gradnje nove crkve krajem 19. st. bile iskopane i položene u kosturnicu u sjeveroistočnoj kuli samostanskoga sklopa — kako stoji u ljetopisu toga samostana. U Hvaru je ponešto drugačije: dio Katedrale gdje je bio (?) Petretov grob još je arheološki neistražen, kao i većina te crkve.

Pokušavajući rezimirati ove sada već davne raspre, lako se složiti A. Zaninovićem da je *lokalni patriotizam pojedinih ljudi često bio jači od objektivnih argumenata i ljubavi prema znanstvenoj istini*.³¹ Ali u jednome su i pristaše »hvarske« i pristaše »starogradske« o P. Hektoroviću svakako »kucali na otvorena vrata«: ako taj književnik i nije bio Starograđanin po precima, rođenju i mladosti (što se čini pouzdanim i o čemu će još biti

riječi), ako u Starome Gradu nije ni umro ni bio pokopan (što se, barem zasad, čini vjerojatnim), on je ipak p o s t a o S t a r o g r a đ a n i n po vlastitom izboru, odabravši ga u zreloj i poznoj dobi za svoje manje-više trajno boravište. U Starom je Gradu napisao i svoje »dvije« knjige: jednu na papiru — »Ribanje i ribarsko prigovaranje«, a drugu u kamenu — dvorac na Tvrđalju s njegovim natpisima.³²

*

Vraćajući se u užem smislu naslovu ovoga rada, valja istaknuti poteškoću koja očekuje svakog, pa i budućeg istraživača, a to je nedostatak pisanih izvora. Hvarski su općinski arhiv spalili Turci za svoje navale 1571. g., sedam mjeseci prije pjesnikove smrti, pa nema sumnje da su mnogi dokumenti i o Petretu osobno i o njegovom rodu tada zanavijek nestali. Mnogo je toga, međutim, bilo uništeno prije, a pogotovu poslije iznesenog datuma, ne samo u bunama i ratovima nego, ponajviše, nebrigom.³³ Što se tiče obiteljskog arhiva Hektorović, njega su nasljednici iza Prvoga svjetskog rata bili počeli prodavati kao stari papir mjesnim trgovcima i mesarima!, što je, razumljivo, izazvalo javnu sablazan.³⁴ Ove su arhivalije otkupljivali i spašavali učitelji N. Posinković i P. Kuničić, te o. A. Zaninović. Od dvojice potonjih vjerojatno potječe dio tog arhiva koji se danas čuva unutar pismohrane dominikanskog samostana u Starom Gradu,³⁵ ali bez relevantnih podataka u pogledu ovdje obrađivane teme. Dio pak istog arhiva Hektorović, pohranjen u ostavštini o. Zaninovića u arhivu Provincijalata Hrvatske dominikanske provincije u Zagrebu, bio je, kako se čini, uglavnom upotrijebljen u navedenim radovima.³⁶ Srećom je preostali dio tog arhiva Hektorović od nasljednika otkupila nakon Drugog svjetskog rata tadašnja JAZU i smjestila ga u svoj Historijski institut u Dubrovniku. Nastojanjem dr. Nike Dubokovića Nadalinija, osnivača i ravnatelja Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara (današnjeg Muzeja hvarske baštine), analitički ga je inventarizirao Stijepo Plančić.³⁷ Taj i ostale arhivske izvore spominjat ćemo u toku ovoga rada.

Ali najprije valja reći ponešto o nestanku samih Hektorovićevih rukopisa, o čemu su već izvijestili F. Maroević³⁸ i Mirjana Kolumbić.³⁹ Kako su ti poodavni zapisi danas gotovo nedostupni, prepričat ćemo ih uz pomoć izvornih isprava. Tu je najprije nekoliko spomen-spisa iz 1966. od ing. Ive Politea (Stari Grad, 1922-1993) o tome kako je njegov otac dr. Ante (umro 1931) kao baštinik Hektorović posudio poljskom slavistu dr. Tadeuszu Stanislawu Grabowskom 1913. godine: 1) »Ribanje i ribarsko prigovaranje« — stari (=Hektorovićev autograf?!) i noviji rukopis; 2) oporuku pjesnika Hektorovića u izvorniku i u prijepisu; 3) Hektorovićev rukopisni prijevod Ovidijevog »De remedio amoris«; 4) neobjelodanjeni roman Fanny Morelli sa 15 pjesama i nekim pismima. Dr. Politeo je iza Prvog svjetskog rata uzaludno tražio povrat tih rukopisa, a potragu za njima nastavio je iza Drugog svjetskog rata i njegov sin Ivo, uz pomoć prof. dr. Jorja Tadića, o. Antonina Zaninovića, te prof. dr. Antuna Barca iz JAZU. Konačno se uspostavila veza s Grabowskim, ali ovaj je najprije poricao da je uopće ikad primio neke rukopise, navodeći da je u pitanju valjda neki drugi Grabowski! Tek kad mu je bio predložen snimak njegovog pisma iz 1913, gdje potvrđuje primitak rukopisa, Grabowski se »svega sjetio« i ustvrdio da su rukopisi propali kad su Nijemci u Drugom svjetskom ratu spalili njegovu knjižnicu u Varšavi. Godine 1957. Stjepan Dužević (rodom iz Dola kraj Staroga Grada), tada

dopisnik »Borbe« u Moskvi, doznaje u nevezanom razgovoru od poljskog novinara Luckog da se u Varšavi čuvaju Hektorovićevi rukopisi! Spomenuti dr. Niko Duboković tada se obraća Grabowskom, i od njega dobiva dugo i dramatično pismo, na priličnom hrvatskom prošaranom polonizmima, datirano u Krakovu 15. ožujka 1959. Grabowski najprije tvrdi da je rukopise dobio od Politea 1914. (što ne može biti), te ističe da je primio samo Hektorovićevu oporuku i samo nekoliko (»ako ga sjećanje ne vara«) odvojenih listova (pet do šest) iz pjesnikova »Ribanja«! (postavlja se pitanje, čemu bi mu onda ovako okrnjen rukopis uopće mogao poslužiti). Rukopis »Od lika ljubenoga« i spise Morellijeve uopće ne spominje. Malo poslije izbija Prvi svjetski rat, Grabowski odlazi na frontu a rukopise skriva kod nekog prijatelja. Po završetku rata prelazi u diplomatsku službu, ali rukopisima ne može ući u trag sve do 1939, kad ih dobiva poštom od nekog prijatelja svojih prijatelja! Za kratko vrijeme, jer od početka rujna iste godine njemačke trupe naviru u Poljsku: Varšava se bombardira, gore kuće i ustanove... Grabowski nekako uspijeva spasiti svoju knjižnicu s rukopisima do lipnja 1940, kada Nijemci konačno spaljuju benzinom njegovih 14. 000 knjiga a njega samog odgone u logor. U ruksaku na leđima nosi svoje najdragocjenije rukopise, među kojima i Hektorovićeve. Dok ga hitlerovci gone, naprtnjača mu spada s leđa, a oni iza njega nogama je odguravaju iza sebe; izlazi iz stroja da bi spasio te dragocjenosti, te dobiva od njemačkog sprovodnika kundakom po leđima i glavi, da je pao na zemlju napola onesviješten: *laufen!* Mora se vratiti u stroj; rukopisi u ruksaku ostaju na cesti, prepušteni nepoznatoj sudbini...⁴⁰ Kako se vidi, objašnjenja prof. Grabowskog ponešto su proturječna i ne baš sasvim uvjerljiva, pa je ostala sumnja (koju možemo nazvati i nadom) da su ti Hektorovićevi rukopisi ipak sačuvani te pohranjeni negdje u Poljskoj — što je moguće i u slučaju da je izvještaj Grabowskog o njima posve istinit. Glasine se u tom smislu čuju i do danas.

Vratimo se iz opustošene Poljske 20. st. opet u hrvatske prostore renesansnog razdoblja, u Hvar iz vremena pjesnika Hektorovića. Vidjeli smo iz oporuka njegovog oca i djeda da je ta obitelj bila kroz više naraštaja nastanjena u Hvaru, pa je stoga logično da se i Petre tu rodio. Važna su potvrda u prilog tome i njihove kuće u Novome Hvaru, kako je već rečeno. Opovrgavajući Šimu Ljubića, koji je neutemeljeno tvrdio kako su Hektorovići u Hvaru imali tek jednu kućicu s vrtom, A. Zaninović na temelju diobenih isprava ove obitelji dokazuje da su između 1500. i 1503. (kad je Petre bio dječak između svoje trinaeste i šesnaeste godine) pjesnikovi otac, stric i druga bliža rodbina imali u Hvaru barem *š e s t* kuća, uz više vrtova.⁴¹ Pokušat ćemo te kuće pobliže identificirati, koliko je to danas moguće:

1) *Kuća u Hvaru blizu zdenca u Gradu* (=dio grada unutar zidina), odnosno *kuća u Gradu kod baštinika gosp. Ivana Doktorića i kod staroga zdenca* pripala je u prvoj diobi braći Marinu i Dinku, a u trećoj samome pjesnikovu ocu Marinu. To je vjerojatno ista kuća za koju je u kolovozu 1449. njihov otac, a Petretov djed Hektor Antonijev dobio graciju da joj smije sagraditi prilazne stubbe s juga, široke jedan mletački lakat, te balkon s istoka, širine od dva hvarska lakta.⁴² Po tome bi se dalo zaključiti da se tada dovršavala, no to ne mora biti tako, nego je možda bila riječ o pregradnji starije kuće. U svakom slučaju, prema podacima samoga Hektora iz njegove oporuke, i on i njegovi stari živjeli

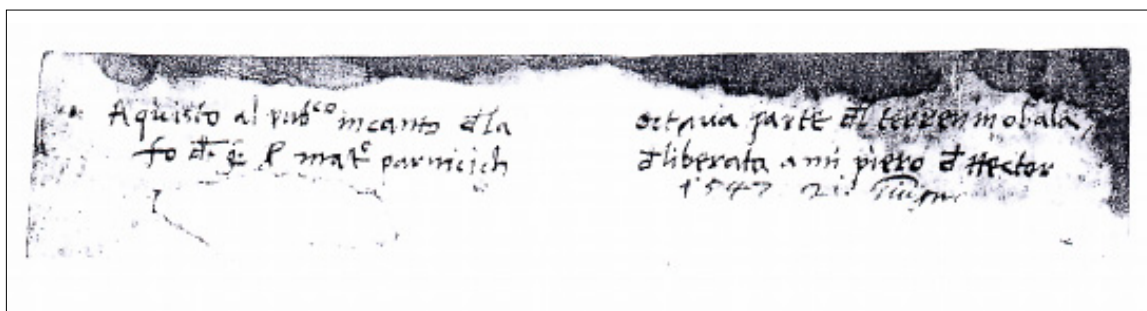
su i umirali u Hvaru pa prema tome ovdje imali i kuće, među kojima i ovu, ili neku drugu. Da je kuća iz diobe 1500/03. g. istovjetna s onom Hektorovom iz 1449, zaključujemo po tome što su obje bile u suvlasništvu s rodbinom: 1449. g. bio je to Hektorov stric Nikola Matijev (na jednome se mjestu kazuje da je to kuća uz kuću, a na drugome da je zajednička zgrada); početkom 16. st. tu su suvlasnici »Doktorići« — praktički nepoznato hvarsko prezime i vjerojatno nadimak nekih srodnika Hektorovića. — Po spomenu zdenca možemo tu kuću približno točno locirati; zdenac je (to je baš studenac — kaptiran izvor slankaste vode, a ne cisterna — po svjedočenju pok. Petra Novaka-Sisice) naime još uvijek tu: na njegovoj je kruni uklesana 1475. godina, mletački lav sa sklopljenom knjigom te inicijali tadašnjega gradskog kneza Julija Bolanija.⁴³ U pitanju bi bile kuće č. zem. 237 i č. zgr. 122 k. o. Hvar, odnosno ova č. zgr. 122 i susjedna č. zgr. 125.⁴⁴ Po načinu gradnje pripadaju cvjetnogotičkom slogu sredine 15. st., no dosta je otvora i renesansnog oblika, ali to može potjecati i iz kasnijih preinaka. Balkona sa zapada i stuba s juga međutim nema: ili su naknadno odstranjeni ili nikad nisu ni bili podignuti. Č. zgr. 122 ima na prvome katu balkon, ali sa sjevera, a prilazne stuba sa zapada. — Da je par tih kuća bio vlasnosti Hektorovićevid, svjedoči i popis njihovih nekretnina iz 1718. g, gdje se navodi da je ta kuća kraj zdenca bila u blizini njihove ubožnice,⁴⁵ koju ćemo točno locirati kasnije. Spomenuta kuća kraj zdenca postala je, kako se čini, u 16. st. vlasništvo obitelji Jakša; da su njeni izvorni vlasnici bili Hektorovići, poznato je već preko četiri desetljeća.⁴⁶ Je li to Petretova rodna kuća? To je lako moguće, kada znamo da je bila u vlasništvu njegove obitelji blizu četiri desetljeća prije pjesnikova rođenja; no za to ipak nema izravne potvrde.

2) *Druga kuća u (Hvaru, u) Gradu, sa stubama... između kuće Paladinić i iste kuće...13,5 za 13,5 lakata* (slobodan navod). I ona je pri diobi iz 1500. g. pripala braći Marinu i Dinku, a po njihovoj međusobnoj podjeli 1503. samome pjesnikovu ocu Marinu. Što se tiče njoj susjedne kuće Paladinićevih, to ne može nikako biti ona na gradskome zidu, koja je ranije bila također odvojena stubama od jedne od kuća Hektorović, no nju je kupio pjesnikov otac Marin 1494. g., pa nije mogla biti predmetom diobe među braćom. Oko te kuće imao je kasnije pjesnik Petre velikih nevolja, o čem ćemo poslije posebno govoriti. Kuća Paladinić o kojoj je riječ u diobama iz 1500. i 1503. g. ima biti ona za koju je arhiđakon Pavao Paladinić oporučio 1465. da mu baštinici daju svake godine 20 libara za mise. Već spominjani primicerij Hektor Hektorović zapisao je u 17. st. da je ta kuća ona koju su tada uživala vlastela Dobroslavić-Bonini, a bila je u Gradu nasuprot kući Nicolini, kasnije Pjerotić, »kod općinskoga zdenca zvanog Duhnić« (*appresso il Pozzo Comun detto Duhnich*); vlasnost da dokazuju grbovi Paladinić na prozorskim okvirima (*Arme impresse per le Fenestre*). Tu je kuću napokon porušio početkom 18. st. Jakov Bonini i kamenje upotrijebio za gradnju nove kuće Bonini na Pjaci.⁴⁷ — Iz spomena općinskoga zdenca zvanog po »Duhnićima« (=stari nadimak obitelji Jakša)⁴⁸ jasno je kako je bila u blizini one navedene pod brojem 1).

Vjerujemo da tu kuću starih Hektorovića možemo točno identificirati. U svom kodnicilu od 30. lipnja 1571. g. pjesnik Petre trajno ostavlja *sve četiri sobe kuće u Gradu u Hvaru kod kuće Paladinić* za siromašne žene koje služe Bogu (dakle za »picokare«), te za neudane i udovice koje ne mogu plaćati najamnine za neki drugi stan, a isključuje muške

Hvar, č. zem. 237 i č. zgr. 122, pogled sa sjevera (arhitektonski snimak Darija Jakaše i Igora Horovića, pod vodstvom Ive Vojnovića, 2001. g.). Planoteka Muzeja hvarske baštine u Hvaru (na susretljivosti hvala Mladenu Popoviću i Ivi Štambuku). Desno moguća Hektorovićeva rodna kuća; sasvim desno dolje zdenac sa krunom iz 1475. g.

Vlastoručni zapis P. Hektorovića iz 1547. g. (Muzej hvarske baštine u Hvaru, Arhiv Boglić — Božić, IV., 190).

osobe, udane žene i ženske na zlu glasu.⁴⁹ Već je spomenuto da je ta kuća za siromašne bila obiteljskom vlasništvu još početkom 18. stoljeća.⁵⁰ God. 1756. hvarske su benediktinke livelirale svoj vrt u Gradu, omeđen s istoka ulicom, sa zapada posjedom Jakša, sa sjevera kaptolskim posjedom a s juga »mirinom« (ruševinom), »ranije ubožnicom gosp. Hektorovića«! (*mezzodi la Muracca, fu' Ospedal del Signor Hettoreo*). Isti su vrt koludrice livelirale 1859. i 1866. braći Kovačić-»Ragužel«⁵¹ i poslije ga prodale istoj obitelji. To je danas dvorište vl. Budrović, nasljednika don Šime Kovačića — č. zgr. 139, s juga njihove kuće, nekoć vlasnosti Kaptola. Ruševina Petretove ubožnice sada je vrtlina istih vlasnika Kovačić-Budrović — č. zem. 236 k. o. Hvar. U 19. st. bila je vlasništvo don Josipa Rossignolija, nasljednika Jakšinih (koji su, vidjesmo, stekli i obližnju staru kuću Hektorović kod zdenca — s juga ovog »ošpidala«, preko ulice), a poslije Josipa Marinkovića. — Međašna kuća Paladinić bila je, prema iznesenom, na mjestu č. zgr. 140, novije kuće sagrađene u 19. st., čini se od obitelji Novak- »Bonaporte«; danas je raznih vlasnika.

Ostatak stare kuće-ubožnice Hektorović ima sačuvane perimetralne zidove s juga i istoka u visini od oko 3 m. Glavni ulaz s juga bio je poslije premješten istočnije i sužen, a ima dovratnike obrubljene »štapom«; na zazidanim vratima s istoka nadvratnik je ukrašen sitnim »dijamantnim vršcima«; zidovi su od manjeg kamenja, pocrnjelog od tolikih vjekova. Ta kuća nije mlađa od 15. st. i nastala je vjerojatno prije rođenja pjesnika Petreta.

3) *Kuću s mirinom i zdencem kod Hrankovih i Piretića* dobio je u diobi između dvojice braće 1503. g. Petretov stric Dinko. Vjerujemo da i nju možemo točno identificirati, dapače i pratiti joj povijest sve do naših dana, što je u Hvaru rijetkost. U travnju 1494. kupio je u Mlecima očito tu kuću Dinko *pokojnoga gospodina Hektora iz Hvara*, za sebe i brata Marina a za svotu od 86 dukata. Prodavatelj je bio neki Mlečanin Petar Brenio pok. Jakova, koji je kuću stekao na javnoj dražbi od dobara svoga dužnika, Ivana Mišetića pok. Leonarda. Međe su joj bile: s istoka Mišetići, sa zapada ser Nikola Piretić pok. Ivana, sa sjevera ulica a s juga gradski zid. Tom su zгодom Hektorovići ujedno kupili i neki vrt kraj stolne crkve.⁵² Zanimljivo je opaziti kako kupac Dinko nije naveden kao vlastelin, već kao *ugledan trgovac*; no to su uistinu i bila manje-više sva hvarska vlastela, koja su očito baš iz trgovine dobivala najveći dio svojih prihoda: Giustinian ističe 1553. g. da su i hvarski plemići kao i pučani *veoma imućni zbog trgovačkih poslova kojima se bave*.⁵³ Sačuvana je i vrlo oštećena pergamena s ugovorom kojim je Brenio stekao tu kuću od Ivana Mišetića 1492. godine.⁵⁴ U 17. st. tu kuću nasljeđuje, sudeći po rodoslovlju, viška obitelj Cvitković-Florio-Fioretti, kojima je majčina sestra Livija Barbić (Barbis) bila udova Dominika Hektorovića, svakako jednog od Dinkovih potomaka.⁵⁵ God. 1690. ostavi jedan od Livijinih nećaka, Alfons Fioretti, tu i neke druge kuće viškoj crkvi sv. Ciprijana, kojoj je pripadala sve do 1912, kada je kupuje obitelj Papafava.⁵⁶ God. 1993. nasljedstvom prelazi u vlasništvo Šćepanović: to je č. zgr. 129 k. o. Hvara, kuća koja nalik kuli stoji na jugoistočnom dijelu gradskoga zida, sjeverno od pročelja Katedrale. Na njenom sjevernom pročelju ima grb s pijetlom i tri kose trake; da je to grb Mišetić, zaključujemo po istovjetnome s inicijalima T. M., sačuvanom na ranijoj kući Ivanić-Boglić (poslije hotel »Park«) na Goljavi u Hvaru.

4) U diobi iz 1500. g. dobiva Nikola Županić Vitaljev (poslije: Vitaljević ili Vidali) u ime svoje žene Margarite »Hektorović ili Golubinić«, a svakako od dobara svojega tasta? Hektora, nekoliko kuća u hvarskom predgrađu — Burku. God. 1503, u diobi s bratom Marinom i svakako od njihove zajedničke stečevine, dobiva Dinko Hektorović kuću, također u Burku, kod Vitaljevića-Vidalijevih i Nikole Golubinića. Gdje su točno bile te kuće, kojih je moralo biti barem četiri sveukupno (»nekoliko« iz diobe 1500. g. ne može značiti samo dvije) — ne znamo, jer o njima nema nikakvih ukazatelja, kao ni kasnijih podataka. No važan je i sam njihov broj koji jasno pokazuje da su Hektorovići u doba Petretova dječastva (a pouzdano i mnogo prije) stalno boravili u gradu Hvaru.

Ali ni ovdje nije kraj gradskim kućama Hektorovićevih. God. 1520. daje Petre u zamjenu za dio Tvrđalja Petru Vitaljeviću (*Vitalis*-u, očito rođaku) svoju kuću u Hvaru *unutar gradskih zidina*, građenu suhozidom i pokrivenu kamenim pločama, približne veličine od 24 za 12 hvarskih lakata, a unutar međa: s istoka dijelom baštinici pok. Nikole Golubinića/Columbinija, a dijelom Jakov Hranko/Cranco pok. Augustina i Nikola Piretić; sa zapada ulica; s juga kuća pok. Paladina Dujmova, odnosno »ulica i streha (*grundal*)«; sa sjevera je bila gospođa Margarita, majka zamjenitelja P. Vitaljevića,⁵⁷ po svoj prilici Petretova tetka (očeva sestra). Koja je to bila kuća, ne možemo zasad ustanoviti; sudeći po tehnici gradnje radilo se o skromnoj nastambi, sigurno prizemnici jer suhozid ne dopušta veću visinu zgrade. — U svojoj oporuci iz 1559. g. spominje Petre još jednu od svojih kuća koju jasno locira na gradski zid, istočno od kuće Gazarović. Kaže da mu je polovicu te kuće, podijeljene zidom, kupio otac Marin po svim pravnim uzusima, a nakon raznih zakonskih nevolja prijašnjeg (neimenovanog) vlasnika, te upozorava svoje nasljednike da se Marinov kupoprodajni ugovor može pronaći u aktima hvarske općinske kancelarije, kao i u njegovim (Petretovim) »spisima u Gradu«, tj. u Hvaru (*tra le mie scritte alla terra*).⁵⁸ Podatak je zanimljiv i stoga, jer svjedoči o tome da je pjesnik i tada barem dio obiteljskog arhiva držao u Hvaru, a ne u Starom Gradu; ali ponajviše zbog intrigantne identifikacije ove kuće, čije postojanje nije dosad bilo ni uočeno, iako je pjesnikova oporuka odavna poznata. Ta kuća ne može nikako biti ona *između kuća Paladinić i Gazarović* o kojoj slijedi: nju navodi u istoj oporuci odvojeno i dosta ranije,⁵⁹ a nije bila s istoka, nego sa zapada kuće Gazarović. S druge strane, položaj kuće na tako istaknutom mjestu kao što je (južni) gradski zid ne ostavlja mnogo mjesta nagađanju. Jedina koja bi došla u obzir jest ona kasnije Dobroslavić-Bonini pa Rinaldi, a od 19. st. Daghetta (danas Miličić-»Degetini«, č. zgr. 109 k. o. Hvar). Ona je doista s istoka kuće Užižić, od 16. do 18. st. vlasnosti Gazarović-Gazzari, poslije Rinaldi i Macanović, a od 1875. g. Vlahović, koji je sada (veljača 2003) upravo obnavljaju; kuću su zbog istovjetnosti grbova Užižić i Hektorović dugo nazivali imenom Hektorović (č. zgr. 74/1 k. o. Hvar).⁶⁰ Zbunjuje međutim činjenica da je kuća Bonini itd.-Miličić odvojena od prethodno spomenute Užižić-Vlahović ulicom i gradskim vratima, dok se s istoka neposredno naslanja na kuću ex-Paladinić (č. zgr. 108): bilo bi logičnije da je P. Hektorović naznačio tu svoju kuću po toj; no možda je to izbjegao da previše ne ponavlja Paladinićevo ime koje mu je zbog ranije parnice (o kojoj dalje) bilo mrsko?! Svakako se čini da je to jedina kuća koja u predmetnom slučaju dolazi u obzir.⁶¹

Kuća danas Miličić ima otvore s renesansnim profilacijama, no vidi se da je bila pregrađivana: sa zapada joj je ostao potprozornik gotičke bifore, a s juga su oštećene i uklonjene konzole balkona.

Godine 1560, 12. listopada, dolazi Petre Hektorović, putem javne dražbe a na temelju svoga potraživanja od 66 dukata, u posjed polovice (=istočnog dijela) kuće svog dužnika Ivana Balčića pok. Tome. Kuća je bila pokrivena crijepom, imala pet »podova« (*solarii* = četverokatnica), te cijela bila u tlocrtu veličine od 11,75 (sjever-jug) za 8,75 (istok-zapad) mletačkih lakata. Nalazila se u međama: istok i jug ulica, zapad druga polovica iste kuće, sjever uličica (»kaleta«); imala je stube s nekom zidanom klupom te drvene balkone? (*podioi lignei*).⁶² Na žalost nam je ubikacija te kuće posve neznana.

No Petretov djed Hektor i njegova braća, sinovi pok. Antonija »Golubine«, imali su u 15. st. u Hvaru još jednu kuću, u sjevernom dijelu gradske luke, uz ulicu prema dominikanskoj crkvi sv. Marka. Graciju za podignuće toga »skladišta ili kuće« dobio je Hektor za sebe i svoju braću 1442. godine, uz pravo da pred tom zgradom sagradi i pristan. God. 1469. dobila su njegova braća ser Matij i ser Šimun pravo proširenja istog pristana pred tom kućom.⁶³ Budući da se Hektor tada ne spominje, bit će da je svoj dio još ranije prepustio braći. Sudeći po spomenu »općinske obale«, tj. gradskoga pristana i škvera⁶⁴ s istoka, kuća se mogla nalaziti otprilike na mjestu one Raffaelli-Boglić-Božić (č. zgr. 26 k. o. Hvar). Podatak o tome sklopu kuće, skladišta i »mula« u prometnoj hvarskoj luci važan je, jer govori o trgovačkoj djelatnosti starih Hektorovića.

Ovaj poduži prikaz bogatoga »stambenog fonda« Hektorovićevid u gradu Hvaru kroz 15. i 16. stoljeće jasno pokazuje da je ta obitelj ovdje bila zavičajna; pjesnik se mogao, ili bolje rečeno morao roditi u jednoj od tih brojnih kuća, uključujući one stećene i poslije njegovog rođenja. Naime, koliko je sigurno da taj rod nije mogao istodobno boraviti u svim kućama koje su mu u to vrijeme pripadale (barem ne malena Marinova obitelj), toliko je pouzdano i to, da su kroz to razdoblje mogli boraviti i u iznajmljenim kućama; vlastiti su stambeni prostor svakako dijelom i sami iznajmljivali, jer je za njihove potrebe bio prevelik, a nije vjerojatno da su ga prepuštali propadanju. — Nasuprot ovome, i dvije godine nakon Petretovog rođenja, 1489, presušuje njegov stric Dinko dio močvare na starogradskom Tvrdalju.⁶⁵

Čak i da se nekim slučajem i nije rodio u gradu Hvaru, budući je pjesnik u njemu morao provesti barem dječastvo i ranu mladost, tj. razdoblje svojega (kako bi se danas reklo) osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja. Prilike za školovanje u Starome Gradu nije mogao imati, jer je to mjesto tada moralo biti tek omanje selo. Nemamo podataka, doduše, za vrijeme pjesnikova rođenja kao ni za ono dosta kasnije, no to se može zaključiti analogijom prema najranijim dostupnim statistikama. God. 1579, sedam godina iza Petretove smrti, papinski pohoditelj Valier nalazi Stari Grad kao *dosta veliko selo* od 400 stanovnika; bio je dakle manji od obližnje Vrboske (500 žitelja) i pogotovu od Jelse (1000 stanovnika, iako sigurno s Pitvama, od kojih se Jelsa kao župa formalno odvojila tek 1604. g.). Iste je godine grad Hvar imao 1000 duša *od pričesti*, tj. oko 1200-1500 stanovnika; ali vizitator odmah ističe da je većinu građana neposredno prije toga pomorila kuga. I doista: 1560. godine, za Petretova života, Grad je imao 3499 žitelja, dakle

mного više (gotovo dvostruko) nego Stari Grad, Vrboska i Jelsa zajedno 19 godina poslije!⁶⁶ Naravno da nije sve u veličini. Ali Novi je Hvar bio komunalno središte pa je imao i »osnovnu«, trivijsku školu najkasnije od 1420. godine.⁶⁷ Što se tiče »srednje«, kvadrivijalne škole, tu je bio (ne računajući katedralnu školu koja je morala postojati, iako je slabo sačuvani izvori ne bilježe) dominikanski samostan sv. Marka koji je, po Pribojevićevim riječima iz 1525, imao *velik broj učene i strogo moralne* hvarske mladeži, podvrgnute propisima toga reda. U istom su samostanu, nastavlja isti pisac, i *izvanredno obrazovani muževi koji i riječju i primjerom nastoje privesti svoje bližnje k spasu*. Potonji su »muževi« svakako redovnici-dominikanci; brojna pak mladež *sub observantia regularis instituti* (što se može prevesti i kao: »pod redovničkim nadzorom«) naravno su njihovi odgajanci, koji nisu svi ni mogli (uzmemo li u obzir baš tu njihovu brojnost) biti određeni za redovničko zvanje. Kada Pribojević vjeruje da će nastojanjem te mladeži *naš grad povećati svoj sjaj*, zacijelo nije mislio samo na duhovni stalež; tako sigurno ni *bogata* knjižnica Sv. Marka⁶⁸ nije služila samo fratrima. Pjesnik je Hektorović lako mogao biti pitomcem te dominikanske škole (oci su istoga reda još krajem 14. stoljeća utemeljili u Zadru najstarije veleučilište u hrvatskim krajevima)⁶⁹: hvarskoga se Sv. Marka sjetio u oporuci, ostavivši mu manji zapis bez ikoje obveze; starogradskim dominikancima ostavlja Tvrdalj u slučaju potpunog izumiranja roda (što se ipak nije dogodilo). Tu naklonost prema dominikancima (i pored »ideoloških« razlika: Petre je, usuprot njima, zagovarao »franjevački«, skotistički nauk o Bezgrešnom začecu Gospinu, koji je u Katoličkoj crkvi napokon prevladao i postao dogmom u 19. st.⁷⁰ moglo bi se objasniti njegovim *Lehrjahre* u hvarskom Sv. Marku. Posve je nevjerojatno da je učio kod dominikanaca u Starome Gradu: u doba njegovoga školovanja bio je starogradski samostan malen i još »u povojima«, jer je osnovan tek koju godinu prije Petretova rođenja. Nije za očekivanje da su dominikanci mogli držati čak dvije škole na istom otoku, a starogradski samostanski arhiv, sačuvan uglavnom tek od 17. st., pokazuje da ni u kasnije vrijeme, kad su se i Stari Grad i njegov samostan propovjedničkog reda bili uvelike razvili, nije u toj redovničkoj zajednici bilo nikakvog učilišta, pa ni onog za vlastiti pomladak.⁷¹

Kada se govori o odgoju i naobrazbi pjesnika Hektorovića, smatramo da je dosad ostao zaobiden važan činitelj, naime njegov stric, brat oca mu Marina, don Jakov Hektorović. Nalazimo ga god. 1465. (kad je bio još klerik, dakle mladić od dvadesetak godina) gdje ulazi u posjed nadarja Sv. Mihovila u Dolu na Hvaru; god. 1474. (tad je već kanonik) izabiru ga pravovlasnici za upravitelja nadarja Sv. Kuzme i Damjana pod Vrbanjem, dok je 1492, pri presudi o nekom sporu oko crkve u Vrisniku, nazočan i on kao *Dominus Jacobus Hectoris Pharensis eximius juris utriusque Doctor*; umire 1517. na položaju hvarskog arhiđakona,⁷² što je bilo dostojanstvo odmah iza biskupskog (»prima dignitas post episcopalem«), no u zbilji i prvo, jer su hvarski biskupi, onda odreda stranci, rijetko u to doba rezidirali u Hvaru.⁷³ Don Jakov je umro kad je njegovu sinovcu bilo trideset godina i kad je stajao na pragu zrelosti, pa možemo smatrati pouzdanim da je Petre od svog učenog i uglednog strica dobivao poduku, i odgojno-moralnu i obrazovnu. Kanonik i arhiđakon Jakov Hektorović bio je osim toga doktor crkvenog i građanskog prava, a iz Petretovih kasnijih nastupa pred sudom jasno se opaža

da je i on dobio pravničku naobrazbu. Stoga nije nužno pretpostavljati da se pjesnik dijelom školovao u Splitu (tada siromašnijem od Hvara i uz to ugroženom neposrednom turskom opasnošću) i u Italiji: ne samo da za to nema dokumentarnih potvrda, nego je mladi Hektorović tada mogao i u samome Hvaru dobiti naobrazbu koja je sezala od osnovnoškolske do fakultetske (potonje, naravno, bez formalnih gradusa) u današnjem značenju tih pojmova. — Nije potrebno ni spominjati da je don Jakov, kao kapitulac, bio kanonski obvezan na stalan boravak u Hvaru.

U sentencioznosti i lapidarnosti Petretova kršćanskog svjetonazora, iznesenog u njegovim »dvjema knjigama« — onoj uklesanoj u natpisima na tvrđaljskom dvorcu i onoj tiskanoj u Mlecima 1568. g. — vidljivo se osjeća »muška ruka«, prije njegovog strica, svećenika obrazovanog na skolastičkim maksimama i juridičkoj suhoći, negoli oca, koji se kao svjetovnjak i glava obitelji morao posvetiti praktičnim domaćim poslovima. Temeljni se odgoj, dakako, dobiva u obitelji, u prvome redu od majke, no ima razloga za pretpostavku da se pjesnik Hektorović sa svojom majkom nije najbolje slagao. Već smo opazili neobičnost da je svojoj jedinici dao ime svoje bake, a ne vlastite matere. Nadalje je njegov otac Marin u svojoj oporuci »pretpostavio« (tj. predvidio, odnosno priznao) međusobno neslaganje majke i sina (jedinca!), te odredio odvojena kućanstva i prihode. No možda je najbolji dokaz tome u prilog ugovor između majke i sina, sastavljen pred Rovinjem početkom kolovoza 1539. godine. Oboje su tada bježali, zajedno s drugim Hvaranima, pred turskim nasiljem, jedva iznijevši živu glavu kroz olujno more. Pri tome bijegu prema »latinskim krajima« (Italiji, zapravo Mlecima) sinu je bilo pedeset i dvije, majci valjda preko sedamdeset godina. Pa ipak ta *stara mati*, koja mu je tada (a bit će i prije) zadala veliku *brigu* i onda već bila jednom nogom u grobu, sastavlja s jedinim sinom sitničav pisani dogovor o svojim приходima u vezi s oporukom već davno pokojnog muža, odnosno oca Marina, u vezi s Petretovom kćeri a svojom unukom Lukrom te o nekakvim potraživanjima svoje rodbine, Barbićevih.⁷⁴ Sve to ukazuje na odnos u kom nedostaje osnovnog povjerenja i bliskosti. Petre će majci doduše podignuti u starogradskom Sv. Petru grobnicu s laskavim natpisom,⁷⁵ no znamo da se takve »nadgrobnice« i danas sastavljaju po onoj: *de mortuis nihil nisi bene*. Uostalom, spominjući taj grob u svojoj oporuci, on uopće ne spominje da mu je tu pokopana majka!⁷⁶ Taj će vjerojatni nedostatak majčinske topline u svom odgoju pjesnik međutim nadoknaditi u vlastitom djelu, otvaranjem »ženskoga« dijela svoje duše: od predavanja pjesničkom nadahnuću, uosobljenom u klasičnom ženskom liku Muze koja ga poziva na poetske vrhunce (u njegovom već spomenutom »viđenju« koje iznosi u poslanici Vanettiju),⁷⁷ do arhetipskih ženskih motiva njegovog opusa: mora, stvaranja vlastitog doma, svijeta priprostih, »malih« ljudi te pučke tradicije.

Vraćamo se opet Hektorovićevim kućama u gradu Hvaru — zapravo samo jednoj od njih, dosad češće spominjanoj, o kojoj sada valja reći koju više. Dok su prethodno nabrojene kuće potvrda ukorijenjenosti pjesnika Petreta i njegovog roda u tom gradu, ova bi potonja mogla biti razlogom — ili jednim od razloga, odnosno povoda — odlaska našega književnika iz ove sredine i njegovog izbora novoga trajnog boravišta, u »Starom Hvaru«. Posredno, dakako, i drugih Hektorovića, njegovih baštinka, iako je njihov kasniji

boravak od kraja 16. do kraja 18. vijeka u Starome Gradu i Visu bio u prvom redu uzrokovan općim gospodarsko-političkim prilikama, kako je već naznačeno.

Ta kuća (danas č. zgr. 111/1 i 111/2 k. o. Hvar) na južnom gradskom zidu — između one nekoć »gornje« Paladinić sa zapada (sada Tudor), te one nekad Gazarović, a sada Dešković s istoka — u nedavnim je radovima potanko raščlanjena, posebno u svjetlu Petretova spora sa zapadnim susjedima, Paladinićima.⁷⁸ Osobito je temeljita analiza I. Štambuka, o suodnosu između pisanih izvora i terenskog stanja. Nešto prije 1524. stekao je Frane Paladinić kuću ranije vlasnosti Gazarović ili Piretić,⁷⁹ zapadno od nje Hektorović, i pripojio je sklopu svoje zgrade. Paladinić je u jesen 1524. g. prisvojio i dotadašnje zajedničko stubište između dviju kuća, anulirao odvod oborinskih voda ispod tih stuba, naslonio se novogradnjom na Petretovu kuću te — *finis coronat opus* — pred južnim zidom novostečene kuće počeo graditi »kulicu« sa zahodima u svakom katu; istovjetnu je »toretu« s nužnicima podignuo nekako u isto vrijeme i na sjeveroistoku svoje »donje« palače na Pjaci, južno od »gornje«. Danas nam Paladinić može izgledati kao »revolucionar«, koji je prvi u Hvaru (a valjda i mnogo šire) uveo »sanitarne čvorove« po svim etažama svojih kuća — no književnik je Hektorović pobjesnio, najviše stoga jer mu je gradnja tih zahoda uz »gornju« kuću Paladinić (obje su »torete« uglavnom sačuvane do danas) oduzela pogled — s neke male terase njegove kuće — na luku i more. Ustao je tužbom, ali je parnicu izgubio jer je Paladinić imao ispravu još iz 1458. g., kojom je nadogradnja do Mišetićeve, poslije Hektorovićeve kuće bila predviđena i dopuštena (nema potrebe pretpostavljati prevaru od Paladinićeve strane, kako misli I. Štambuk, jer su se takve pogodbe redovito sklapale *pro se et successoribus*, tj. i za aktualne i za buduće vlasnike). Petre obnavlja parnicu 1533. g., žaleći se u vrućem srpnju na nesnosan smrad iz tih zlosretnih zahoda; dosuđeno je da ih Paladinić mora popraviti. Franciska Paladinića u tom sporu zastupa daleki srodnik i prijatelj, drugi veliki hvarski pjesnik Hanibal Lučić; misli se da je to poremetilo dotadašnje korektne odnose između te dvojice,⁸⁰ obojice književnika i, vrlo vjerojatno, ujedno i književnih suparnika.

U parnici između Hektorovića i Paladinića nije manjkalo visokih tonova i svojstvene dalmatinske prgavosti. Kako je to u nas i do danas običaj, kad su se iscrpli pravni, potegli su se i »argumenti Hegelove piljarice«. Tako Paladinić, dašto bez veze s predmetom, dobacuje da su Petre i pokojni mu otac Marin bili svojevremeno zatvoreni i ispitivani od zloglasnog mletačkog Vijeća desetorice! Kada i s kojega razloga Paladinić ne kazuje, osim da je to bilo *zbog njihovog pretjeranog apetita, ali o tome ne želim više govoriti*. Na ovo Petre odgovara kako je to neistina; naprotiv da su on i otac, zajedno s drugih 10-15 »uglednih i miroljubivih plemića«, *u doba prošlih buna* bili poslanici kod mletačke vlade da bi smirili tadašnje sukobe! — Ovo se očito odnosi na hvarski pučki ustanak iz 1510-1514. godine, u kojemu nam je donekle poznata uloga Marina Hektorovića, neumoljivog neprijatelja pučana,⁸¹ ali u kom su nam mjesto i uloga njegovog sina Petreta dosad ostali posve nepoznati. Po njegovoj izjavi od 10. III. 1525. reklo bi se da je djelovao u potpunom suglasju s ocem, pa bi otpala mišljenja o njegovoj »tolstojevštini« i »naprednom« odnosu prema pučanima. Vjerojatno bi se dodatnim istraživanjem mletačkih arhiva našlo još zanimljivih podataka na ovu temu. Nije izostalo ni isticanje prošlih zasluga vlastitih

rodova: Paladinić ističe svoga pretka Nikolu, slavnoga hvarskog suprakomita (zapovjednika općinske galije) koji je postao vitez sv. Marka, a Hektorović opet svoje (nespecificirane) pretke koji da su prvi istaknuli mletački barjak na hvarske zidine!, zatim svojeg oca te posebno ujaka, Jakova Barbića, hvarskog junaka iz mletačko-turskih ratova 15. stoljeća.⁸² Petre ne propušta apostrofirati *poznatu oholost* Paladinićevih, te završava (u spisu iskrivljenim) citatom: da rod i pretke i sve ono što sami nismo učinili — jedva da smatra »našim«.⁸³ To je zapravo navod iz Pribojevića, i to ne iz njegovog govora održanog u Hvaru neznana datuma te iste godine, nego iz tiskanog izdanja istoga govora (Mleci, 1532), iz njegove posvete vlastelinu i suprakomitu Petru Vitaljeviću!⁸⁴ Ako i sam Pribojević nije odnekle uzeo taj citat, ovo bi bio zanimljiv primjer cirkuliranja rukopisnih djela među tadašnjim hvarskim književnicima.

Ovdje je prigoda pojasniti neke netočnosti koje su se uvukle u literaturu o razmatranoj kući. Najprije je već navedeni kupoprodajni ugovor između Dinka i Marina te Petra Brenia ili Brevia u Mlecima 9. travnja 1494. godine⁸⁵ S. Plančić krivo regerirao, kao da je riječ o kupnji samoga Marina od Petra »Bertucio« (=Bartučevića).⁸⁶ Potpisani je »na neviđeno« to preuzeo,⁸⁷ a tako i J. Belamarić i prema njemu I. Štambuk,⁸⁸ dodavši prema spisima parnice Mišetića kao prethodnog vlasnika. S obzirom na gotovo istovjetne međe, nije li upravo to ipak ona kuća kupljena 1494. g.? To je nemoguće iz jednostavnog razloga što je ta kuća bila kupljena zajednički od braće Dinka i Marina, pa kasnijom diobom pripala Dinku i njegovim nasljednicima, kako je već rečeno. Kuća o kojoj sada govorimo bila je pak samo Marinovo vlasništvo, ostala izvan diobe i pripala njegovu sinu, a poslije Petretovim baštinicima, konkretno koncem 17. st. Matiju Hektoroviću.⁸⁹ God. 1503. žali se Ivan Mišetić pok. ser Leonarda kako su on i brat Jakov prodali Marinu Hektoroviću kuću u Hvaru i posjed u Starogradskom polju za samo 180 libara, čime da je Marin iskoristio njihovu oskudicu (*inopia*).⁹⁰ Vjerojatno je bila u pitanju baš ova kuća, dok je zemlja u Polju po svoj prilici ona pod nazivom Moče, koju je 1493. Marin Hektorović kupio od Jakova Mišetića pok. Leonarda za 18 dukata.⁹¹ — Druga je pogreška, koja se u ovim radovima — a i drugdje — češće ponavlja, jest ona kako se gracija za stube, dodijeljena Petretu Hektoroviću 1536 (28. XII), odnosi na tu njegovu kuću u Hvaru. Naprotiv, iz pjesnikove vlastoručne pribilješke na naličju dotične isprave (fotografiju donosi A. Zaninović), bjelodano je da se investitura odnosila na istočni dio njegovih gradnji na starogradskom Tvrđalju, nasuprot crkvi sv. Roka: *Gratia dele schalle ouer altre comodita di largezza de uno braccio e mezo Venetian, Dauanti la casa in cita Vecchia in tuardagl per mezo San Rocho, In lo extraordinario del clarissimo messer Cornelio Barbaro alli 28 Decembre 1536, a carte 493.*⁹² Uzevši u obzir da je još i 1835. g. cijela ta zgrada u Hvaru— č. zgr. 111 k. o. Hvar — bila u vlasnosti Petretovih baštinika,⁹³ nije isključeno ni to da su hvarske stube nastale tek u 19. stoljeću!

Opisana vandalizacija Hektorovićeva glavnog boravišta u Hvaru, ma koliko da je bila pravno utemeljena, morala je ogorčiti toga književnika. Ne čudi da pisac »Ribanja« najviše prosvjeduje stoga što mu je oduzet pogled prema širim vidicima, prema trgu i luci; možda njegova prijetnja u parnici da će *morati ostaviti svoju kuću i ostaviti je nenastanjenom* i nije bila tek retorička figura. On je nakon tog mučnog iskustva lako

mogao poželjeti da se makne iz te bučne sredine s uskim ulicama i neugodnim susjedima, i preseli se u Stari Hvar-Stari Grad, gdje je na Tvrđalju bilo prostora u obilju i gdje je sve uokolo bilo njegovo (ili to naskoro postalo), onamo gdje nitko nije remetio njegov mir, osnovni preduvjet stvaralaštva. No jer znamo da je P. Hektorović brzo po očevoj smrti, dakle gotovo desetljeće prije od okapanja s Paladinićem, bio počeo okrupnjavati svoj tvrđaljski posjed, smije se pretpostaviti da je na njegovu želju da se iz Hvara ukloni u Stari Grad mogao utjecati još jedan razlog.

Kako je poznato da je Petre postao djed u 39. godini (rođenjem Julije Gazarović in Lučić, 1526-1592), to znači da je postao otac možda i prije svoje dvadesete. Sasvim je moguće da su to očinstvo, kao i veza koja je do njega dovela, bili za nj ona *žalost... od mladosti koju povijedat bez stida nije moć*, kako pjeva u poslanici Nalješkoviću.⁹⁴

Zbog čega stid, kad su nezakonitu djecu tada i poslije imali mnogi viđeni Hvarani, pa tako i književni prvaci Hanibal Lučić, Martin Benetović i (nedavno se otkrilo) Marin Gazarović? Odgovor možemo potražiti u Hektorovićevoj dubokoj kršćanskoj religioznosti, koju je taj »grieh« morao duboko tištiti. Ali zašto žalost? Petre se Hektorović, poznato je, nikad nije oženio. Nije se, doduše, ni njegov vjerojatni književni takmac Hanibal Lučić, no tu je riječ o posve drugom tipu čovjeka. Hanibal je bio onodobni »playboy« kojemu su gotovo sve sačuvane pjesme ljubavne, a dvorac blizu Hvara odiše očitom posvećenošću svjetovnim užicima. Taj *cvitja vartal* teško da je bio *pun slasti duhovne* (da parafraziramo Hanibalova trogirskog prezimenjaka Petra), i u njemu — za razliku od Tvrđalja — nema natpisa koji opominju na prolaznost, smrt, Boga i vjeru. Hanibal je bez premišljanja ostavio nezakonitom sinu svoje veliko imanje, iako je taj bio neženja zacijelo već u četrdesetim godinama i moglo se sumnjati da će imati potomstva (na koncu ga nije ni imao); rodbini ne ostavlja gotovo ništa, Crkvi ama baš ništa. Suprotno od Lučića, Petre je Hektorović patrijarhalac koji želi da mu imanje pripadne njegovim muškim rođacima, kad već on nema muške djece. Zašto se onda nije sam pobrinuo da je dobije ženidbom? Ta bio je svakako »dobra partija« — pripadnik uglednog vlasteoskog roda, učen čovjek, veoma bogat⁹⁵ te (iako karikira svoje boleštine te vlastitu i tuđu starost) svakako »vitalan« muškarac, kad je doživio (za ono doba gotovo metuzalemski) vijek od 85 godina. Pretpostavljamo stoga da veza iz koje je dobio jedino dijete nije bila nikakav mladenački hir, kakvih je u raspojasanom renesansnom Hvaru bilo mnogo (o čemu svjedoči najstarija sačuvana matica krštenih, s brojnom nezakonitom djecom), nego istinska i duboka ljubav, osujećena valjda od staleških i tko zna kojih razloga, što je u njemu izazvalo ranu koja, po svemu sudeći, nije nikad zacijeljela. Žena s kojom je dobio to dijete bila je zacijelo još i mlađa od njega, i svakako iz grada Hvara, prihvati li se izložena argumentacija da je upravo tu, iz obiteljskih i obrazovnih razloga, Petre Hektorović morao provesti mladost.⁹⁶ Možda je njegovo preseljenje u Stari Grad imalo i dodatnu pobudu — da dotičnu skloni s pogleda i tako je pokuša izbrisati iz bolnog sjećanja?

Sve su to ipak nagađanja (ono u vezi sa stojnom kućom svakako je manje romantično i opipljivije). Činjenica je kako je Petre bio povučen čovjek: ni u jednom ga od povijesnih zapisa ne nalazimo na nekoj od komunalnih časti, iako je na njih kao hvarski patricij imao i pravo i dužnost; kao da im se namjerno uklanjao. Hektorović nije pisao — za razliku od

Hanibala Lučića — udvoričke sonete predstavnicima mletačke vlasti u Dalmaciji,⁹⁷ nego svoje pjesmotvore upućuje i posvećuje rodbini i prijateljima, ljudima od knjige koje je volio i cijenio. Ne mora nas stoga osobito čuditi da se maknuo iz prometnog i bučnog grada Hvara, gdje su se šepirili mletački vlastodršci i bahata domaća vlasteoska oligarhija na neprekidnom »sajmu taštine«, te povukao u mirni Stari Grad, mjesto koje mu je očito priraslo srcu moguće i zbog drugih, ovdje i nenaslućenih razloga. Intimni su osjećaji vezanosti često neprotumačivi i onomu tko ih ima.

U starogradskoj okolici, na najplodnijoj otočnoj zemlji, bio je odavna najvažniji dio obiteljskog zemljoposjeda, i Petre ga je — poput svog oca i stričeva — čitav svoj vijek povećavao i zaokruživao.⁹⁸

Ipak je pretjerano reći da, izgubivši parnicu s Paladinićem, P. Hektorović *zauvijek odlazi iz Hvara*.⁹⁹ U lipnju 1552. g. on je tu nazočan kada predstavnici Komune, među kojima je i »općinski defenzor« Hanibal Lučić, sklapaju ugovor s mešтром Nikolom Staničićem, za vapnenicu i nabavu kamenja za gradnju Arsenala.¹⁰⁰ Petre je bio tu sigurno zbog istog Staničića, jednog od glavnih graditelja njegovog Tvrđalja: samo nekoliko mjeseci poslije uspio je ishoditi od državnih vlasti Staničićev povratak s gradnje Arsenala na tvrđaljsku gradnju;¹⁰¹ u oporuci mu ostavlja napojnicu za taj rad.¹⁰²

Dne prvog listopada 1555. g. tuži Petre (*sp. D. Petrus Hectoreus*) generalnom vikaru hvarske biskupije Petru Grižunu svećenika Petra Lampića, zbog duga od 5 libara i 13 šolada, na temelju neke zadužnice (*chirographum*).¹⁰³ Kako vidimo, Hektorović je opraštao svojim dužnicima dugove do iznosa od jednog dukata samo poslije svoje smrti, a nikako prije!

Te iste 1555. godine upustio se naš književnik, kao odvjjetnik Antonija Lučića, sina pjesnika Hanibala a muža Petretove unuke Julije, u još jednu parnicu koja će za njega i njegova branjenika završiti neslavno kao i Hektorovićev spor s Paladinićem tri desetljeća prije.¹⁰⁴ Naime, Hanibal Lučić — »pripremajući se otići od nas u mirnije svjetove« — u svojoj oporuci od 25. studenog 1553. g. oprašta dugove te daruje neke nekretnine i pokretnine sinovima svoga rođaka (*zerman*) Petra Golubinića, tj. arhiđakonu Nikoli i bratu mu Ivanu Frani, uz uvjet da mu sina Antonija »brane na sudu« (uspud rečeno, to Lučićevo srodstvo s Golubinićima ukazuje na to da su i on i P. Hektorović mogli biti dalji rođaci). Hanibal je pod tim uvjetom vjerojatno mislio na to da mu sinu ne prave poteškoće na sudu, a tako su očito mislili i Golubinići; ali su Antonij i njegov zastupnik Petre smatrali, naprotiv, da obdarenici moraju snositi troškove Antonijevih parnica! Golubinići su to odbili, jer da se *gospodin Antonij može parničiti i izvan zavičaja, u Carigradu, Genovi, Marseillesu, Mlecima ili drugdje gdje mu ureba zbog njegovih poslova, te da je on uz to bogataš koji ima 25.000 dukata u gotovini i isto toliko prihoda od nekretnina, po općenitoj procjeni!*¹⁰⁵ Hvarski knez-providur Pietro Vitturi presudi u prvome stupnju, sjedeći *super bancum juris in logia dieda hora causarum audientie consueta*, 19. prosinca 1555. u prilog Golubinićevih. Spor se otegnuo čini se do 1559. g. i po običaju završio nekakvim kompromisom.

Iako ni u spisima te parnice ne manjka njegovih spretnih pravnih fraza (koje izostavljamo *brevitatis causa*), ni tu se Petre nije proslavio. Za nas je, međutim, posebno

zanimljiv podatak o velikom bogatstvu njegova »pra-zeta« Antonija Lučića, te o Antonijevoj živoj — nesumnjivo trgovačkoj — djelatnosti od Marseillesa, Genove i Mletaka na Zapadu, do Carigrada na Istoku. Nema dvojbe da se istim poslovima bavio za života i Antonijev otac Hanibal, a vjerojatno i Petre u mlađim godinama. Toliko bogatstvo teško je moglo proizaći od statičnog zemljoposjeda, ma koliko da je bio velik.¹⁰⁶

Možda se sada može odgovoriti i na pitanje zašto je Julija od djeda dobila tako skromnu dotu od jedva stotinu dukata. Možemo vjerovati da se Hanibal (zbog eventualne nesklonosti Petretu) protivio tome braku koji je sklopljen tek iza njegove smrti, kada je mlada imala blizu trideset, a ženik valjda preko četrdeset godina. Ali nema govora o tome da im je i Petre bio nesklon, naprotiv: Julijinog muža brani na sudu, upućuje mu laskav sonet i određuje ga jednim od izvršitelja svoje oporuke. Unuci pak ostavlja plodouživanje Tvrdalja i — nešto za svakoga književnika najvažnije — svoja rukopisna i tiskana djela.¹⁰⁷ I oni će se njemu odužiti: poslije turskog pustošenja i pjesnikove smrti supruzi Lučić obnavljaju njegov oltar u starogradskom Sv. Petru, naručivši oltarnu sliku ni više ni manje nego od slavnoga Tintoretta.¹⁰⁸ Razlog će skromnoga Julijinog miraza biti Hektorovićeve patrijarhalnost: već smo opazili da glavninu imanja ostavlja muškim rođacima, a na Juliju je želio trošiti utoliko manje, što se ona toliko bogato udala da je bilo očito kako joj ništa neće u životu trebati — a tako je i bilo. Djedov je miraz dakle bio više »reda radi«.

Posljednji zanimljiv zapis o Hektorovićima nalazimo u Hvaru neobično kasne 1829. godine. To je podatak da je pok. Josipa (Giuseffa) Ettoreo udana Bianchi, kći pok. Julija Hektorovića (? Ettoreo), *ultima superstite*, dakle zadnja od roda, prodala preostalo imanje u Starome Gradu don Jurju Plančiću, c. k. nadzorniku osnovnih škola u Dalmaciji.¹⁰⁹ Podatak je nevjerojatan, jer je prema svim dostupnim ispravama (koje je posebno proučavao P. Kuničić) rod Hektorovića nestao u Starom Gradu smrću don Matija Hektorovića 1774. g. (o tome je već bilo govora), dok je viška grana izumrla malo poslije, koncem 18. stoljeća. Iako taj podatak zasad ne možemo provjeriti,¹¹⁰ iznosimo ga na kraju ovog oduljeg rada, koji zajedno sa svima ostalima o P. Hektoroviću svjedoči o trajnoj fascinaciji koju ova hvarska tema pokazuje u odnosu na hrvatsku književnu i kulturnu povijest.

Prilog:

NEOBJAVLJENI STAROGRADSKI STIHOVI PRIPISANI PETRETU
HEKTOROVIĆU

U svom radu o P. Hektoroviću, njegovu rodu i djelu piše P. KUNIČIĆ (16), 42-43: *Safarik !!!, a po njemu Ljubić, spominju neke pjesme, koje se pripisuju Hektoroviću, a pjevale bi se u crkvi sv. Petra. Ja sam potražio i dobio sam od OO. Dominikanaca rukopisnu knjižicu I venerdi di Marzo. Tu su četiri pokorne pjesme, što su se, do ottrag 40 godina, pjevale preko »blagoslova« svakog maračkog petka u dominikanskoj crkvi. Za svaki je petak posebna pjesma. Pjesme imaju po 12 kitica, a svaka kitica po dva stiha dvanaesterca sa dvostrukim srokom. Nesamo po obliku ti stihovi sličje Petrovim pjesmama, već i po pojedinim izrazima. Stoga ja sudim, da je i te pjesme ispjevao Hektorović tim većma što je u toj crkvi sagradio kapelu i grob.*

Iza uzaludnog traganja za tim stihovima u Kuničićevoj ostavštini, imao sam ih sreće pronaći u (nedatiranom) prijepisu o. Antonina Zaninovića, u njegovoj ostavštini u arhivu Hrvatske dominikanske provincije u Zagrebu, početkom lipnja 2003. g. (na susretljivosti toplo zahvaljujem o. Marinku Zadri). Signature nema jer je ta arhivska ostavština nesređena. Zaninovićevu bilješku o stihovima, koju on donosi na kraju prijepisa, stavljam na početak:

NB: Za ove pjesme predaja veli, da ih je sastavio Petar Hektorović, u što Ljubić ne vjeruje (usp. SPH VI. /97/, XXIV.-XXV.) , dok P. Kuničić sudi, da su Hektorovićeve (Vidi P. Hektorović /tj. P. Kuničić (16), k. g./, str. 42.-43.). Na str. 43. svog djela o Hektoroviću Kuničić piše da su se ove pjesme pjevale u dominikanskoj crkvi u Starigradu »do ottrag 40 godina«. Knjigu je štampao 1924., pa su se prema tome ove pjesme pjevale ondje do osamdesetih godina prošloga vijeka /tj. 19. st./. Za napjev ovih pjesama nijesam mogao doznati, jer su svi stari pjevači, koji su ih pjevali, bili već umrli, kada sam za ove pjesme doznao. Rukopis je iz 19. vijeka sa djelomice zadržanom starom ortografijom.

O. Ant. Zaninović O. P.

Iz prijepisa izostavljamo razne prateće liturgijske molitve. Pjesme donosimo u današnjem pravopisu. Neki pojednostavnjeni jezični oblici kojih nema u P. Hektorovića (npr. »di«, »ko«, »čovik« umjesto »gdi«, »tko«, »človik«) mogu se objasniti prilagođivanjem prepisivača suvremenijem govornom jeziku. Redovito elidiranje hijata, također neuobičajeno za Hektorovića, vjerojatno je zbog toga što su pjesme bile namijenjene pjevanju, gdje je zijev neprimjeren.

Za parvi petak:

Zdrav, kralju žudijski, zdrav, rajska slatkosti,
 vladaoče nebeski, stvorenja radosti.
 Zdrav, Bože od milosti, ki u toj prilici
 na križu svim prosti, viseć s razbojnicima.
 Htj da smo slidnici tvojega mučenja, 5
 za bit bašćinici vičnjega pokoja.
 Razmišljajuć — koja neharnost čovika:
 da ni milost tvoja — odsudjen vavika.
 Isuse, kolika bolest vele mnoga:
 zač ne osta slika čovika ni Boga. 10
 Jer iz tila tvoga rike karvi izvriše
 ke puka dragoga grihe potopiše.
 Glavu ti probiše, joh, od tarna s krunom,
 ruke i noge zbiše čavli, s bolju čudnom.
 Razniše sulicom slavne parsi tvoje; 15
 provri karv s vodicom — sakrament ti to je.
 Muka općena je, za grišnike moli;
 ne čin', zaman da je mnoga karv, ku proli.
 Svaki od nas doli uzdiše i cvili:
 prosti, jer se boli, Isukarste mili. 20
 I ako smo bili do sadaj grišnici,
 uvridjujuć s dili, djavla naslidnici —
 tvoji smo službenici; podaj nam svet zlamen,
 neka smo dilnici slave vičnje. Amen.

Za drugi petak:

Uzdvigni pamet gor, neharni čoviče, 25
 zgledaj čedarski bor, propasni grišniče:
 razmišljaj Divice, tužne majke, boli;
 tužne mučenice polak križa doli:
 di ju sinak moli, kad ženom bi zvana,
 odredi i voli da je mat Ivana. 30
 Tad s mačem bi dana u sarcu njoj muka,
 duša probivana striljama iz luka.
 Bi Isusa odluka na križu umriti,
 za tebe čovika s Ocem umiriti:
 a ti hoć bluditi u raskošah svita, 35
 i vragu služiti, ki, ohol, teb' oblita.
 Stvar je stanovita ovoga himbena

mnoga da obita — zna to parva žena.
 Poznaj da s' plemena od stupa ovoga
 s karvlju otkupljena Isukarsta tvoga, 40
 ki te bića svoga na priliku stvori,
 a priliku tvoga kipa k sebi zbori;
 jer te stavit gori svakojako žudi,
 i dušu ti stvori — da njoj smart ne sudi.
 Poznaj se, ne bludi, spomen' se da si prah, 45
 i, što veće prudi, odredi Božji strah.
 Reć ćeš: sada prijah Duha Sveta plamen
 i što od njegov željah — slavan vike. Amen.

Za treći petak:

Ah, puče neharni, kud ti pamet ljudi —
 Bogu se obarni, ostavi grih hudi. 50
 Ništar su ti trudi, licumirski zbori —
 Isusa, ki sudi, kad duša ne dvori.
 Pismo nam govori: jazika sve boli
 u ništar se stvori, kad sarce ne moli.
 Spomen' se, oholi čoviče i progledaj: 55
 zdvigni pamet s doli i na križ pogledaj;
 u sarcu uspredaj i grihe proplači,
 dušu Isusu podaj, a djavla potlači.
 Pilat u polači njega prava kopni,
 a puk s garla karči: »Propni, propni i propni!« 60
 Tvardje su okove ke su te skovale,
 neg su Žudiove kad su ga svezale:
 dakle, vele i male tamnosti odvarzi,
 na sve grihe ostale odsad kruto marzi;
 sama Isusa darži u pameti tvojoj, 65
 i sarce mu skaži probolčano takoj.
 On će ti u svojoj daržavi venac svit,
 di cviće i perivoj nigdar neće samrit;
 jer hoti umriti, za tebe grišnika
 na križ otkupiti, buduć mu prilika. 70
 Pusti podjamnika, učin' križa zlamen,
 ki će t' biti dika po sve vike. Amen.

Za četvrti petak:

Evo tužni puk tvoj, Isuse propeti,
 grozno grih suzeć svoj s plačem vapije ti;
 molba da t' doleti, vapaj i cvilenje, 75
 unaprid hlepi ti ispunit zelenje;
 svako prigrišenje na stranu odmeće,
 i proseć prošćenje vas strahom trepeće.
 Tva bo volja neće pogibil grišnika:
 nek žive, zač već' je u prošćenju dika. 80
 Dak' je privelika suda strahost tvoja –
 privodi čovika na život pokoja
 srid tvog perivoja ki, po milosti tvojoj,
 tva mu dobra voja dade u slavi vičnjjoj.
 Rad njega hoti svoj raspeti na križ kip, 85
 u vartlu prolit znoj — karvavi svaki hip.
 Ozdravi ko bi slip, martvace uskriši,
 gubavac da je lip, ki smartno sagriši.
 Ruke rastvorio si za njega prijati,
 glavu priklonio si takoj celovati, 90
 da bi se uvižbati htela ćud čovika —
 tebe poslušati, pustit himbenika,
 ki je strašna slika, i s njim vičnje tmine,
 a ti prez početka, svitlost od svitline.
 Ne čin' da nas mine tve svitlosti plamen; 95
 hotij da prosine naše duše. Amen.

BILJEŠKE

¹ Djela Petra Hektorovića (priredio J. VONČINA), Stari pisci hrvatski knj. XXXIX, JAZU, Zagreb 1986 (dalje: SPH XXXIX.), 37, 78, 81, 86, 89, 90, 101, 104. — I u prvome izdanju »Ribanja« (usp. fototipski reprint JAZU, Zagreb 1953) na naslovnici stoji da je »složeno« *po Petretv Hectorovichiv Hvaraninv*. Na dva je mjesta ipak »Petar«, a ne »Petre« — SHP k. g., 95 i 103.

² Sam Petre rabi izraze »Novi Grad« i »Novi Hvar«/»Stari Grad« i »Stari Hvar« bez razlike: SPH XXXIX, 41, 43, 76, 86. — O nastanku tih naziva usp. J. KOVAČIĆ: Natpis hvarškoga biskupa Nikole II. iz 1249. godine, Služba Božja 2-3/XXXII, Makarska 1992, 133-142.

³ A. ZANINOVIĆ: Gdje se rodio Petar Hektorović, Građa za povijest književnosti hrvatske knj. 17, JAZU, Zagreb 1949, 152-165 i dalje (u ovom je radu navedena i ranija literatura o predmetu).

⁴ Osvrnuo se i prije P. MOSCATELLO: Oko rodnog mjesta Petra Hektorovića, Hrvatsko kolo 2/V, Zagreb 1952, 124-125, ali ne donosi ničeg bitnijeg. — Na ovaj je osvrt odgovorio A. ZANINOVIĆ u istom časopisu, br. 7-8/V, 492-496.

⁵ F. MAROEVIĆ: Rodno mjesto Petra Hektorovića, *Mogućnosti 2 i 3/X*, Split 1963, 168-189 i 288-304.

⁶ U posmrtno objavljenom radu: A. ZANINOVIĆ: Još o grobu Petra Hektorovića, *Građa za povijest književnosti hrvatske knj. 32, JAZU*, Zagreb 1978, 5-6, ističe se, doduše, neargumentiranost Maroevićevog osvrta te nemogućnost da mu on (A. Z.) odgovori zbog bolesti, starosti i zauzetosti drugim poslovima — no podroban je odgovor ipak izostao.

⁷ J. KOVAČIĆ: O kući tzv. Hektorović na gradskom zidu u Hvaru, *Prilozi povijesti otoka Hvara X*, Hvar 1997, 75 (s ondje navedenom literaturom).

⁸ Usp. ISTI: Hvarski ager u srednjem i novom vijeku, *Mogućnosti 1-2/XL*, Split 1993, 208-214 (s navedenom starijom literaturom).

⁹ N. DUBOKOVIĆ NADALINI: Rasprave i članci, Split 1989, 41-46. — F. M. ne opaža kako Duboković ističe da je već tada bilo formirano južno predgrađe grada Hvara, tzv. Burak, dok je područje unutar gradskih zidina bilo izgrađeno još ranije (43-44).

¹⁰ J. KOVAČIĆ: Iz hvarske kulturne baštine, Hvar 1987 (šapirografirano), 37.

¹¹ V. PRIBOJEVIĆ: O podrijetlu i zgodama Slavena, *Književni krug Split* 1991, 82. — F. M. je ovo pokušao osporiti (n. d. /5/, 187-188, bilj. 31), ali neuvjerljivo, citirajući Pribojevićev podatak o brojnom brodogovornju središnjega dijela Hvara i bogatom izvozu toga kraja. Međutim, tu je očito riječ o pučkom staležu i njihovim brodovima. Ako je Pribojević i pretjerivao u svome govoru (a znamo da jest, osobito u prilog baš toga središnjeg dijela otoka Hvara, odakle je potjecao — usp. J. KOVAČIĆ: *Podrijetlo Vicka Pribojevića*, *Croatica Christiana periodica 45/XXIV*, Zagreb 2000, 207-211), ipak nije mogao pred vlastelom, koja su ga slušala u hvarskom Sv. Marku, izjaviti da žive u Hvaru, da su živjela u Starome Gradu!

¹² A. ZANINOVIĆ (3), 173-174.

¹³ Donosi je *in extenso* ISTI, isto, 186-187.

¹⁴ Isto značenje nalazim i u starogradskom pismu iz 19. st. (također na hrvatskom) u Muzeju hvarske baštine u Hvaru, Arhiv Vranković (po sjećanju, bez točne signature).

¹⁵ Tek je 1990-ih nekoliko varoši ove biskupije bilo državnom odlukom proglašeno gradovima, naime Stari Grad, Supetar, Vis i Komiža.

¹⁶ Danas se zove samo Kopito, ali da se u 16. st. doista zvalo Konjsko Kopito, svjedoči pergamena u Arhivu Bučić (Muzej hvarske baštine u Hvaru), kojoj trenutno ne uspijevam pronaći signaturu. God. 1634. ostavi Ursa Bartučević-Hektorović Kaptolu zemlju na položaju Konjsko Kopito — P. KUNIČIĆ: *Petar Hektorović, njegov rod i Tvrđalj*, Dubrovnik 1924, 55.

¹⁷ Takvoga u Hvaru i nema; postojala su iza Katedrale na Dolcu (gdje do 19. st. nije bilo kuća) dva kaptirana izvora slankaste vode, tzv. Gornji i Dolnji studenac, od kojih je drugi potpuno uklonjen 1959. g., a prvi stoji i danas, tj. barem njegova kruna (J. KOVAČIĆ: *Uz prošlost hvarske Pjace, Građa i prilozi za povijest Dalmacije 13*, Split 1997, 68). O zdencu kraj moguće Petretove rodne kuće v. poslije.

¹⁸ M. NIKOLANCI: Petra Hektorovića »inojezične sitnice«, *Hvarski zbornik 4/1976*, 350; usp. R. GRAVES: *The Greek Myths*, 1, Penguin Books (1977), 253.

¹⁹ U bilj. 48 na str. 189 svojega osvrta (5) F. M. polemizira sa Zaninovićevim navodom da je zapadno od Tvrđalja bio posjed zvan Poleta Njiva, po hvarskom arhiđakonu Pavlu Paladiniću (iz 15. st.), ondje gdje je danas lokalitet Njiva. Po Maroeviću je *mnogo... vjerojatnije* da naziv dolazi od obitelji Politeo (Poleteo?). Ovo je netočno, jer na tlorisima Tvrđalja iz 17-18. st. iz arhiva Hektorović, a sada u ostavštini A. Zaninovića u arhivu Hrvatske dominikanske provincije (usp. bilj. 36) jasno stoji: *Poleta Gniua dell' Heredita' Paladini*.

Pogrešnu tvrdnju pak da je P. Hektorović *počeo... zidati... crkvicu posvećenu sv. Roku* istočno od Tvrđalja ne spominje samo F. M. (str. 184), nego i drugi pisci. U zbilji je tu crkvu gradila i

sagrađila istoimena bratovština, dok je Hektorović za njezinu gradnju ostavio tek uvjetovan oporučni zapis, koji je ostao neostvaren (J. KOVAČIĆ: Nekoliko podataka o starogradskim spomenicima, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 34, Split 1994, 369). Nema sumnje da su ga bratovštinari odbili bojeći se da njime ne budu okrnjena njihova osnivačka prava, drugim riječima, da Petre i baštinici ne uđu u posjed njihove crkve; opasnost je bila utoliko veća što Hektorovići nisu bili samo bogat i ugledan rod, nego i — prvi susjedi.

²⁰ SPH XXXIX (1), 141.

²¹ S. PLANČIĆ: Novi podatak za biografiju Petra Hektorovića, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku VIII.-IX./1962, 373-378.

²² A. GABELIĆ: Ustanak hvarskih pučana (1510-1514), Književni krug Split 1988, 671.

²³ S. PLANČIĆ: Konačna ubikacija Hektorovićeve groba, »Slobodna Dalmacija« br. 7312/XXVI, Split 3. IX. 1968, 4. — Plančić ovdje pogrešno tvrdi da je don Matij umro u veljači 1773, a ne 1774. godine: previdio je oznaku M. V. (=more Veneto), tj. mletačko računanje po kojemu godina počinje 1. ožujka, a ne 1. siječnja. Don Matij je dakle doista umro početkom veljače 1774. godine. Isto kazuje i P. KUNIČIĆ (16), 71, koji uz to jasno navodi, 42 godine prije S. Plančića, da je don Matij Hektorović bio pokopan u Sv. Petru Mučeniku u Starom Gradu *nella sepoltura del q.m. Sigr. Pietro Ettoreo che e' dietro il coro dalla parte dell' Epistola* — pa se postavlja pitanje u čemu je to Plančićevo »otkriće«?!?

²⁴ F. MAROEVIĆ (5), 296.

²⁵ Bilj. 6, 5-8. — U ostavštini o. Antonina Zaninovića u Arhivu Hrvatske dominikanske provincije u Zagrebu (usp. bilj. 36) pronašao sam njegov dopis ing. Ivi Politeu u Stari Grad od 2. XII. 1961, kojim mu vraća ovo pismo Hektora Hektorovića, te Politeovu potvrdu primitka od 8. XII. iste godine. Gdje je sada to pismo, nije mi poznato. Svakako ga je nešto kasnije imao u rukama i Frano Maroević (bilj. 30).

²⁶ M. GAMULIN: Tvrdalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru, knj. XL. Društva povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb 1988, 98 (ovdje bez referencija).

²⁷ J. KOVAČIĆ: O arheološkom nalazu u Hvaru 1840. godine (Da li je na mjestu hvarske katedrale bila ranokršćanska crkva?), Služba Božja 1/XXXI, Makarska 1991, 36 (tu se govori i o kasnijim intervencijama u tom prostoru Katedrale, što može biti važno za buduća arheološka istraživanja). — Iz pisma bi se don Hektora Hektorovića dalo zaključiti da je u pitanju isti grob gdje su bili pokopani i njegovi roditelji. Međutim, iz don Hektorove oporuke (Kaptolski arhiv u Hvaru, XXI, 4, f. 8) po kojoj doznajemo da se rodio oko 1622, a umro 27. I. 1696. g., grobnica se njegovih roditelja, u kojoj je bio ukopan i brat mu arhiđakon Budimir i gdje je odredio i vlastiti pokop, spominje na početku kora (dakle u neposrednoj blizini), ali očito neoštećena.

²⁸ A. ZANINOVIĆ (6), 7-8 neuvjerljivo tvrdi da se P. Hektorović nije ni mogao pokopati u Sv. Petru Mučeniku u Starom Gradu, jer je ta crkva stradala u turskoj pohari u kolovozu 1571, šest mjeseci prije pjesnikove smrti. No tada je bila poharana i katedrala u Hvaru i druge crkve i u Hvaru i u Starome Gradu. Osim toga, za slučaj nemogućnosti svog ukopa neposredno iza smrti, Petre predviđa privremeni grob — *deposito* — nakon čega i dalje vrijede njegove oporučne odredbe u tom pogledu.

²⁹ S. PLANČIĆ: Inventar arhiva Hektorović, III, Stari Grad 1984, 47. Usp. M. GAMULIN (26), 88 (opis »velebnog pogreba« Petretova u »porodičnom mauzoleju« u Starom Gradu nema oslonca u izvorima). Inače je Gamulinova knjiga izvrstan prikaz povijesnog i građevinskog razvoja dvorca na starogradskom Tvrdalju. — N. KOLUMBIĆ u svom enciklopedijskom članku o P. Hektoroviću, gdje donosi i iscrpnu bibliografiju (Hrvatski biografski leksikon 5, Zagreb /2002./, 506-510) prihvaća Petretovo rođenje u Hvaru, ali pretpostavku da je umro u Starom Gradu iznosi bez upitnika.

³⁰ F. MAROEVIĆ: Sudbina groba Petra Hektorovića, »Slobodna Dalmacija« br. 5745/XX, Split 10. VIII. 1963, 4.

³¹ A. ZANINOVIĆ (6), 5.

³² Ovu nadahnutu misao o d v j e m a , a ne jednoj Hektorovićevoj knjizi iznio je S. P. NOVAK obraćajući se svojim studentima za posjeta Tvrdalju 1990-ih. U istom je smislu nezaobilazan N. RAČIĆ: Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku XII./1970, 205-256, te posebno J. BELAMARIĆ: Kultura ladanja u renesansnoj Dalmaciji — slučaj Hektorovićeve Tvrdalja, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 34, Split 1995, 169-192.

³³ J. KOVAČIĆ (8), 212, bilj. 2 i 3.

³⁴ A. ZANINOVIĆ (3), 154-155 (bilj. 6) te 157 (bilj. 15 i 16).

³⁵ Dominikanski arhiv u Starom Gradu, VI, 1 (usp. rukopisni inventar od potpisanog, operativni arhiv Muzeja hvarske baštine u Hvaru, br. 409/2001).

³⁶ Usp. J. KOVAČIĆ: Radovi na arhivskim i knjižnim fondovima 1994-1998, Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara 163, Hvar 1999, 165.

³⁷ S. PLANČIĆ: Inventar arhiva Hektorović I-III, Stari Grad 1980, 1982. i 1984, izdanje Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara.

³⁸ F. MAROEVIĆ (30); ISTI: Tragom rukopisa Petra Hektorovića, Zbornik radova o Petru Hektoroviću, posebno izdanje časopisa »Kritika« sv. 6, Zagreb 1970, 163 (na str. 159 važan je podatak o Hektorovićevom djelomičnom prijevodu sv. Augustina, zabilježenom u 18. st. u Trogiru).

³⁹ M. KOLUMBIĆ: Historijat gubitka rukopisa Petra Hektorovića, Bilten o stanju spomenika br. 9/1979 (izdanje Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, šapirografirano), 2-3.

⁴⁰ Muzej hvarske baštine u Hvaru, operativni arhiv, 23 a 4 b.

⁴¹ A. ZANINOVIĆ (3), 162-164.

⁴² /29. VIII. 1449./ *Dominus Comes pro Se Et successoribus suis nomine Communis dedit et concessit ser Hectori Antonij praesenti et stipulanti pro se et heredibus suis quod possit facere scallas a parte meridiey Domus quam habet apud ser nicolaum matthei patrum suum super Viam Communis latitudinis Vnius Brachij Veneti pro Eundo in dictam Domum ad habendum tenendum possidendum et omnem suam voluntatem faciendum sine contradictione alicuius persone...*

Et die et loco praefatus Dominus Comes...Dedit et Concessit ser hectori antonij ... ac ipsorum heredibus quod possint facere Vnum Solarium ante Domum Suam quam diuisa Cum ser nicolao matthei in Ciuitate noua latitudinis Duorum Brachiorum De liesna a parte leuantis Domus sue...
— Muzej hvarske baštine u Hvaru, Libro Grazie N=0 sei, ff. 45 i 45v.

⁴³ C. FISKOVIĆ: Graditeljstvo grada Hvara u XVI. stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 10/1977, 458. S obzirom na to da je isklesana sa svih strana, zaključuje da je bila prenesena s nekog drugog prostora, što je moguće; no ne može biti ona glavne cisterne na Pjaci, koja je podignuta tek 1519. g. — J. KOVAČIĆ (17), 69.

⁴⁴ Čestica zemlje br. 237 je odatle, što je u vrijeme izrade prvog austrijskog katastra oko 1830. ovo bila ruševina — »mirina«, koju je obnovio kao kuću M. Bracanović 1970-ih. Č. zem. 237 i č. zgr. 122 bile su do 2001. g. vl. Bracanović, a tada ih je kupio J. Antičić (obnova je sada — svibanj 2003 — upravo u toku). Č. zgr. 125 danas je vl. Josipovski (?).

⁴⁵ *Casa a Lesina presso il Pozzo in Citta' a' 4 o 5 soleri...Borra Strada comun e pozzo sudetto, et e' appresso le Case lasciate del quondam Pietro testatore fideicommissario q Marin per le pouerette o' hospital; il qual hospital e' ora di mia raggione per beneficio delli poueri.*

La Casa sudetta pare che sia di Hettorei o' Colombini trouata in porcione nella Diuisione fatta colli (?) ...heredi Colombini del 1500. — Arhiv Hektorović u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, svezak 146, sveščić »Guida per l'esame dei Documenti«, f. 18v.

⁴⁶ J. KOVAČIĆ (10), 31, 56, 123; N. DUBOKOVIĆ NADALINI: Kuća Petra Hektorovića u gradu Hvaru, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 11/1962/4, 103-106; M. KOLUMBIĆ ŠĆEPANOVIĆ: Hektorovićeve prebivališta, *Hvarski zbornik* 6/1978, 251-258.

⁴⁷ Biskupski arhiv u Hvaru, *Popis kaptolskih legata 1719. g. (u trezoru)*, 167.

⁴⁸ H. MOROVIĆ: Nepoznati hvarsko-viški pjesnik iz početka XVIII. stoljeća, *Mogućnosti* 3-4-5/XXIX, Split 1982, 295 i 297.

⁴⁹ P. KUNIČIĆ (16), 38-39.

⁵⁰ Bilj. 45.

⁵¹ Arhiv benediktinki u Hvaru, VI.a, 2. — God. 1673. darovali su spomenutu kuću, sada Budrović po baštini Kovačić-»Ragužel« (č. zgr. br. 143 k. o. Hvar) nećaci pok. don Ivana Andrije Nembri-ja ml. Kaptolu, na temelju nekog Nembrijeva duga. S juga je bila ostavina pok. Budimira Hektorovića benediktinkama (Državni arhiv u Zadru, Arhiv Hvara, kut. 11, *Instrumentor. Terzo...Bragadin*, f. 55-56).

⁵² *IN xpisti nomine amen Anno Natiuitatis eiusdem millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto Indictione duodecima die Vero nono mensis Aprilis: Spectabilis dominus petrus brenio (?) .q. generosi domini Jacobi sponte libere ad proprium et In perpetuum pro se et suos heredes ac successores dedit vendidit tradidit et cessit Egregio mercatori domino Dominico .q. domini hectoris de liesna praesenti et pro se ac domino Marino eius fratre licet absente et eorum heredibus et successoribus Ementi stipulanti et recipienti vnam ipsius domini petri Domum de muro cohoptam positam et Jacentem liesne Infra hos confines a leuante ser Joannes misitich !!! cum Jurisdictionibus rationum sui patru: a ponente ser nicolaus pirretich .q. ser Joannis: a trauersia !!! via comunis: et a meridie menia urbis: Item vnum ipsius domini petri venditoris ortum aut locum pro orto positum apud ecclesiam sancti stephani Infra hos confines a leuante ser Angelus cypriani et ser beneuenutus pacis et heredes ser nicolai balzi: a ponente dominus presbyter Andreas Archipresbyter a sero nicolaus pirretich .q. ser lucce et heredes ser Jacobi barbich: a trauersa Joannes dominicus et franciscus bonini et a meridie via comunis... que quidem bona suprascripta ipse dominus petrus venditor emit ad publicum Incantum... de bonis.q. ser Joannis misitich .q. leonardi uti debitoris prefati domini petri... Hanc autem venditionem... fecit et celebrauit pro precio et mercato !!! ducatorum octuaginta sex... Actum Venetijs in Riuoalto... — Arhiv Hektorović u Dubrovniku (45), svezak147.*

⁵³ A. GABELIĆ (22), 98.

⁵⁴ Muzej hvarske baštine u Hvaru, Arhiv Boglić-Božić, IV, 19.

⁵⁵ Kaptolski arhiv u Hvaru, XXI, 2, f. 2a.

⁵⁶ J. KOVAČIĆ (10), 34 i 60, bilj. 106.

⁵⁷ Dokument kratko spominje A. ZANINOVIĆ (3), 170 i 173, dok je detaljniji prikaz prema ostavštini istog o. Zaninovića u Zagrebu (36).

⁵⁸ SPH XXXIX. (1), 150.

⁵⁹ Isto, 144.

⁶⁰ J. KOVAČIĆ (7), passim.

⁶¹ Kuća istočno od prvospomenute kuće Gazarović, one istočnije (č. zgr. 111/3, danas vl. Dešković) ne može doći u obzir jer je tu bila kuća ostavljena u 15. st. Kaptolu, od koga su je stekli stanari de Anzolo 1572. g. (č. zem. 240 k. o. Hvar). Poslije je tu bilo kućište — dvorište ili vrt, kako svjedoči austrijski katastik iz oko 1830. g. (J. KOVAČIĆ /10/, 55, bilj. 61). — Kuću č. zgr. 111/3 prodao je Jakov Gazzari 1688. g. susjedu Matiju Hektoroviću za 120 dukata od po 6 libara. Bila je veličine od 9,5 za 6 mletačkih lakata unutar zidova te u ruševnu stanju: bez podova, zavora i polovice krova. Vlasnik spomenutoga prostora s istoka (č. zem. 240) bio je tada Marin Jakša (Arhiv Hektorović u Dubrovniku /45/, svez. 144), dakle vlasnik kuće još istočnije na gradskom zidu (č.

zgr. 120 i 121, sada vl. Antičić, nedavno obnovljena). Kupoprodaju iz 1688. g. odobrila je Jakovljeva žena Margarita, kći i jedina nasljednica pok. Petra Barbića (Barbis); ne znamo zašto, jer kuća nije mogla biti od njenog miraza: još se 1506. ili 1508. g. spominje crkva Svih svetih na Pjaci (na mjestu č. zgr. 117) kao smještena »ispod« kuća Marina pok. Hektora i baštinika Martina Gazarovića — *la jesia de ogni santi soto la Casa de meser marin fo de meser hector, et soto la Casa deli heredi q. meser martin gazari* (Arhiv Hektorović u Dubrovniku /45/, svez. 118).

⁶² Arhiv Hektorović u Dubrovniku (45), svez. 117 i 118.

⁶³ *Die octavo nouembris Millesimo CCCCXLIII indictione quinta Dominus Comes antedictus pro se suosque successores nomine et uice Communis dedit et locauit ser hectorj antonij pro se et pro fratribus a/c/ suis heredibus et successoribus stipulanti et recipienti locum unum uacuum positum super ripam maris apud ecclesiam sancti marci pro faciendo unum magazenum siue domum cuius hi sunt confines a leuante ripa communis a ponente uitchus de ruschis a meridie mare salsum a trauersa uia Communis per quam itur ad sanctum Marcum qui locus sit per longitudinem brachia duodecim, et per latitudinem tantum quantum est magazenum ser Matthaej de fumatis de supra et habeat siue se extendat in mari per modum et habeat ripam Competentem siue molum... (Muzej hvarske baštine u Hvaru, Libro Grazie N=° sei, f. 28. U gracijama Pavlu Paladiniću i Vitku Ruskoviću na f. 27v datum je 3. XI. 1442., uz istu 5. indikciju. Ona je u oba slučaja pogrešna, a točna će godina biti prethodno navedena 1442.) — /18. IX.? 1469.?! Instantia facta per ser Matheum et ser Simonem quondam ser Antonij golobinj.. domus sua et fratris suj ser Mathei in burgo sancti marci de lesina quod terrenum assicauerunt (?) de pluri et Vltra concessionem sibi alias facta et... ut non destruetur dicta eorum domus et ut... qui oneratur filijs et familia magna possit assicari (?) Illud plus pro se et filijs suis ultra suam portionem dicte domus... non possint assichari in marj ultra quatuor brachia... (gornji Libro Grazie, f. 150 — prijepis vrlo nečitljiv). — Usp. J. KOVAČIĆ (10), 58, bilj. 88.*

⁶⁴ J. KOVAČIĆ (10), 73-74.

⁶⁵ M. GAMULIN (26), 124. — Brojne kuće Hektorovićevih u Starom Gradu, koje navodi P. KUNIČIĆ (16), 79-80 i po njemu F. MAROEVIĆ (5), 118, bilj. 42, nemaju veze s našim predmetom, jer su odreda kasnije stečevine, iz vremena kad se ovaj rod bio manje-više stalno nastanio u Starome Gradu.

⁶⁶ A. ZANINOVIĆ (3), 183; D. DOMANČIĆ: Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu, Arhivska građa otoka Hvara I. (publikacija Historijskog arhiva — Hvar br. 12), Hvar 1961, 38, 41, 44.

⁶⁷ G. NOVAK: Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1972, 130-132.

⁶⁸ V. PRIBOJEVIĆ (11), 86 i 149.

⁶⁹ S. KRASIĆ: Generalno učilište dominikanskog reda u Zadru ili *Universitas Jadertina* 1396-1807, Zadar 1996.

⁷⁰ SPH XXXIX. (1), 142 i 144; M. GAMULIN (26), 80-81.

⁷¹ Usp. bilj. 35.

⁷² J. KOVAČIĆ (10), 60, bilj. 104; ISTI: Župa Dol na Hvaru, Služba Božja 2/XXXVII, Makarska 1997, 124, bilj. 27; Kaptolski arhiv u Hvaru, XVIII.a, 4, f. 119 (prezime krivo prepisano kao »Terectoris« /=Dehectoris/) i 123v; arhivska zbirka Maligec u Vrisniku. — Iz podatka da je don Jakov Hektorović bio upravitelj nadarja Sv. Kuzme i Damjana kod Vrbanja od 1474. g. do svoje smrti, postaje jasno zašto se njegov brat Marin zavjetovao baš u toj crkvi (a ne u onoj istih zaštitnika od kužnih bolesti unutar zidina grada Hvara!) načiniti novu palu, s prikazom »Gospodina Isusa Krista, njegove preslatke Majke« i svetaca-naslovnika (A. ZANINOVIĆ /3/, 188).

⁷³ G. NOVAK (67), 139.

⁷⁴ P. KUNIČIĆ (16), 24-25.

⁷⁵ M. NIKOLANCI (18), 346.

⁷⁶ Taj grob zove jednostavno »svojim«, a onaj u katedrali u Hvaru »našim«, jer mu je tu osim oca bio pokopan svakako još netko iz obitelji, a nije ga sam sagrađio (SPH XXXIX. /1/, 141). — Vrijedi opaziti kako Petre u materinom nadgrobnom natpisu gotovo da više ističe očinski rod negoli samu svoju majku: ona je za nj prvom redu »slika čestitosti kuće Hektorovića«. To pokazuje njegovu patrijarhalnost, o kojoj ćemo još govoriti.

⁷⁷ Bilj. 18. — Isti se motiv javlja i u Hektorovićevoj pjesničkoj poslanici Jakovu Zečkoviću, otkrivenoj u novije vrijeme: usp. Š. JURIĆ: Novo o Petru Hektoroviću, Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine Hvar (šapirografirano), br. 86/1977, 6-7.

⁷⁸ J. BELAMARIĆ: Zidanje i pjesnikovo prigovaranje, Vijenac (glasilo Matice hrvatske) br. 204-205/IX, Zagreb 27. XII. 2001, str. 20 i 29; I. ŠTAMBUK: Kuća Marina Hektorovića pok. Hektora i njegovog sina pjesnika Petra, Prilozi povijesti otoka Hvara XI, Hvar 2002, 111-140.

⁷⁹ Ta bi kuća mogla biti ona, koja se spominje 1449. g. u vlasnosti Nikole Užižića pok. Petra Zaninova, iz roda Piretića; u svakom slučaju potvrđuje se rodbinska veza Piretić-Gazarović, po kojoj su potonji možda stekli kuću tzv. Hektorović do glavnih gradskih vrata — J. KOVAČIĆ (7), 85 i 92, bilj. 73.

⁸⁰ M. GAMULIN (26), 43.

⁸¹ A. GABELIĆ (22), 217, 218 i 231.

⁸² Petre mu ne navodi prezime, pa je J. BELAMARIĆ (78) mislio da mu je taj »barba« stric, Jakov Hektorović. Međutim ovaj nije bio ratnik, nego, kako smo vidjeli, crkveni dostojnik. Junaštvo Jakova Barbića opisao je V. PRIBOJEVIĆ (11), 93 i 156-157.

⁸³ J. BELAMARIĆ (78).

⁸⁴ V. PRIBOJEVIĆ (11), 46 i 104.

⁸⁵ Bilj. 52.

⁸⁶ S. PLANČIĆ (29), III., 245, br. 12.

⁸⁷ J. KOVAČIĆ (10), 50, bilj. 27.

⁸⁸ Bilj. 78.

⁸⁹ Bilj. 61.

⁹⁰ Arhiv Hektorović u Dubrovniku (45), svez. 118 (nažalost, za davnog i kratkog rada u ovom dubrovačkom arhivu zabilježio sam tek izneseni sažetak). — Zanimljivo je da je u ovoj ispravi Ivan Mišetić još 1503. g. živ i zdrav, dok ga je 1494. g. mletački bilježnik, valjda zabunom, proglasio pokojnikom (q. = quondam — bilj. 52).

⁹¹ S. PLANČIĆ (29), III, 245, br. 11.

⁹² ISTI, isto, 80. br. 11; A. ZANINOVIĆ (3), tabla između str. 184 i 185. — Tu je istom Petretovom rukom i zapis o prethodnoj dozvoli za iste stube u Starom Gradu: *Gratia de far le scalle dauanti la casa mia in tuardagl apresso San Rocho In lo Extraordinario nono del clarissimo messer Alexandro badoer adi 27 Zenaro (?) 1534.* — Danas na toj istočnoj strani starogradskog Petretovog dvorca nema stuba, pa su ili bile naknadno uklonjene u kasnijim pregradnjama, ili pak nisu ni bile izvedene.

⁹³ Ludovika Botteri žena Stjepana, kad se bilježi i ova *scala esterna* — Arhiv mapa Istre i Dalmacije u Splitu, Lesina: Protocollo delle particelle degli edifizj. — Ova Ludovika rođ. Raffaelli potomak je Ludovike udane Raffaelli, jedne od posljednjih iz roda Hektorovića (P. KUNIČIĆ /16/, 70).

⁹⁴ SPH XXXIX. (1), 96, stihovi 61-63.

⁹⁵ Hektorovićevo bogatstvo najbolje ilustrira njegova oporuka (SPH k. g., 140-142), točnije njezini legati (zapisi), od kojih se uglavnom i sastoji, jer su glavni (univerzalni) baštinici određeni u jednoj rečenici. Izračunao sam da u ovoj oporuci sami zapisi ostavljeni u novcu, ili u određenoj

novčanoj vrijednosti, iznose preko 360 dukata. Ostali zapisi, gdje je novčanu vrijednost teško odrediti, morali su vrijediti barem još toliko novca. Samo Općini darovao je zemlju od 14 motika površine u Starogradskom polju na položaju Zvonici, što je i danas (2003. g.), kad je ovdašnja poljoprivreda posve obescijenjena, vrijednost od 20-ak tisuća eura. Petre je uz brojne druge zapise oprostio svim svojim dužnicima dug do iznosa od 1 dukata, a rođacima i njihovoj djeci zavještao po prsten vrijedan od 2 do 3 dukata. Koliko je to vrijedilo, govori podatak da je njegova domoupraviteljica, picokara (=dominikanska trećoredica) Lucija Ključeta imala godišnju plaću od 18 libara, dakle manje od 3 dukata (koje Petre uvijek računa po 6 libara i 4 šolda svaki), doduše sigurno sa stanom i hranom; a samo njoj ostavio je doživotnu penziju od 6 dukata i besplatan stan! Nekako u to vrijeme imala je cijela splitska općinska blagajna godišnji prihod od 1200 dukata (A. GABELIĆ /22/, 98), dakle ne mnogo više od onoga što je Hektorović oporučno raspoklanjao. — Iz pjesnikove je oporuke vidljivo kako je želio kod sviju ostati u dobroj uspomeni; isto je tako jasno da je za to imao dovoljno novčanih sredstava.

⁹⁶ F. MAROEVIĆ (5), 303, bilj. 65 navodi predaju po kojoj je nesuđena Petretova draga bila »pučanka iz roda Kovačevića«. Začudo ne zna da je još P. KUNIČIĆ (16), 51 objavio kako je Pe(t)rica Kovačević iz Staroga Grada bila suložnica don Vicka Hektorovića, župnika u Vrisniku, koji je umro 1673, dakle puno stoljeće iza našega književnika. Kuničićev podatak potvrđen je i u vizitaciji biskupa Milanija župi Vrisnik 1645. g. (Biskupski arhiv u Hvaru, kut. 7, 60-62 i 65-66), kad je o tom osjetljivom pitanju bila vođena i mala istraga. Don Vicko je porekao da su Petrina nezakonita djeca njegova — i na tom je tada i ostalo. U svojoj je oporuci pred smrt, međutim, ipak priznao Petričinu djecu svojom — S. PLANČIĆ (29), III, 61, br. 8.

97) Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića, Stari pisci hrvatski knj. VI, JAZU, Zagreb 1874, 295-298.

98) O brojnim ovdašnjim stečevinama Hektorovića v. S. PLANČIĆ (29), III, 79-84, 101, 103-104, 245. — Ovdje ćemo navesti regeste petnaest takvih isprava kojih nema u Plančića (osim jedne, navedene nepotpuno), a čuvaju se u Muzeju hvarske baštine u Hvaru, u IV. svesku Arhiva Boglić-Božić (usp. J. KOVAČIĆ: Obitelji i arhiv Boglić-Božić u Hvaru, Prilozi povijesti otoka Hvara XI, Hvar 2002, 155-220). U zagradi je broj signature spisa unutar dotičnoga sveska:

1. (10) 1488. g. braća Dinko, don Jakov i Marin pok. Hektora dobivaju vinograd u Dračevici kao vjerovnici ser Feranta pok. ser Gotifreda.
2. (16) 1488. g. ser Nikola Piretić pok. ser Luke u ime ser Jurja pok. Luppi-ja prodaje don Jakovu pok. ser Hektora zemlju Preslica blizu Zeškovičevih.
3. (187) 8. X. 1541. g. Luka Sasović pok. Marina prodaje Petretu Hektoroviću vinograd u Krastavici –Starogradsko polje, oko 42 za 17 paša, međašnici bratimi Sv. Duha u Vrbanju, pop Luka Sasović i Zoranići, za 30 libara i 10? šolada. Svjedok i don Nikola Gazar(ov)i(ć).
4. (161) 5. V. 1542. hvarski knez svjedoči da je »Messer Piero de Hector« otkupio na dražbi vinograd na položaju Slavač i da mu je on sada vlasnik.
5. (160) 19. IV. 1545. Luka Mogarović prodaje P. Hektoroviću vinograd kod Vrbanja (Za Goricu U Kotalcih), oko 36 za 24 paša, 50 malih libara.
6. (9) 9. XII. 1546. g. kanonik Nikola de Gazaris u ime P. »Hectoreus«-a kupuje od Matula Čubrićevića vinograd U Dolcu u Starogradskom polju, oko 20 za 10 paša, za 31 malu libru. Davat će polovicu uroda, a za dovoz u Petretovu kuću u Starom Gradu dobivati 5 šolada po kaci.
7. (190) 21. VI. 1547. P. Hektorović kupuje na dražbi osminu zemlje U Obali ili Obala u Starogradskom polju (cijela veličine od oko 100 za 80 paša), kod svog posjeda a od dobara svog dužnika pok. Mate Parničića, za 38 libara i 18 šolada.

8. (185) 5. I. 1548.? »jacobus maricich de villa verbagni« prodaje kanoniku Nikolu de Gazaris-u, zastupniku »uglednog gospodina« P. Hektorovića, vinograd U Dolcu, Starogradsko polje, 22 za 11 paša, kod Lukšića, Bakulića i Maričića, za 35 malih libara.
9. (186) 15. XI. 1548. g. P. Hektorović kao vlasnik vinograda Pazuha u Čartan-dolcu (150 za oko 120 paša) otkupljuje po procjeni od baštinika zasađivača, pok. bačvara Marina Marinića, koji se po zvanju toga pretka tada potpisuju Butirić (=vjerojatno preci sadašnjih Botterijevih u Starom Gradu), lozu na tom vinogradu za 51 dukat, 2 libre i 2 šolda. Međašnici Općina i većinom isti Hektorović.
10. (11) 1549. g. braća Frane i Vicko »de Hectoris«, sinovci i baštinici p. Markantonija a u ime svog oca Uliksa, daju gosp. Stjepanu Lukojeviću zemlju Moče u Starogradskom polju za miraz Stjepanove žene Indije. Vinograd te iste godine otkupi P. »hectoreus« za 36 zlatnih škuda.
11. (156) 23. X. 1551. g. Mate Sasović pok. Tome u ime majke Dražice prodaje kanoniku N. de Gazaris-u, zastupniku *Sp: Domini Petri Hectorei*, zemlju Pod Hum u Starogradskom polju kod Miloševićevih i gosp. Petra Jakšića, veličine od oko 37 za 8 paša, za 38 malih libara. — Usp. S. PLANČIĆ (29), III, 82, br. 20.
12. (162) 10. VIII. 1561. Knez upozorava težaka Petravića da je P. Hektorović temeljem kupnje vlasnik četvrtine vinograda na položaju Nadvarbje.
13. (188) 1561. g. P. H. Stječe zemlju Nadvarbje k. g.
14. (8) 1562. g. *spectabilis Dominus Petrus Hectoreus* ulazi u posjed vinograda U Dolcu u Starogradskom polju kao vjerovnik gosp. Ivana Balčića Lučića (*Balcus de Lucis*).
15. (184) 1562. P. H. Stječe zemlju Nad Varbu, težak meštar Kuzma Staničić.

⁹⁹ I. ŠTAMBUK (78), 126.

¹⁰⁰ *...presente ivi il Spettabile Messer Pietro Hettoreo...* — prijepis ugovora iz 19. st., Muzej hvarske baštine u Hvaru, ranije Mali fondovi 1, sada Kazališni fond. Tekst ovog ugovora donosim *in extenso* u radu o hvarskom Arsenalu, koji bi trebao izaći unutar monografije o Hvarskom kazalištu. C. FISKOVIĆ: Baština starih hrvatskih pisaca, Split 1978, 124 i M. GAMULIN (26), 54, slijedeći R. BUČIĆA: O javnim građevinama i zgradama u Hvaru (publikacija Historijskog arhiva — Hvar br. 3), Split 1956, 52, ne spominju ovom prigodom Petretovu nazočnost.

¹⁰¹ A. ZANINOVIĆ (3), 171; M. GAMULIN (26), 55.

¹⁰² SPH XXXIX. (1), 151.

¹⁰³ Biskupski arhiv u Hvaru, kut. 1, Extraordinaria, f. 5.

¹⁰⁴ Spisi se toga spora čuvaju u Arhivu benediktinki u Hvaru, X.a, sveščić 18, f. 16-56v (*Processus cum domino Antonio lucio circa executionem legati*).

¹⁰⁵ *...litigando messer Antonio for della patria, a Costantinopoli, a Genoa, o Marsiglia, ouero in Venetia, o altroue doue li occoresse per sue facende, per esser persona riccha di ducati 25 milia di contadi, ultra la faculta che importa altro tanto per comun extimation...* — k. g., f. 36.

¹⁰⁶ Usp. N. DUBOKOVIĆ NADALINI: rasprave i članci III, Hvar 1991, 68-71.

¹⁰⁷ M. GAMULIN (26), 58, 64-65, 86; M. NIKOLANCI (18), 349.

¹⁰⁸ G. GAMULIN: Slika Jacopa Tintoretta s oltara Petra Hektorovića, Peristil 24, Zagreb 1981, 49-53.

¹⁰⁹ Muzej hvarske baštine u Hvaru, Arhiv općine Hvar, svez. LXXIII, br. 756/1829. g.

¹¹⁰ Hvarski sudski arhiv, gdje bi trebali biti detaljniji podaci o predmetu, bio je prebačen iz Staroga Grada u Državni arhiv u Splitu 1993. g. u rinfuznu stanju i, na žalost, ostao nesređen do danas.

KNJIŽEVNOST MARINA GAZAROVIĆA I LADANJSKA KULTURA HVARSKJE KOMUNE POČETKOM 17. STOLJEĆA

A m b r o z T u d o r

U jednom od najvažnijih djela napisanih na temu ladanjske arhitekture, *The Villa-Form and Ideology of Country Houses*, James S. Ackerman će naglasiti: *Each villa revival has been accompanied by a revival of villa literature*.¹ Snažan razvoj renesansno-barokne izgradnje ljetnikovaca na području hvarske komune potvrđuje navedenu Ackermanovu tvrdnju, posebice u dva značajna djela renesansno-barokne književnosti koja (osim što su kao i mnoga druga napisana u ljetnikovcima) izravno proizlaze iz ladanjske stvarnosti komune: Hektorovićevo »Ribanje« i »Murat Gusar« Marina Gazarovića. Ribanje je niz prizora s ladanja, trodnevni put između tri ljetnikovca i tri pjesnika,² ispunjen misaonim preokupacijama, ali i stvarnim poslovima i problemima: ulomak Hektorovićeve *otiuma* (za koji je u svom prijevodu Ovidija iznašao kovanicu *zaman-stanje*)³ i *negotiuma*.

Gazarovićevo »Murat Gusar« drugačije je djelo, u mnogočemu jedinstveno unutar hrvatske barokne književnosti. Već je Petar Kolendić ustvrdio da je to doslovni prijevod, *s vrlo malo odstupanja, talijanskog »Il Corsaro Arimante« pesnika Lodovika Aleardijsa*,⁴ što Gazarović ne krije. U obraćanju hvarskom plemstvu kojim se djelo otvara, sam kaže: *...hotiosam ouo Morsko Razgouranye sloxiti, u nas Naruaski yazik, na nacin Gusara Latinskoga, a komu su imena Viska, a misto Vis...*⁵ Dugo će vremena u literaturi biti jednostavno navođeno da je »Murat Gusar« običan prijevod.⁶ Međutim, Tonko Maroević u nizu radova o Gazaroviću, gdje ističe da je »Murat Gusar« najvjerojatnije njegov najznačajniji rad, donosi složeniju i dublju valorizaciju toga prepjeva.⁷ Maroević je upozorio da je Aleardi drugorazredni talijanski pisac kojeg i talijanska povijest književnosti jedva poznaje, te da Gazarovića zasigurno nije privukla književna vrijednost već činjenica da se izvornik događa na Visu i da je prepun pohvala ljepoti otoka.⁸ Radnja Aleardijskog djela smještena je u neodređeno »zlatno doba«, a očito obrazovani pisac upotrijebio je sve topose *locusa amoenusa* u svojim opisima otoka.⁹ Očito osjetivši posebnu bliskost s takvom idealizacijom, Gazarović se odlučio za prepjev djela, pri čemu

se čvrsto držao izvornika, ali ga je obogatio viškom toponomastikom, antičkom poviješću otoka, te nekim njemu bližim književnim tradicijama, primjerice spominjanjem bugaršćica.

U »Muratu Gusaru« treba razlikovati dvije cjeline: već spomenuti prepjev, te izvorne Gazarovićeve uratke, posebno dva prozna teksta s kojima djelo započinje: pismom pjesnika hvarskom plemstvu *VELE SVITLIM GOSPODINOM I GOSPODAROM MOYIM Pridrazim Vlastelom Hfarskom*,¹⁰ te programskim tekstom o književnosti *ONOMV KOGI STIYE I SLISA DOBROUOGLNO, PONIXENO PISE MARIN GAZAROVICH*.¹¹ Muratu pripadaju i »meusridke« objavljene u »Ljubici«, drugom Gazarovićeveu dramskom radu.¹² To su kraće pjesme, intermediji, koje su se trebale čitati između činova, a Gazarović napominje da su namijenjene za oba dramska djela. Upravo svježi govorni jezik, izravnost i nadahnutost u pismima proslova »Murata« i u »meusridkama« Gazarovićev su književni vrhunac,¹³ ali i mjesta njegova književna opusa kojima je ladanjski *otium* i *negotium* Visa najčešća izravna tema ili nadahnuće.

Povezanost književnog djela Marina Gazarovića i ladanjske stvarnosti Visa u 17. stoljeću prvi je zapazio Cvito Fisković, a pripada mu prvenstvo i u revalorizaciji Gazarovićeve književnosti u kojega je prepoznao originalne autorske crte.¹⁴ U radu *Gazarovićev ljetnikovac u Visu* 1946. godine donio je poveći odlomak iz pisma hvarskom plemstvu uočavajući Gazarovićevo oduševljenje ladanjskim ugođajima otoka, smatrajući ih *najintimnijim i najpoetičnijim opažanjima što ih je Marin napisao*.¹⁵ Ponovno će se vratiti Gazaroviću u radu *Stara hortikultura Visa* 1964. godine gdje osim u proslovu, ladanjske detalje traži i u »meusridkama«, a nalazi i niz hortikulturnih elemenata, među kojima je najvažnije spominjanje perivoja u pjesmi *Kada travan*.¹⁶ U iznimno važnom radu za ladanjsku povijest hvarske komune *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, osim ranije navedenih dijelova Gazarovićeve opusa, uvodi i Neptunov proslov te Čieserin odgovor iz drugog čina »Murata Gusara«. ¹⁷ U navedenom radu o značenju nekih dijelova Gazarovićeve književnog opusa za poznavanje dalmatinskog ladanja kraja 16. i prve polovine 17. stoljeća govori: *On je odista mogao na tom otoku sve to proživiti, pa ti stihovi, kao i proza spomenute posvete, imaju i kulturno-povijesno značenje, jer ilustriraju ladanjski život bogatijih posjednika na Visu krajem XVI i početkom XVII stoljeća, ...* Opširni rezime svojeg bavljenja Gazarovićem i ladanjem Fisković će na kraju dati u tekstu *Baština starih književnika na Visu* iz 1978. godine.¹⁸

Ovdje se namjeravamo baviti Gazarovićevim odnosom prema ladanju mnogo detaljnije nego se to dosad radilo.

Već spominjano pismo hvarskom plemstvu kojim se otvara knjiga *MVRAT GVSAR Razgovoranye morsko sloxeno po Marinu Gazarovichai*, tiskana u Veneciji 1623. godine,¹⁹ zapravo je svojevrsni izvještaj hvarskom Velikom vijeću čiji je Gazarović izaslanik u Veneciji. Naime, on je te godine poslan u Veneciju kao *Nauuisnik i Pokglisar* da bi isposlovaio dopuštenje za otvaranje ženskog benediktinskog samostana: *koludric nasih, koyese imayu zatvoriti u Suetom Redu Blaxenoga i Suetoga Benedita*.²⁰ Gazarović spominje dva samostana: jedan u kući Hanibala Lucića kojeg je njegova nevjesta Julija ostavila benediktinkama, a drugi u kući kanonika Nikole Golubinića. U Gazarovićevo

vrijeme Lucić je iznimno štovan: *Pokoynoga Anibala Lutia vreh i cast nasega Grada*,²¹ dok o arhitektonskoj vrijednosti njegove danas izgubljene kuće govori ulomak *velikoi i lipoy Polaci sridu Grada*.²² Osim oporućenih kuća, Julija Lucić ostavlja *tolikoye baschin*, a don Nikola Golubinić *suoie Baschine*.²³ Riječ baština označuje očevinu, *patrimonium*, ili djedovinu, ali gotovo uvijek u smislu tada najvrjednije imovine: zemljišnog posjeda.²⁴ Vrančić 1595. godine *patrimonium* prevodi kao baština ali i kao didovina, a u istom smislu je upotrijebljena i u Gazarovića.²⁵ Teško je na ovome mjestu mimoći Hektorovićevo uporabu te riječi. Unutar *Ribanja i ribarskog prigovaranja* ona je izravno povezana s pjesnikovim oduševljenjem ljepotom krajolika, dakle drevni ladanjski *locus amoenus*, što ga imenuje pojmom tada uvriježenim za naslijeđeni zemljišni posjed, a što je još jedan primjer Hektorovićeve osebujna pristupa elementima ladanjskog *otiuma*.²⁶

Prvi dio pisma plemstvu Gazarović završava obaviješću da se, dok nije radio na odobrenju za otvaranje samostana, potrudio tiskati svoj rad upravo za njihovu dobrobit, ali nikada ne gubeći iz vida interese njihovih kćeri, budućih koludrica: *I u ouo vrime moya Gospodo u kose oudika nahodim, kakomiye ostualo, kada nisam o tomu radia, hotiasam pod ime vasega vele suitlog Gospodstua truditise, za dati na suitlost ouo moye sloxenye od Murata Morskoga Gusara, za neke poznate da nisam hotio casa zaman stati, ni startit, nego suaka u korist duse i xiuota uasich hchier dillouati, i u glas i postenye vase slauno po suaki dobri nacin nastoyati*.²⁷

Sljedeća rečenica pisma možda je i najvažnija u cjelokupnom djelu. Naime, Gazarović kaže da se cijelog prepjeva prihvatio imajući na umu uživanje plemića u djelima na hrvatskom *veleuas slaca poyenyee nasega yazika*,²⁸ da bi ga čitali i o njemu razgovarali kada budu na svojim viškim ladanjima. Vis naziva zemaljskim rajem, što je zapravo srednjovjekovni topos *locusa amoenusa*,²⁹ a razloge plemićkog boravka na Visu sublimira u četiri pojma: korist, dragost, utjeha i razgovor, čime je koncizno postavio raspon viškog ladanjskog *otiuma* i *negotiuma* svojeg vremena. Rečenica glasi: *Znayuchi da nasih dan, veleuas slaca poyenyee nasega yazika u koisam hotio, kolikosam vmio, Vis proslaviti, za neka kada na gniemu budete, razgouratase stiuchi ovo Morsko Razgouaranye, gdi nasih dan moxese zemaglski Ray postauti, a toy za velike koristi dragosti, vtisenye, i razgouori kogi na gniemu moguse vele lipo uxuati*.³⁰

Gazarović pismo nastavlja opisom blagosti podneblja otoka: *Na kome pravv ric nie velika zima, ner ako kada s' ledenise, ali snig pobili, toy bude za malo vrimenta. Liti tolikoye tepline nisu vele zalihe, gdiye viditi i uzivati vikouito premalite ne samo po razlikom cuityu, i po ostalih razlicih stuari, da tko u visko lipo stanye doyde udigliese vcini narocit, dobroust, i zdarau, gdi su stalci sui veseli zdarui, i narociti*.³¹ Posebno je zanimljiva zadnja rečenica, odnosno njen završni dio: *gdi su stalci sui veseli zdarui, i narociti*. Pojam *stalci* očito se odnosi na stalno stanovništvo, za razliku od plemstva kojem se obraća. Dakle njihov ladanjski boravak na Visu početkom 17. stoljeća tek je privremene naravi, a ljetnikovci njihova privremena boravišta. Podatak je u slučaju hvarske komune izrazito važan jer njena legislativa od Statuta iz 1331. godine do posljednjih godina početkom 19. stoljeća poznaje niz statutarnih odredbi, dukala i terminacija kojima se pokušava spriječiti stalni boravak plemića na ladanju.³²

Pismo se nastavlja pohvalom rodosti otoka. Gazarović ističe vrijednosti trava, misleći vjerojatno na aromatično bilje. Spominje također da se na Visu sije pšenica. Nastavlja pohvaliti viško vino, najvrjedniji proizvod otoka. Najprije gotovo enološki opisuje okus i izgled vina, pa doznajemo da se radi o bijelom vinu boje zlata, intenzivnog mirisa i okusa, moguće i danas poznatoj viškoj vugavi: *A'od uina nemogu dabil htio vele i vele pisati iz gouoriti kriposti, koje, toliko slacayu i tolikosu obicna daye viditi u kupi daye toko zlata razliueno i izkre ogniene iz gniega skacu, miris ima, iedna stvar ka ti glauu sarce, i sua chiutyenya kripi u pityu.*³³ Ne zaboravlja spomenuti da to vino ima dobru prođu u Veneciji: *Gospoda Bnetaska u velikoj scini darxe Visko vino.*³⁴ Razloge vinorodnosti Visa Gazarović nalazi u kvaliteti zemlje *Gdi zemglia za lozu ne moxese prilicnia nayti, ni gliupcia i za dobrotu, i za mnostuo*, intenzivnim jutarnjim rosama koje nadoknađuju višemjesečni izostanak kiše, a pomalo djetinjasto pretpostavlja da je otok šupalj i da te šupljine *hlad zdala cini.*³⁵ Zanimljiva je opaska u kojoj kaže da je prema nekima Bakhus upravo na Visu najprije lozu posadio, *da ye u gniemu Bako naypria lozu vsadia.*³⁶ Poznato je naime da je taj otok mjesto gdje se vinova loza najranije uzgajala na istočnojadranskom prostoru, po svemu sudeći već u pretpovijesti. Gazaroviću je poznata antička povijest Visa te je moguće da na osnovi toga izvodi prvenstvo otoka u uzgoju loze.³⁷

Poslije vina hvali voćke, a potom nabraja šumski pokrov otoka: *Zimoradom, Martinom, Smarcami, Smrici, i Boryem, kimi darui kad pale pechi, ali ogagn cine, cuyese tay miris dati vas xiuot naslayuye.*³⁸ Spominje pčelarstvo, a posebno hvali kozletinu za koju kaže *moxelise slaye gizbine nayti, dasam vidio vele plemenitu Gospodu da ostaugliaya suake letechie xiuine, pri gnih.*³⁹ Ne propušta naglasiti da na otoku nema životinja koje mogu nauditi čovjeku. Lov, jedna od najpoznatijih ladanjskih razbibriga, poznata je Gazaroviću na Visu, i to u svom najplemenitijem obliku: lov s hrtovima i sokolovima, *s harti louiti, sokoli plemeniti.*⁴⁰

Važna je za ladanjsko graditeljstvo napomena da na Visu ima *u gorah razlici mramori, razlike parzine,*⁴¹ što upućuje na zaključak da su građevine na Visu pretežito od lokalnog materijala. Gazarović ne propušta naglasiti ni u renesansi toliko omiljeno pjevanje ptica, *pticic suakih u suako vrime razliko poyenye i xuberenye.*⁴² Poznato viško ribarstvo također spominje Gazarović, posebno ljetni ribolov na plavu ribu što je osnova proizvodnje soljene ribe, *More puno ribe, suakoyake, lipee, zdraue: lise, sardel, skusi i ostalih litgnih rib, od kih nemoxese stuari pichniye, pritliye, ni boglie.*⁴³

Ladanjski viški *negotium* Gazarović izražava u rečenici: *Od tih tokose blago vadi da nemoxe yazikom izrechi tko ni vidio,*⁴⁴ a tvrdnju potkrepljuje činjenicom da je Vis bio u stanju uzdržavati jednu kraljevinu, misleći na helenistički polis, *Zatoy nemani u gniemu bilaye toliko moguchia Kraglieuina.*⁴⁵ U sljedećem pasusu otvoreno priznaje da se prepjeva Aleardijeva djela prihvatio jedino zbog hvale Visu: *Toliko da za gniegouo izuchie dobro, i obilno stanye, iza raskose gori recene, hotiosam ouo Morsko Razgouranye sloxiti, u nas Naruaski yazik, na nacin Gusara Latinskoga, a komu su imena Viska, a misto Vis.*⁴⁶ Hvarskom plemstvu također preporučuje ako hoće *obilato, zdrauo, mirno, i dobro xiuiti,*⁴⁷ neka što češće dolazi na Vis jer je ladanje na tom otoku kao u obećanoj zemlji, *zacye ono kako zemglia od obechianya u nasih mistih.*⁴⁸ Gazarović priznaje da je prepjev napisan na Visu, dakle na ladanju, *Spominuchiuam dasam ono sloxio stechi na Visu.*⁴⁹

Kako je pismo plemstvu započeo uvodom o otvaranju dvaju benediktinskih samostana, završava ga obaviješću o tome da je vlada u Mlecima, *da oua nasa Prisuitla, vedra, visoka i suake miloschie puna Gospoda*,⁵⁰ dopustila otvaranje samostana kao i korištenje ostavljenih posjeda. Na samom kraju pisma, datiranog *Iz Bnetak na 28. miseca listopada 1623*,⁵¹ Gazarović moli da buduće benediktinke i njega spomenu u molitvama, a plemićima želi da *vam Bog day vxuati suako dobro u lipomu zdrauyu*.⁵²

U prepjevu se izdvajaju dvije cjeline koje su osobito važne za Gazarovićev odnos prema ladanjskoj kulturi i ekonomiji. To su monolog Neptuna u proslovu ili, kako ga Gazarović zove, *početku*⁵³ i posebno dijalog gusara Kurte i Čiesere iz prvog govora drugog čina. Treba ponovno naglasiti da su, za razliku od uvodnog pisma, spomenuti monolog i dijalog doslovni prepjev Aleardijevog teksta iza kojeg, međutim, Gazarović u cijelosti stoji.⁵⁴ Svi toposi *locusa amoenusa*, kao i glavni elementi ladanjske ekonomije u izvornom Gazarovićevom pismu, nalaze se i u prepjevu. Dapače stihovi prepjeva *Reci, da sfak ki se rodi / Rodi se on za truditi / I u znoyu sfaj živiti / Tako se sfit ov prohodi*⁵⁵ imaju svoju tek djelomično promijenjenu inačicu u natpisu na ljetnikovcu čije stihove Gazarović vlastoručno kleše: *TCHO NECHIE TRVDITI / U ZNOIU XIVITI / NA SFIT SE NE RAIAY / ZACON YE BOXY TAY*.⁵⁶

Neptunov proslov započinje priznanjem da od vremena Agrona on, morski bog, nije bio na Visu. Traži nekadašnje lijepe kuće, mramor i zlato ali ih ne pronalazi *Kraljeva ovd' grada već ni. / Kamo mramor, kamo zlato, / Lipe hiže, zidi, sfe to / Viju da s' ovd' sfe promini*.⁵⁷ Međutim, zapanjen je onim što vidi. *Ovde Polac pri ne biše! / Varh ribari pomnju iman, / Ribami je ov Vis zidan, / Ovde zidov pri ne biše*.⁵⁸

Za razliku od riječi *hiža* koja se upotrebljava za nekadašnju antičku kuću, Gazarović značajnu građevinu svog vremena imenuje kao *Polača*. Početkom 17. stoljeća dominantna je arhitektura Visa ladanjsko-gospodarski sklop,⁵⁹ a isticanje viđene arhitekture Gazarović dijeli s Aleardijem za kojeg se sa sigurnošću pretpostavlja da je osobno boravio na Visu.⁶⁰

U Neptunovom proslovu nalazi se nezaobilazna pohvala ljepoti otočnog krajolika, koja se u »Muratu Gusaru« provlači gotovo kao lajtmotiv: *Dobro hoću ja Višanom / Lip je Vis ov, polja i gore / Sfe je vočno, tokoj more / Gdi jim riba stoji stanom // Kigod otok voda oplavi / U skut Mora Adriana / Ni t' dražega meni stana / Od ovoga vidite l' vi?*⁶¹

Pri kraju proslova ponovno se spominje stalno stanovništvo Visa, koje Gazarović u uvodnom pismu razlikuje od privremenih stanovnika, plemića na ladanju: *stanci Viški moji i Da stalnikom Viškim podam*.⁶²

Unutar prvog čina prepjeva nekoliko je dijelova važnih za razumijevanje ladanjske stvarnosti Visa u 17. stoljeću. Među njima su stihovi koji govore da se ne treba bojati izoliranosti otoka, dakle da ladanjski boravak na njemu neće biti samotnost na kraju svijeta jer je Vis na plovnom putu i u njemu pristaju mnogi brodovi: *Ako li se, sinko, boliš / Da si daleč kraja tvoga / Barto mož' pojt kako želiš / I dilit se s Visa ovoga // Odovda k onom gibu / Često brodi sfaj putuju / Gredu, voze tamo ribu / A donose ča blaguju*.⁶³

Vrijednost ribarstva za otok Vis (što je možda najbolje u cijelom djelu Marina Gazarovića) naglašavaju stihovi slavljenja Neptuna iz prvog čina. *Ovd' je danas Viški sfetac / Morskom Bogu klanjaju se / Neptuno je sfih nas otac / Njemu klanjat ustaju se /*

/ *Hodi samnom k templu gori / Lih ond' ufaj sve bolesti / Nu molitvu njemu stvori / Iz plača će on te izeti // On nam hrani naše hiže / Naše brode on uzdarži / On napunja ribe mriže / U tustivi ov Vis darži.*⁶⁴ Naime, ribarstvo, preciznije proizvodnja soljene plave ribe, uz vino, najvažniji su elementi ekonomije otoka Visa. Podrumi ladanjsko-gospodarskih sklopova otoka, posebice priobalnih, skladišta su soljene plave ribe i vinski podrumi, što najbolje pokazuje Giustinian u *Itinerariu* 1553. godine.⁶⁵

Stvarnost Visa, kao i ukupnog istočnojadranskog prostora, nezamisliva je bez stalne gusarske opasnosti. Gusarski prepadi glavni su razlog fortificiranja samostalnih (ponekad i suburbanih) ladanjsko-gospodarskih sklopova. Najteža posljedica tog trajnog »malog rata«, kako ga Braudel naziva,⁶⁶ jesu otmice ljudi. U viškoj crkvi sv. Duha nalazi se oltar posvećen *Madoni de Mercede*, pokroviteljici mercedara, posebnog reda koji se bavio otkupljivanjem ljudi iz ropstva, u prvom redu od sjevernoafričkih gusara.⁶⁷ Taj oltar govori koliko je otimanje ljudi i njihov pad u ropstvo bila česta pojava, prije svega kao posljedica pučinske izloženosti toga otoka. Stihovi iz Gazarovićeve prepjeva spominju Alžir, u drevnom izgovoru *Arzer*, kao glavni izvor opasnosti, a naglašen je najteži oblik otmica: otimanje malodobne djece, *Lit' ovo koliko da u današnji dan / Tebi i meni, znaš, plač gorak dojde u stan / da morski gusari, Murat, ki j' iz Arzer / Odni tebi sinka, meni sinka i hčer.*⁶⁸ Još je nekoliko mjesta u prepjevu »Murata Gusara« gdje se opisuje gusarenje. U prvom se govori tko je Murat, a činjenica da se njegovo djelovanje prostire na veći dio Sredozemlja govori u prilog Braudelovih zapažanja o velikom prostornom rasponu djelovanja sjevernoafričkog gusarenja: *Murat, Gusar iz Afrike / Sfim junakom ki bi dike / Sin u sfemu pravi morski / Daržaše u strah sfu zemlju ki / Arbanu, Dalmatiu / Ciciliu, Kalabriu / Rimske kraje i Puljiške / Garške zemlje i Latinske / Toke oce ki oplaka / Robeć dicu, ljudi i sfaka / Loveć, žeguć toka driva / Blaga vela s kih uživa.*

U trećem se činu opisuje prepad na Vis tijekom nekog blagdana kada je većina ljudi bila u crkvi: *More ovo prohodeći / Nikoliko ovd' hodeći / S oružni darvi naši / Sfaka kraje obašavši / Ne bihomo još dotekli / Mi lov, ki bihomo rekli / na sfarhu ja na Vis dojdoh / Sam s vitezi sfuda projdoh / Kad ribari nastojahu / Posfetljenu ko činjahu / U njih templi popi njiji / Sfi unutra stahu tihi / Obajdoše sfud okolo / Ti junaci naokolo / Dosta blaga oni odniše / Troje dice uhitiše.*⁶⁹ Gazarović ne propušta spomenuti ni mletačke intervencije protiv gusara koje su življenje uz more, a time i ladanje, održavale u granicama izdržljivosti. Opisuje možda stvaran povijesni događaj, jer se poimence spominje mletački kapetan iz obitelji Zane: *Iz grada ki je ures Latinske zemlje sfe / I tolikoj sfita, ki cvate nadasfe / ki more ima za mir, a nebo za strihu / U kom ć' viditi gospodu sfu tehu / Vaze nas gospodin za viteze jedan / Zane koji htiše v rat pojht takih dan' / Sa sto driv idosmo oružanih s njime / Stojeći sfeje uzanj, ljubeć nas sasfime / Družec ga u stranah, u n' iman'ju tokoj / V pokolju, u triskah, u sfakom dobru broj / Tud na Vis dojdosmo, tot glasi idoše / Na ime njegovo Carnci pobigoše / Tada more prosto mornarem osta sfim / A latinska zemlja u miru osta sasfim / I smirivši trisk sfak nav sfoj dom pojde / I meni taj triska prosto sarce ojde / Viruj mi, za prost bit ni smarti ne scini / Za imat pravu prost i sfaka učini.*⁷⁰

Osim u pismu hvarskom plemstvu, o odnosima Marina Gazarovića prema ladanju u prepjevu »Murata Gusara«, najvažniji je dijalog Čiesere i Kurte u prvom govoru drugog

čina. Scenska postava dijaloga (dvojica gusara kriomice su iskrkana na otok i u zasjedi čekaju povoljnu priliku) nadovezuje se na ranije iznesene opise gusarenja u »Muratu Gusaru«, posebice na opis prepada tijekom blagdana.

Dijalog Ćiesere i Kurte otvara se tužbalicom o teškom mornarskom životu, *Vele ti smo mi mučeni / Tvarde more podnoseći / I sardito s nami steći / Neg smo tomu naučeni.*⁷¹ Dijalog se nastavlja izlaganjem dvaju oprečnih stavova o životu: Ćiesera zagovara mirno ladanjsko življenje, dok Kurta ističe nužnost bogaćenja. Ćiesera pohvale ladanjskih ugođaja započinje opisom ljepota prirode, *Sliš' tih vitar gdi zarmori / U okolo borjem vijuč / Voda teče sladka, odkrijuć / Srebnarn obraz po mramori.* Nešto kasnije nastavlja: *Sliši ptičić ti pojen'je / Leteć z grane na granicu / Gdi di ljubin ja samicu / I išću/u/ njoj naslajen'je // Gledaj ovo lipo cvitje / Napunjaju vonjem luge / Nuti, trave gledaj druge / naredno t' je njho bitje // Blaženstvo se meni čini / S dobrim sarcem uživati / Ovi lip Vis i v njen stati / Nuti, Kurta, toj procini!*⁷² Ističe također ljepotu ribarenja: *Sreborna je ono zvana / Gdi se love ribe toke / Sfićar mrakom sfiti boke / Družina je pak zazvana / Kada najde on sardele / Da opasu ribu tratom / Ku promine oni zlatom / kad dotegne ribe vele.*⁷³

Osim gotovo uobičajenog isticanja *locusa amoenusa* u Gazarovića, Ćieserin se govor nastavlja važnom usporedbom grada i ladanjskog prostora, pri čemu ističe mir ladanja kao bitnu razliku u odnosu na gradske zavisti i taštine. To će često biti tema natpisa na ladanjskim sklopovima.⁷⁴ Gazarovićevo isticanje ladanjskog mira naspram gradskom nespokoju ima posebnu vrijednost u hvarskoj komuni gdje su trvenja plemića i pučana trajna, na što će se Gazarović osvrnuti u svojim crkvenim prikazanjima.⁷⁵ Zanimljivi su stihovi koji kažu da premda su stanja (u smislu imovine) na ladanju manja od onih u gradu, ipak hvale zavrjeđuju i mjesta gdje je plemstvo sa svojim imanjima, dakle ladanjski prostori: *Ponižena prem da stan'ja / Neg u gradu ovdika su / Veće hfale gradov da su / Diu Gospod' i iman'ja.*⁷⁶ Ladanjski mir je nedvojbeno istaknut kao posebna vrijednost ljudskog življenja: *Ovde hod' stat tko mir želi / U gradih su licimiri / Nemirni su gradu miri / I ljudi u njih mali i veli. // Slatko ti je ime mira / Zdravo t' ga je uživati / I gdi je mir onde stati / Sfako dobro tot s' izbira. // U miru su slatka svaka / Mirna družba vele uživa / Lipo ti je ime mira / Tot s' uživa radost svaka.*⁷⁷ Nekoliko sljedećih strofa dijaloga Kurta iznosi svoj tvrdi stav o novcu kao preduvjetu svakog iole kvalitetnijeg ljudskog stanja. Ćieserin odgovor sastoji se od pet strofa, koje se mogu nazvati i potpunim ladanjskim programom jednog vlastelina na Visu. U prvoj se naglašava zarada od imanja: *Ovdi e blaga, pinez tokoj / Ovd' s' uživa tihi život / Pre d' otiraš s težaci pot / Blažen život ovdika broj'.* U drugoj su istaknuti lov, ribolov i druga veselja: *Ovd' mož' pojt ribe tirat / Mož, pojt zece s time lovit / I ptic sfahih uhititi / I vesel'ja sfaka izbrat.* U trećoj se ističe vino, gozbe i druženje sa strancima koji dolaze na otok: *Imaš lipo s tim opjen'je / Družbe lipe, piće izbiraš / Vina ka češ ti pribiraš / Inostranac dohojen'je.* U četvrtoj se ponavlja ljepota prirode ali joj se pridružuje i ljepota žena: *Polja ravna, voća lipa / Sfako vrime ko dohodi / S mirom mož' pojt kud god hodi / Žene su pak lipa kipa.* U petoj se ističe ljepota ljetnikovaca spram gradskim kućama i zaključuje o boljem životu na ladanja nego u gradu uz uvjet da se pristane na tih život: *Kuće liplje neg u gradih / Ka god hočeš tot uživaj / Lip je žtak, Kurta, ovd' taj / Ako život drag ti je tih.*⁷⁸

Nastavak dijaloga Ćiesere i Kurte nastavlja se u naglašenijim kršćanskim tonovima. Kako Kurta ponovno spominje vrijednost novca i bogatstva, Ćiesera odgovara stihovima o ispraznosti i prolaznosti materijalnog, donoseći pritom dva povijesna primjera. U prvom se Gazarović poziva na bugaršćice (preoblikujući tako mjesto gdje Aleardi spominje tragičko pjesništvo),⁷⁹ govoreći o gorkoj sudbini plemstva koje je palo pod Turke: *Tako gredu zdol gor' gradi / Kraljevstva se tim dospiju / (Bugaršćice toj ne kriju) / Tim gospodin drugi sladi // Padan'ja se tim gledaju / Od zlosrične dol gospode / Ki u boli paka hode / Niki inim harač daju // I prem da su zlate odiće / Pod njimi su misli tarpke / Ugrizaju sarca jim ke / Rad velike njih nesriće.*⁸⁰ Drugi povijesni primjer je upravo Vis, odnosno antička Issa koju je Gazarović poistovjetio s ilirskim kraljevstvom Agrona. Zanimljivo je da Issu zove gradom Meo, a ruine Isse za baroknog Gazarovića nisu izvor nadahnuća već dokaz o prolaznosti ovozemaljskog: *Kraljevstvo je i ovd' bilo / Ko moriom sfom vladaše / Karf se podanj podlagaše / Podložnika čineć dilo // I Histriom Vis vladaše / Dalmatiom tolikoje / Sad podložan Vis ovo je / Zakon inim ki davaše // Grad se kraljev Meo zvaše / Gdi se miri i sad vide / Gdi mramori toki blide / Tot Agrona kruna staše // Sad u gradu žita siu / Sada sade vinograde / Gdi gospodstva biše tade / (Knjige stare sfe toj diju).*⁸¹

Locus amoenus Visa vrhunac doživljava u proljeće, što će Gazarović dočarati u jednom od svojih najboljih radova, pjesmi *Kada travan*. Međutim već u prepjevu »Murata Gusara« Gazarović ističe zanose proljeća: *Lipo premalitje, slatko stan' je lita / Ureha ovo je godišća i sfitu / Ti cvitje i ljubav na sfitu podaješ / Utišat sarca uprav smutjena ne staješ / Vratja se veselit opeta ovi sfit / I polja zelenit kad god ti hočeš prit / Travu cvitjem resiš, a goru zeleni.*⁸²

Osim u Hektorovićevo »Ribanju«, literarna *marina* nalazi se i u Gazarovićevom »Muratu«. Ladanja uz more očito nisu mogla proteći bez ribolovnog dijela. Uz opise riba i ribarenja, gdje Gazarović konkretizira Aleardijeve preopćenite opise, donosi se i fantastična priča o pitomom dupinu kojeg jašu djeca kao da je konjic:⁸³ *Niti špare, ni dugnjače / Niti male ribe lovim / Gdi god ribu okom mim vim / S mojih s' osti ne izmače / Gdi god cipla kad god vidim / Al zubatca, al lubina / To je moja znaj lovina / Tuj s ostima ja naslidim // Obnoć barzo napunim brod / Kad mi lipo navaža tko / Ribu ć' ubit, vozi l' jako / Biži l' riba barzo i hod' // Mriže imam sfakojake / Lovim ribe sfake varsti / ne lovim ja ribu tarsti / nego ribe vele i jake // Za sardele imam mriže / komas tokoj lipi imam / Grem ga metat kad godi sam/ Tisuć sežnji ki dostiže // Aj, lipa ti zubatca ujah / Kad nas sudac posla lovit / na dan u ki hti se rodit / Tuj najlipju ribu ujah // Najveće me hvaljahu tad // Kada ujah ja dupina / A u mriže lipa čina / Koji žive ovo do sad // Ja sam njega odhranio / Sad po moru dicu nosi / Po moru se on ponosi / Kako da bi konjic bio.*⁸⁴

Opisujući plovidbu Jadranom, Braudel ističe teškoće koje uzrokuje bura.⁸⁵ Očito čuvena, nije promakla ni Aleardiju ni Gazaroviću u prepjevu. Murat sam opisuje kako se uputio prema Valoni, ali je poslije dva dana borbe s vjetrom završio u Apuliji: *Jidra otvorih Valone put / Tot čagodi za moć ćut / I najt dojku, mliko ka da / Toj dičici ka nejaka / Još jizbinu bihu jisti / Mali buduć i prez sfisti / Sladak vitar nam puhaše / Tiho vitar nam puhaše / Tiho od nas sfak jidraše / Hfar na livo ostavaše / A Karkar se naziraše / Smuti vitar naš put pravi / Siver puhat tuj se stavi / Dva dni u moru ja daržeć / Naša darva, kraj ne hteć*

*/ Neprijatelj' naših taknut / Da, od mora ja bih maknut / Tot dičica smart zovihu / plaćuć s njima Pulji dojdoh.*⁸⁶

Gazarovićevev prepjev konkretizira i mjesta gdje se govori o sudstvu na Visu. Umjesto općih imena, on uvodi imena stvarnih komunalnih službenika na otoku: *Rad ubojstva teb' osvadi / Viškom sudcu gospodinu / Koji je sad u istinu / S zakonom sfej koji hodi / Ki dvornikom i lovčarom / Zapovidi da te uhite / U tamnicu da stavi te / Tja u niku tminu staru.*⁸⁷ Zanimljivo je da Gazarović izvodi komunalno ustrojstvo na otoku iz pravne tradicije antičke Isse: *Kralj dobri Agron učini toj / I kraljica toj obsluži / Tin zakonom jošće služi / Viški sudac, pravda tokoj // Prem da oni svi umriše / Gradi da se razoriše / I gospodstvo d' izgubiše / Tej zakone obslužiše / I puk hoće da s' obsluži / taki zakon sfej od tada / Taj će činit tebi sada / Biži, pak se ti ne tuži.*⁸⁸

Pjesme *Kada travan* i *Napojnica*, Gazarovićeve *meusridke*, već su zapažene kao njegovi možda najviši literarni dosezi, u kojima su ladanjski i anakreontski ugođaji ponajviše izraženi.⁸⁹ U pjesmi *Kada travan* Gazarović ponavlja temu iz »Murata Gusara«: ljepoti otoka Visa u proljetnom, travanjskom zenitu suprotstavlja *nenavidnost i oholost* ljudi.⁹⁰ Posljednja strofa počinje stihom-imperativom *Vis uživam*, a nedugo poslije opisuje ga kao *Mirno misto, Sladko u isto.*⁹¹ Pjesma je također važna za višku ladanjsku arhitekturu, jer Gazarović izričito spominje svoj perivoj koji je mjesto njegova literarnog rada: *U perivoj / Izajdu moj / Nikad pišuć / Nigda uzdišuć.*⁹² Pjesma *Napojnica* donosi ugođaj ladanjske gozbe na Visu. Posvećena je vinu s toga otoka, *viščini*, a cijelom pjesmom odjekuje refren *Vavik rodi, ti viščino, Vavik rodi, ti viščino.*⁹³ Zbog vrijednosti unutar teme odnosa Gazarovićeveg književnog djela i ladanjske stvarnosti Visa na početku 17. stoljeća, obje pjesme donosimo u cijelosti.

KADA TRAVAN

Kada travan
S cvitjem gre van,
S ružicama,
S ptićicama,
Reseć vlase i kosice,
Na poj slavnih tokoj lice,
Na Visu sam počijući,
Sfake slasti imajući.

Ter kad zora
Sfiti zgora,
Čuju sladost,
Tokoj radost,
Žubereći i pojeći,

Čuju slavlja steć u kući.
I kad opet sunce sajde,
Miris cvitja tot se najde.

U perivoj
Izajdu moj,
Nikad pišuć,
Nigda uzdišuć.
A pod voćem gustim kimgod
Išču najti slatkost kugod.
Nikad pojuć s ptičicami,
Poju lipo koje s nami,

Čuju more,
Voći i bore,
Gdi šapore
S njimi gore,
Skladajući glase njihe,
Kada čuješ vitre tihe,
Ljubeno me sfi zovući:
Hodi vanka, ča ć' u kući.

Tot uživam
Jazikov van,
Ki se čuju
D' onih truju.
Aj, nesrićna žitka zloga,
Neveoljnoga sfita ovoga,
Ovdeka se mir nahodi
Parvih godišć u slobodi.

Ni ond' mira,
Gdi izvira
Nenavidnost
I oholost.
Gdi obhodi privaren'je,
A taji se zalo hten'je,
Za tobom ki napinju luk,
Za podati tisuća muk

Biž'te od nas,
Molim danas,

take riči
 I jazici
 I mramorne tej polače,
 Koje takim ljudem slače,
 Sopre zlatom naresene,
 Gdi su sfite tu čarnjene.

Vis uživam
 Tih stvari van.
 Mirno misto, Sladko u isto,
 Gdi nahodim naslajen'ja
 I života pokjen'ja,
 Hod' u polje, hod u goru,
 Sfakeh slasti najt u moru.

VIŠĆINA

Napojnica ova parva, kad se lije vino, poje se od družbe sfe:

Lip junače, vina slače,
 Ko daš piti , htij naliti
 Ovu čašu, radost našu.
 Je l' istino Viško vino!
 Vavik rodi ti Višćino
 Vavik rodi, ti Višćino!

Zdrav, mladiću, pre bratčiću!
 Ruža t' cvate s lišća, brate,
 Tokoj žilji sniga bilji
 Nad Višćine ni promine.
 Nju pijuci, sarca sfe zlo mine.
 Lip junače vina slače ...
 i ostalo

Rusa brada pit će sada,
 Vela dika nas vavika,
 Zlate žice od bradice
 Vinom umij, ter se napij.
 Pij Višćinu, ovd' se ne krij!
 Lip junače vina slače ...
 i ostalo

BILJEŠKE

¹ ACKERMAN S. J., *The Villa: Form and Ideology of Country Houses*, The A. W. Mellon lectures in the Fine Arts, 1985, Bollingen series XXXV. 34 Princeton, New Jersey 1990, str. 10.

² NOVAK P. S., *Povijest hrvatske književnosti*, I. dio, Zagreb 1997, str. 313-327.

³ MAROEVIĆ T., *Hektorović kao prevodilac u Dike ter hvaljenja*, Split 1986, str. 67.

⁴ MAROEVIĆ T., *Gazarovićevo »ribarsko prigovaranje« u Dike ter hvaljenja*, Split 1986, str. 77.

⁵ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 52.

⁶ MAROEVIĆ T., *Lodovico Aleardi, pisac »gusara viškog« u Dike ter hvaljenja*, Split 1986, str. 100.

⁷ MAROEVIĆ T., *Dragocjeni fragment Gazarovićeve »Ljubice«*, u *Zrcalo adrijansko*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1989; MAROEVIĆ T., *Hektorovićeve baščina u Dike ter hvaljenja*, Split 1986; MAROEVIĆ T., *Gazarovićevo »ribarsko prigovaranje« u Dike ter hvaljenja*, Split 1986; MAROEVIĆ T., *Teatar Marina Gazarovića u Dike ter hvaljenja*, Split 1986; MAROEVIĆ T., *Lodovico Aleardi, pisac »gusara viškog« u Dike ter hvaljenja*, Split 1986; MAROEVIĆ T., *Listovi palme, listovi papira u Dike ter hvaljenja*, Split 1986.

⁸ MAROEVIĆ T., *Lodovico Aleardi, pisac »gusara viškog« u Dike ter hvaljenja*, Split 1986.

⁹ Isto, str. 116.

¹⁰ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 51-53.

¹¹ Isto, str. 53-54.

¹² MOROVIĆ H., *Iz poezije Marina Gazarovića*, *Mogućnosti*, br. 9, Split 1963, str. 983-984.

¹³ MAROEVIĆ T., *Dragocjeni fragment Gazarovićeve »Ljubice«*, u *Zrcalo adrijansko*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1989, str. 39.

¹⁴ MAROEVIĆ T., *Lodovico Aleardi, pisac »gusara viškog« u Dike ter hvaljenja*, Split 1986, str. 100, bilj. 3.

¹⁵ FISKOVIĆ C., *Gazarovićeve ljetnikovac na Visu*, Hrvatsko kolo, Zagreb 1946.

¹⁶ FISKOVIĆ C., *Stara hortikultura Visa*, Hortikultura, br. 2, Zagreb 1964.

¹⁷ FISKOVIĆ C., *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, u *Viški spomenici*, izdanje Skupštine općine Vis, Split 1968, str. 190-193, 219-223.

¹⁸ FISKOVIĆ C., *Baština starih književnika na Visu u Baština starih hrvatskih pisaca*, izdanje Književni krug, Split 1978. Osim teme ladanja kod Marina Gazarovića, Fisković je donio i niz biografskih podataka o pjesniku. Posebno se ističe rad FISKOVIĆ C., *Još o životu Marina Gazarovića, poticajima njegova »Murata Gusara« i posveti »Ljubice« Dubrovčanima*, *Mogućnosti*, br. 1-2, Split 1992.

¹⁹ Pun naslov knjige glasi: MVRAT GVSAR Razgovoranye morsko sloxeno po Marinu Gazarovichai. / Con licenza de' Superiori, et Priuilegio. / In Venetia, MDCXXIII. per Euangelista Deuchino / In Calle dalle Rasse

²⁰ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 51.

²¹ Isto, str. 51.

²² Isto, str. 51.

²³ Isto, str. 51.

²⁴ MAROEVIĆ T., *Hektorovićeve baščina u Dike ter hvaljenja*, Split 1986.

²⁵ VRANČIĆ F., *Hrvatsko-latinski rječnik 1595*, postupkom obrata izradio i pogovor napisao Valentin Putanec, Zagreb 1971, str. 2 i 8. U *Planinama* Petra Zoranića baština je ključna riječ za cijelo djelo, a tamo označava zavičaj i domovinu. Njena značenja obrađena su u Akademijinom rječniku I, str. 200-203 i u *Etimologijskom rječniku hrvatskog ili srpskog jezika* Petra Skoka, vol. I, str. 86 i 120. Vidi: Mirko Grčić, *Prevodiočeva napomena*, u ZORANIĆ P., *Planine*, prijevod M. Grčić, priredio J. Bratulić, Zagreb 2000, str. 345.

²⁶ Vidi bilj. 2. Hektorović ne pokazuje veliko poštovanje prema u renesansi cijenjenom pojmu *otium*. Zaman u hrvatskoj renesansi znači zaludu, kako ih posve jednako promatra Vrančić u rječniku iz 1594. godine. Međutim ni Vrančić pojam *otium* ne tretira mnogo bolje; prevodi ga s riječju praznovanje. VRANČIĆ F., *Hrvatsko-latinski rječnik 1595*, postupkom obrata izradio i pogovor napisao Valentin Putanec, Zagreb 1971.

²⁷ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 51-52.

²⁸ Isto, str. 52.

²⁹ Vidi: DALEY E. B., *The »Closed Garden« and the »Sealed Fountain«: Song of Songs 4:12 in the Late Medieval Iconography of Mary* u *Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture-Medieval Gardens*, Harvard University, Washington D.C. 1986.

³⁰ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 52.

³¹ Isto, str. 52.

³² Obvezu stanovanja plemića u gradu poznaje već reformacija Statuta iz 1331. godine. Koliko su odluke o obveznom stanovanju u gradu opterećivale plemstvo komune, najbolje pokazuje posebna zbirka svih dokumenata koji su regulirali ovu materiju u arhivu Hektorović. Zbirka je nastala u prvoj polovici 18. stoljeća, a prikupio ju je najvjerojatnije Markantun Hektorović. Tu se spominju dukale iz 1449. i 1615. godine, naredbe generalnih providura iz 1611, 1633, 1658, 1663, 1692. godine, te naredbe hvarskih kneževa i providura iz 1692. i 1702. godine. PLANČIĆ S., *Inventar Arhiva Hektorović*, II. dio, Stari Grad 1982, str. 57.

³³ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 52.

³⁴ Isto, str. 52.

³⁵ Isto, str. 52.

³⁶ Isto, str. 52.

³⁷ SANADER M., *Issa prije Dionizija I. Sirakuškog?-Novi prilog staroj hipotezi*, u *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Književni krug, Split 2002.

³⁸ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 52.

³⁹ Isto, str. 52.

⁴⁰ Isto, str. 52.

⁴¹ Isto, str. 52.

⁴² Isto, str. 52.

⁴³ Isto, str. 52.

⁴⁴ Isto, str. 52.

⁴⁵ Isto, str. 52.

⁴⁶ Isto, str. 52.

⁴⁷ Isto, str. 52.

⁴⁸ Isto, str. 52.

⁴⁹ Isto, str. 53.

- ⁵⁰ Isto, str. 53.
- ⁵¹ Isto, str. 53.
- ⁵² Isto, str. 53.
- ⁵³ Isto, str. 55.
- ⁵⁴ Vidi bilj. 3, 4, 5, 6.
- ⁵⁵ GAZAROVIC M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 74.
- ⁵⁶ FISKOVIC C., *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, u *Viški spomenici*, izdanje Skupštine općine Vis, Split 1968, str. 191.
- ⁵⁷ GAZAROVIC M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 55.
- ⁵⁸ Isto, str. 55.
- ⁵⁹ FISKOVIC C., *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, u *Viški spomenici*, izdanje Skupštine općine Vis, Split 1968; PETRIC N.-TUDOR A., *Ladanjska izgradnja prostora hvarske komune*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, br. 37, Split 1997-1998.
- ⁶⁰ Lodovico Aleardi plovio je Jadranom 1609. godine za vrijeme Uskočkog rata s admiralom Coll'altom. MAROEVIĆ T., *Lodovico Aleardi, pisac »gusara viškog«* u *Dike ter hvaljenja*, Split 1986, str. 105.
- ⁶¹ GAZAROVIC M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 55.
- ⁶² Isto, str. 55.
- ⁶³ Isto, str. 59.
- ⁶⁴ Isto, str. 64.
- ⁶⁵ *...E un isola chiamata Lissa, et latinamente Issa non molto lontana da Liesina di circuito di miglia trenta, longa miglia quindecim, sopra la qual son due ville, cioe s. Zorzi con porto grande, bello et sicuro da venti, et un'altra detta Comissa, la qual è in spiazza, et ha buonissime aque vive. Quivi si prende grandissima quantita di sardelle, gran sollevamento et sostegno di tutti li Lisignani: et per non ommettere una bella particolarita in un sil giorno presero i pescatori tre milioni di sardelle. Quest' isola Lissa è fertile, et rende grandissima quantita di vini ottimi, di maniera che ogni anno si cava da cinquanta in sessanta mille quarte di vino, s'intende una quarta secchi comuni...* MSHSM vol. 8, CRV tom. 2, Itinerario di Giovanni Battista Giustiniano, Zagreb 1877, str. 220.
- ⁶⁶ BRAUDEL F., *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, svez. I. i II, Zagreb 1997, str. 247-248.
- ⁶⁷ FISKOVIC C., *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, u *Viški spomenici*, izdanje Skupštine općine Vis, Split 1968, str. 142.
- ⁶⁸ GAZAROVIC M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 65.
- ⁶⁹ GAZAROVIC M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 2, Split 1976, str. 65.
- ⁷⁰ Isto, str. 78.
- ⁷¹ GAZAROVIC M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 72.
- ⁷² Isto, str. 72.
- ⁷³ Isto, str. 72.

⁷⁴ Primjerice natpis na ulazu u Sarakin vrt na Pločama: *Neka su daleko zavist, svađe, taština i brige; špilje, vrtove, hridi njeguje spokoj i mir.* GRUJIĆ N., *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb, 1991, str. 1.

⁷⁵ U Prikazanju Sv. Beatrice, Faustina i Simplicija bratje sv. Stjepan patron Hvara obraća se Hvaranima: *Ako ćete živit s' bogon / ljubite se meu sobom / jer u miru iljubavi / sfaki grad se, znaj, zastavi / a rasržba sfa zla stvori / nenavidnost grade ori / Iskrnega vi ljubite / licimirstva ostavite, iskrinega pomagajte / za njim jamu ne kopajte.* Stari pisci hrvatski, knjiga XX, Crkvena prikazanja starohrvatska XVI. i XVII. vijeka, JAZU, Zagreb 1893. str. 220. U Prikazanju života i muke svetih Ciprijana i Justine, Gazarović ponavlja istu temu pozivajući se na čudotvorni križić iz pučkog ustanka 1510. godine: *Križa zlamen učini toj / vidiš li ti, Hvare, ovoj? / propetje imaš, ti procini / u većoj ga drži scini / i u većoj ti u časti / njega kripost, s koga slasti / sfake ćete vi imati, / rat, glad, kugu odtirati, / već neg blago gdi pokoji, / ki u našem templu stoji / veće ga ti htij sciniti / za č će i ini toj činiti*, Isto, str. 254.

⁷⁶ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 72.

⁷⁷ Isto, str. 72.

⁷⁸ Isto, str. 73.

⁷⁹ MAROVIĆ T., *Gazarovićevo »ribarsko prigovaranje«* u *Dike ter hvaljenja*, Split 1986, str. 80

⁸⁰ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 73.

⁸¹ Isto, str. 73.

⁸² Isto, str. 82.

⁸³ MAROVIĆ T., *Gazarovićevo »ribarsko prigovaranje«* u *Dike ter hvaljenja*, Split 1986, str. 81.

⁸⁴ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 86.

⁸⁵ BRAUDEL F., *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, svez. I, Zagreb 1997, str. 262-269.

⁸⁶ GAZAROVIĆ M., *Murat Gusar*, priredio Hrvoje Morović, Čakavska rič, br. 1, Split 1976, str. 66.

⁸⁷ Isto, str. 69.

⁸⁸ Isto, str. 69.

⁸⁹ MAROVIĆ T., *Gazarovićevo »ribarsko prigovaranje«* u *Dike ter hvaljenja*, Split 1986, str. 75.

⁹⁰ MOROVIĆ H., *Iz poezije Marina Gazarovića*, *Mogućnosti*, br. 9, Split 1963, str. 990-991.

⁹¹ Isto, str. 991.

⁹² FISKOVIĆ C., *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, u *Viški spomenici*, izdanje Skupštine općine Vis, Split 1968, str. 226-227.

⁹³ MOROVIĆ H., *Iz poezije Marina Gazarovića*, *Mogućnosti*, br. 9, Split 1963, str. 991-992.

⁹⁴ U publikaciji *Programma dell' i. i. Ginnasio superiore di Zara pubblicato dalla Direzione ginnasiale alla fine dell' anno scolastico 1901-1902*, Zara 1902, u poglavlju *Manoscritti* objavljeni dokumenti koji se čuvaju u biblioteci gimnazije. Pod brojem 3804. čuvala se doktorska diploma Gabrijela Ivanića: *Diploma di dottore in legge, concesso dall' università di padova a Gabriele Ivaneo di Lesina. Cod. membr. leg. pell. con dorature, riccamente miniato nella priampagina, con margini e niziali dorate nelle altre. Fettucce di seta rossa sulle guardie, da cui pende una bolla metallica con entro, in cera rossa, il suggello di Marco Cornelio, vescovo di Padova.* Biblioteka je stradala u

bombardiranju Zadra, međutim poznato je da su vrjednije knjige i rukopisi odneseni iz Zadra u Italiju i prije bombardiranja. Moguće je i ovaj dokument sačuvan negdje u Italiji. BERIĆ D., *Popis hvarskih i viških rukopisa biblioteke Više gimnazije u Zadru*, BHAKH, br. 3-4, Hvar 1961, str. 13.

⁹⁵ PETRIĆ N., *Pjesničke poslanice Marina Gazarovića*, Dubrovnik, br. 1-2, Dubrovnik 1999, str. 483-484.

⁹⁶ GRUJIĆ N., *Dubrovačka ladanjska arhitektura u 15. stoljeću i Gučetićev ljetnikovac u Trstenom*, PPUD 34, Split 1994, str. 144; ISTA, *Kuća »savršenog trgovca« po Benediktu Kotruļjeviću*, Dubrovnik, br. 6, Dubrovnik 1995.

⁹⁷ KOVAČIĆ J., *Kodeks Ivanić u arhivu Boglić-Božić*, u *Iz hvarske kulturne baštine*, Hvar 1987, str. 159.

MEĐAŠI
HRVATSKO PJESNIŠTVO XX. STOLJEĆA*

Zvonimir Mrkonjić

Među stvarima i snom sve je podijeljeno;
stvari su mjerstvo vida, a san je njihova sjena;
njihova nejasnoća, neravnovjesje i vječita mijena;
stvari su komadi, no život je čitav, i ništa nije
odijeljeno
inače bih najvolio plakati sjednuvši na međaše.

Tin Ujević

»Plakati sjednuvši na međaše« — eto položaja koji je pjesniku draži od prizora čitavosti života. Sjesti na međaše, razlučivati, nije uvijek lako ni poželjno, ali je neizbježno. Kriterij granice stoljeća kao osnovnog međaša nameće nam se prijelazom u novo stoljeće kojem se možda nismo ni nadali, a došlo je brže nego smo očekivali. Ušli smo dakle u novo stoljeće sa sviješću da se rastajemo od najvećeg stoljeća hrvatskog pjesništva, u kojemu smo bili neko vrijeme suvremenici najvećem hrvatskom pjesniku svih vremena.

Ako bi dakle trebalo definirati međaše ove knjige, onda bismo ih opisali kao dva fin-de-sièclea. U prvom od njih, na samom koncu XIX. stoljeća začeo se simbolizam hrvatske moderne. U drugom, još smo u odjecima postmodernizma. Prvi je potrajao iznimno dugo, čak do I. svjetskog rata. Krajem XX. stoljeća ustanovili smo kraj modernizma, koji kraj isto tako nije konačan (ukoliko nije riječ o postpostmodernizmu). Krajem prošlog stoljeća, u svojevrsnom endizmu (kako ga nazva Lyotard), obznanjuje se

* Predgovor antologiji.

kraj svih stilova — kao da stil nije čovjek! Ako su modernizmi i avangarde prošlog stoljeća i u hrvatskoj poeziji davali prvenstvo sadržaju pred formom, a kadgod i obrnuto, u postmodernizmu vidimo kako novi sadržaji teže očuđenju preko obnovljene forme, pa u pjesništvu uskrsava sonet kao što se u slikarstvu javlja »nova slika«.

XX. je stoljeće doba žestokog susljeđivanja stilova, koji se često izmjenjuju po načelu da iza stila jake izražajnosti nadolazi stil prigušene izražajnosti, da jaki stilski kod smjenjuje slabi stilski kod. Tako u nastavku moderne nastupa stil koji bismo (za razliku od postmodernizma, što je varijanta neosimbolizma) nazvali postmodernom. Idili »Hrvatske mlade lirike« nije bilo suđeno dugo potrajati: iza stila secesije dolazi do doslovne secesije, razlaza, gdje će se od postmoderne odvojiti ekspresionizam. Nakon Antuna Gustava Matoša, Vidrića, Begovića, Galovića, Kamova i Domjanića, Augustin Ujević se povlači u intimizam svojih prvih zbirki kao što se »gričani« posvećuju prigušenim kakvoćama svojih ambijentalnih slikarija.

Međaši o kojima govorimo nisu uspostavljeni pukom voljom razdiobe, nego su često zacrtani namjerom samih pjesnika da se odvoje od konteksta. Imenovanjem granica među stilovima priziva se stilski kontekst koji je i na ovom početku XXI. stoljeća još dosta živ. Tako se nedavno obnovljeni interes za ekspresionizam događa usporedo sa stvarnosnom tendencijom u najmlađih pjesnika. Postmoderna obnova vezane forme mogla je naći svoje prve uzore u pjesnicima moderne. Postmodernističke erotske tendencije, primjerice u Maroevićevim »Baffonerijama« mogle su se osloniti na pornopoeziju Begovićeve »Grčkih proljeća«. Među međašima može tako postati tako tijesno da je bijeg iz njih moguć samo po cijenu prekoračenja koje je istovjetno s povlačenjem nove međe.

U XX. stoljeću hrvatsko je pjesništvo prošlo kroz kušnju najdramatičnijih vremena u cjelokupnoj povijesti naroda, u kontekstu kako onih širih europskih i svjetskih kriza, tako i onih lokalnih. To ga nije spriječilo da se u punom opsegu ostvari kao jedna od dionica europske pjesničke matice. Čak i ako se hrvatsko pjesništvo uključuje u nju sa stanovitim zakašnjenjem, jer Matošev artizam dolazi tridesetak godina nakon Mallarmèova i Verlaineova, već »prokleti pjesnici«, Vidrić, Kamov i Galović svojim sudbinama usuglašuju poeziju s vremenom prevladavajući i artizam i antiestetizam.

U ekspresionizmu hrvatsko pjesništvo hvata korak s Europom, pa je poezija Antuna Branka Šimića trenutak najpunijeg suglašavanja s duhom vremena. Šimićev misterij opstanka, Krležino viđenje socijalne drame, Kosorova slutnja kozmosa, Šopov progled u prisnost stvari — izvorni su odgovori na izazov vremena. Ujević na taj izazov odgovara s odgodom — vremenom koje provodi u samoći neopetrarkističke inkantacije. Iz nje će odjednom izići s opsesijom unanimitičkog zajedništva, kao da nastavlja Danteove oporučne stihove s kraja »Pakla«: »Čovjek se na dogledu zvijezda, a u dodiru s tlom kojemu želi biti gospodar, isprasio u svojoj mogućoj snazi i u poželjnoj vrijednosti. On čulnim nozdrvama i vrelin očima i duhom upija treptanje vasionog života i prisluškuje zvukove vasiono tajne. On bi danas želio biti čist i nesebeznao pred izvorima opće ljepote, a zatim moći se staviti u dodir s netaknutim srcem stvari.«

Prava suprotnost modernoj nije bio intimizam postmoderne, nego ekspresionizam. Nikada još tako kategoričan u prošlostoljetnom pjesništvu, međaš između moderne i ekspresionizma ticao se samog pojma zbilje. Dok se u pjesnika moderne zbilja projicira u snovito jer poezija »mora slikati bez običnog slikanja, crtati jasne nejasnosti« (Matoš), u ekspresionizmu stavlja pjesnika pred zid, ne dopušta mu da se od nje udalji i da mu pjesma bude išta drugo osim »odraz stanja i prilika« (Krleža). Ako zbilja i jest imperativna, njezin je odraz daleko od svake doslovnosti.

Smjenjujući ekspresionizam, »nova stvarnost«, usporedna s dekorativnim stilom koji se nadahnjuje tehnikom (art-déco), uvodi svijet tehnike i scenu velegrada s njezinim specifičnim unanizmom (jednodušjem). Unanimizam će kratkotrajno prožeti »zadržanim silama bića« neke od najboljih Ujevićevih stihova da bi se potom velegrad otkrio kao poprište siromaštva i samoće (u Cesarića) ili pak prizivanja zavičajnih slika (u Tadijanovića). Nadrealizam, kojega odjeci pristižu u Hrvatsku tijekom 30-ih godina, ne duguje ništa ekspresionizmu, nego je prije ishod subvertiranja vanjske scene »nove stvarnosti« i njezina preokretanja prema unutarnoj zbilji i tehnikama njezina dešifriranja. Premda je prijevod odlomaka Bretonova »Manifesta nadrealizma« objavljen u časopisu »Vijenac« samo dvije godine pošto je bio napisan, utjecaj nadrealizma na hrvatsko pjesništvo počinje se osjećati tek petnaestak godina poslije.

Budući da nadrealistički pokret nije bio zainteresiran za svoju »primjenu«, nadrealizam se počeo širiti refleksom učene poezije. Ali upravo će se primijenjeni nadrealizam, najavljujući ratnu kataklizmu, pokazati idealnim sredstvom oslobođanja iracionalne spontanosti jezika. Dok Ivšić ustraje na čistoći nadrealne slikovnosti kao obliku nepristajanja na stvarno, Kaštelanu je naprotiv nadrealno način da shvati koliko užasa može podnijeti zbilja. Ono što možemo uvjetno nazvati nadrealističkom poetikom u hrvatskoj poeziji 40-ih godina doprinosi labavljenju spona među riječima i grču kojim ih je okupljala ekspresionistička poetika.

Sa zapljenom Ivšićeva »Narcisa« poezija ide u ilegalnost da bi, pet godina poslije, eruptivno izbila u »Zorama i vihorima« Vesne Parun. Premda je bitka protiv socijalističkog realizma bila definitivno dobivena stavljanjem Vesne Parun na stranu »modernizma« (u kojem god smislu što su mu ga mogli dati Vesnini protivnici), pjesnici 40-ih godina zapravo su »žrtvovana generacija« a njihov se rad pretežno odvijao u nepovoljnim uvjetima, između zapljena, zabrana, isključenja i samoprogona.

Ne čudi stoga ni pojava »malodušnih« pjesnika okupljenih oko »Krugova«, koji u biti — uz iznimku oslona na imažizam u Slamniga i Šoljana, i oslona na Lorcu i Goloba — odustaju od modernističkog projekta budućnosti. Mihalić ide najdalje od svih dokazujući da početkom 50-ih godina »iskustvo egzistencije« premašuje estetsko iskustvo modernizma, vraćajući poetsko pismo na »nultu točku« (Barthes). Otkrivši jedinku kao prostor apsurdne slobode, Mihalić je postavio jedinstveni okvir koji su drugi krugovaši na različit način pokušavali osvojiti: Slamnig eksperimentirajući s preobrazbama pjesničkog subjekta a Šoljan ispisom bijega iz proze egzistencije.

Ali kao da je spoznaja kako je jedini prostor slobode u riječima odveo neke pjesnike, kao primjerice Vladu Gotovca, do vedre rezignacije »filozofskog pjesništva« okrunjene

vidovitom spoznajom: »S pjesmom bi se moralo raditi« (»Jeka«, 1961). Pjesnici idućih desetljeća nastojali su oko rada pjesme, bilo da su pjesmi zadali druge obzore iskustva i druge forme izražaja, ili su prerazdijelili zadaće pjesničkog jezika unutar strukture jezičnog znaka. Dok su tako jedni nastavili analitiku egzistencijalnog diskursa do krajnjih posljedica »ispadanja iz povijesti« (Nikica Petrak) ili iskustva njegove tvarnosti, drugi su u mediju pjesme u prozi problematizirali očevitost predmetnog svijeta (Danijel Dragojević, Tonko Maroević, Andriana Škunca). Treći su pak, tragom »drske atrakcije teksta«, zasnivali »označiteljsku praksu« (izraz Cvjetka Milanje). Razvrgavajući stoljećima uvriježenu, kako god teško usuglasivu podudarnost označitelja i označenih, »semantički konkretizam«, što ga je sredinom 70-ih godina promovirao Branko Maleš, stavio je u prvi plan orgijastičku samoreferencijalnost pjesničkog teksta. Ako u ovoj potonjoj centrifugalnoj tendenciji možemo štoviše razabrati pojavu »gubitka središta«, tj. pravocrtne veze teksta s njegovim referentom, predmetnim svijetom, u centripetalnoj »obnovi vezanog stiha« (Ivan Slamnig, Luko Paljetak, Krešimir Kosić, Tonko Maroević) može se razabrati podjednako utopistički pothvat dezarbitrarizacije odnosa zvuka /smisla, forme/ ideje. Ovdje moramo ostaviti po strani konkretističke tendencije kao granične pojave na rubu korpusa koji nas ovdje zaokuplja. Na tom području, dometi pjesnika kao što su Boro Pavlović, Josip Stošić, Zvonimir Balog, Borben Vladović, Mladen Machiedo, Vlado Martek i dr. (antologizirani u »Panorami granice« Gorana Rema) dokumentiraju višestranost i višeglasje moderne pjesničke scene.

Razvidno je da stoljeće koje se bliži kraju umnaža međaše poetskog iskustva u postmodernoj stretti. Modernizam i postmodernizam, hipermetaforizam i antimetaforizam, intermedijalno i stvarnosno, tendencije su koje više supstoje no što se sukobljavaju. Tako je Zvonko Maković, zatekavši sebe u »laži« poezije, odlučio odbaciti sve njezine trikove kako bi iz najveće blizine analizirao rad jezika na pjesmi. Zar se tako nismo približili davnom Gotovčevu zahtjevu?

Odluka da započne s modernom lišava ovu knjigu tako značajnog pjesnika kao što je Silvije Strahimir Kranjčević. Kranjčević je isuviše velik i cjelovit pjesnik u kontekstu jednog drugog stila, Historicizma, karakterističnog za XIX. stoljeće. Ono što nadalje odvaja Kranjčevića od pjesnika moderne činjenica je da je on pjesnik kolektivnog subjekta koji pitanja nacionalne sudbine stavlja iznad esteticističkog individualizma pjesnika moderne.

Iza Kranjčevića počinje jedno drugo stilsko vrijeme, vrijeme sve bržih stilskih mijena. U tim mijenama biva razvidnije ono što pojedine pjesnike razdvaja, nego ono što ih spaja. Uza sve to što je više zaokupljen sličnostima nego razlikama, Antun Šoljan će, u tekstu »Ikar blatnih krila. Pogled na hrvatsku poeziju XX. stoljeća«, kao prvu opću značajku poezije prošlog stoljeća istaknuti »pomanjkanje zajedničkog nazivnika, bogato razgranato stablo, iz izvještaja starih botanički neukih moreplovaca, na kojoj svaka grana rodi drugačijim plodom«. Ipak najvažnija značajka poezije XX. stoljeća, po Šoljanu, jest to što je ona zahvaljujući Kranjčeviću uspostavila kontinuitet koji je krajem XIX. stoljeća bio prekinut stagnacijom. Tako je hrvatsko pjesništvo u XX. stoljeću doživjelo Drugi

preporod (za razliku od prvog, Ilirskog). »Ovo je razdoblje«, zaključuje Šoljan, »i po ostvarenju i po brojnosti značajnih pjesnika najbogatije u povijesti hrvatske poezije, jedino koje se može mjeriti s razdobljem dubrovačko-dalmatinskim, i poput njega najorganskije po unutarnjoj strukturi, značajno i po vrhunskim ostvarenjima i po općem literarnom standardu.«

Ne odustajući od pokušaja usustavljanja ogranaka najviše grane »legendarne voćke«, Šoljan u tekstu »Standard i neke pojave u poslijeratnoj hrvatskoj poeziji«* nalazi u XIX. stoljeću ishodište naše poezije XX. stoljeća. To ishodište su Ivan Mažuranić i Silvije Strahimir Kranjčević. Počevši od njih Šoljan prati dvije »niti kontinuiteta«. Praćenje prve »razvojne linije koja polazi od Kranjčevića« — linije »socijalnog protesta i bunta« — nastavlja se u Polić Kamovu a završava u Krleži, a podudara se s linijom ekspresionizma. Ogranak te linije Šoljan vidi u trima pjesnicima koji dijele neke slične značajke, Wiesneru, Čerini i Ujeviću. (Zanimljivo je da Šoljan smatra nastavljačem te linije Wiesnera, dakle jednog »Gričanina«, a ne, recimo, Gorana.) »Druga razvojna linija, nastavlja Šoljan, koja polazi od Mažuranića i koju bismo za razliku mogli nazvati artistskom, od daleko je većeg značenja za suvremene pjesnike...« Tu liniju nastavlja Vidrić, Matoš i napokon A. B. Šimić. (Uočljivo je nadalje da Šoljan nalazi poveznice među pjesničkim osobnostima, čas uzimajući u obzir njihove zajedničke stilske značajke a čas usprkos stilskim različitostima, kao što se to vidi u posljednjem primjeru.) Ako produžimo pravce Šoljanove genealogije, ustanovit ćemo da artiste nastavljaju anakroni Gričani, ali i ekspresionistima po koječemu bliski Dobriša Cesarić. Ako se ekspresionizam ne završava s Krležom, nego ima senzibilnih sljedbenika kakav je i Drago Ivanišević, onda je, mimo i bez socijalnog prosvjeda posljednji ekspresionist bio Ivo Kozarčanin.

Premda se u doba kad je pisao svoju genealogiju Šoljanu činilo da je Ujević ostao bez nastavljača, danas bi se moglo reći upravo suprotno. Prvi od njih bio je Frano Alfirević koji je započeo kao ekspresionist da bi se ubrzo priklonio Ujeviću. Rana poezija Vesne Parun ujevićevska je po magistralnoj gesti tjeranja »krda riječi«. U svom krugovaškom razdoblju doima se kao ponešto olakšani Ujević a Milivoj Slaviček se nadahnjuje Ujevićevim unanizmom. Ali istinski je sljedbenik Ujevićev po filozofičnoj i mitologemskoj zgusnutosti, baštinik njegove retorike — Branislav Zeljković. Naposljetku, i kad nije, kao i početku, oslonjena na Ujevića, poezija Dalibora Cvitana ujevićevska je opsesivnošću svojih tematizacija.

Nastavljajući svoju zaokupljenost artistima, Šoljan među Šimićevim nastavljačima najvažnijim smatra Dragutina Tadijanovića te preko njega povezuje liniju artista s krugovaškim pjesnicima, od čega izuzima Mihalića i Pupačića. Dodajmo, ako je najveći artist među krugovašima Ivan Slamnig, onda mu je blizu i njegov književni pobratim Antun Šoljan. Kako nadalje nije mogao uklopiti Vladimira Nazora ni u jednu od dviju spomenutih linija, Šoljan dopušta mogućnost »jedne postrane linije, Preradović-Tresić-

* »Krugovi« 6/1957. Šoljan oslanja zamisao svoje pjesničke genealogije na onu koju je uspostavio Marcel Raymond u knjizi »Od Baudelairea do nadrealizma«. Od Baudelairea linija »vidovitih« vodi preko Lautréamonta i Rimbauda do nadrealista, a druga »artistska« linija vodi preko Mallarméa do Valéryja.

Vojnović-Begović-Nazor«, što znači da je od artizma izuzeo retoričko-emfatičku tendenciju. U tom sustavu velikih sličnosti i razlika koje pokriva izraz artizam mjesto je i jednog od najvećih lirika naše prošlostoljetne poezije, Viktora Vide, koji je tragičnu jasnost svog stila izveo iz hermetizma. Tako se artizam preselio u južnu Hrvatsku, najprije s Krunom Quienom, potom s Igorom Zidićem a nakon četvrt stoljeća sa Zadarskom školom Luka Paljetka, Momčila Popadića i Stojana Vučićevića koje su slijedili Zoran Kravar i Jakša Fiamengo.

Ako tragajući za imenima kojih u Šoljanovu nacrtu nema otkrijemo znakovitu prazninu, možemo ocrtati još jednu razvojnu liniju od imena koja ne spadaju među Šoljanove preferencije, niti ih on izravno spominje. To su Drago Ivanišević, Jure Kaštelan, Kruno Quien, Boro Pavlović, Radovan Ivšić, Zvonimir Golob (koga, iznimno, Šoljan dovodi u vezu s Ujevićem) i napokon Josip Stošić. To je niz u kojemu se može očitati nadrealistička, ludistička ili, ukratko, modernistička tendencija koja vodi k Josipu Severu, Zvonimiru Balogu, Ivanu Rogiću Nehajevu, Miloradu Stojeviću, Branku Malešu i Anki Žagar a od kraja 60-ih godina postaje presudnom za poetski finale stoljeća s njegovim sve jačim intermedijalnim napastima.

Genealoški pravci koje vučem za Šoljanom sigurno ne uključuju i objašnjavaju sve pjesničke pojave iz druge polovice XX. stoljeća. Neki su pjesnici do te mjere samorodni da su objašnjivi jedino pomoću njih samih. Ono što povezuje Parunovu i Zlatka Tomičića nije toliko poetika, koliko elementarnost žudnje, s kojom je, iz drugog konteksta, donekle još srodna Gudeljeva žestina ili Ganzina melankolija. S njima bi se isto tako teško mogla dovesti u vezu arielska nesputanost Josipa Pupačića. Može se bez oklijevanja ustanoviti kako je, unatoč njihovoj generacijskom nastupu, među pjesnicima »Krugova« možda najviše individualnih varijanti. Zapaža se ipak razlika između južnjaka, pretežno vezanih za kontekst romanske lirike, i sjevernjaka izišlih iz Tadijanovićeve šinjela. Unatoč tome, teško bi se moglo ustvrditi da Slavko Mihalić svoje otkriće individuuma kao poetičkog a ujedno filozofijskog načela duguje ijednom prethodniku. Mihalić je naprotiv ostavio biljeg na cijelom jednom naraštaju, posebice na Dubravku Horvatiću i Nikici Petraku, koji krugovašku poetiku dovode do krajnjih poetičkih posljedica, daleko od njihove polazne točke. Pjesništvo Danijela Dragojevića, udaljeno od svakog naraštajnog konteksta i preteča u tradiciji, postupna je sinteza kako iz predsokratovaca, iz modernog razvoja pjesme u prozi, tako iz prevrednovanja tradicionalne metafizike. Nasuprot prevazi »označiteljske prakse«, Dragojević je ponudio model metafizičke zaigranosti koji je utjecao na mlađe pjesništvo od Nede Mirande Blažević i Hrvoja Pejakovića do Krešimira Bagića i Božice Zoko. Modernizam izmišljen po vlastitoj mjeri usmjerio je poeziju Tonča Petrasova Marovića k rukopisu osebujne tjelesnosti i subverziji jezika književnog standarda. S područja Bosne i Hercegovine, kao nekoć Antun Branko Šimić, Nikola Šop i Mak Dizdar, dolaze pjesnici kao što su Veseljko Koroman, Mario Suško, Mile Stojić i Miljenko Jergović bez kojih je nezamisliv naš pjesnički identitet. Kraj stoljeća donosi i posvemašnji novum: prevagu posve nesvrstanog »ženskog pisma« kojim evidentiramo iza Vesne Krmpotić niz osebujnih pjesničkih svjetova od Andriane Škunce, Anke Žagar i Jozefine Dautbegović do Gordane Benić itd.

Kakva je tipska predodžba o hrvatskom pjesniku u XX. stoljeću? Antun Šoljan ga vidi vezanog za »sasvim određene zadatke, društvenu narudžbu, neposrednu 'angažiranost'«, koji »vežu njegova krila zemljom«, ukratko kao »Ikara blatnih krila«. Nazvavši ga »mučenikom, buntovnikom koji se plaši konačne pobune«, Šoljan je u prvom redu mislio na okove konvencija i ideologije. On uočava pjesnikov sociokulturni usud, ističući one koji su tom usudu usprkos — Vidrića, A. B. Šimića, Ujevića, kao i njihove moderne nastavljače, Slamniga i Mihalića, »naše prve evropske pjesnike« — uzdigli čisti pjev i zauzeli mjesto »u spektru nove poezije«.

Teško je međutim govoriti o tome što je Europa verificirala kao svoje jer povratne obavijesti teško stižu a rijetko su vjerodostojne. Događalo se da smo naš izbor ponuđen Europi češće ograničavali no što smo ga otvarali, a otvoriti smo ga mogli neisključivim kritičkim usustavljanjem pjesničkih pojava. Tako se dogodilo da je svemirska faza »zagubljenog«, zanemarenog Nikole Šopa imala većeg odjeka u europskim razmjerima od za to naizgled podobnijih. Šop je iznimka koja potvrđuje pravilo europske ovjere. Dragojevićeva »Kornjača« (1961) također postavlja zahtjev napuštanja »odveć ljudskog« stajališta i pitanje šire prepoznatljivosti odavno se nameće. Severova »drska atrakcija teksta« pokušaj je da se tradicija pobija njom samom — usporedan s postmodernim pothvatom da se obnovom klasične forme zasnuje neka nova tradicija kao zrcalna slika one prve. Makovićevo preispitivanje funkcije poetskog jezika — sumnja u metaforu — jedan je od najplodonosnijih primjera poetske skepse koje neka poezija može ponuditi budućnosti.

Najvažnija mijena koju XX. stoljeće unosi u postav Šoljanove mitske slike sastoji se u tome što u prvom planu prestaje biti pjesnik da bi ga zamijenila njegova poezija. Zamjetno je to već u Mihalića gdje pjesnik postaje akterom vlastite poezije a ona postaje obzorom njegova »odmeđenja«. Protagonistom poezije postaje pismo: ono Severu »diktira« tekst. Ukoliko tekst nije proizveden intertekstom, on je ishod intermedijalnih interferencija — to je međutim samo jedan od zaključaka koji se može izvesti iz poezije s kraja XX. stoljeća. U ocjeni kvorumovskog naraštaja, dakle zaglavlja ove knjige, Hrvoje Pejaković dolazi do suda koji je teško zaobići: »Višestoljetni proces pražnjenja literarnog govora završen je, taj govor više 'ne drži', ne odnosi se ninašto, kao da mu nedostaje energije i prodornosti da bi se pokušao uhvatiti u koštac s težinom zbiljskog iskustva.« Nadam se isto tako da ova knjiga svojim primjerima vjere u poetsku izrecivost, makar kako paradoksnu, otklanja sjenu tribunala što ga priziva Pejaković. I stvarnosna tendencija, Gromače i Glamuzine, ne čini nam se sofisticiranom doskočicom smišljenom da pobije ovaj pesimistički sud, nego spoznajom da je poezija uvijek ono čime svijet može iznova početi.

FRANCUSKI PRIJEVODI I PREPJEVI *NOTTURNA* TINA UJEVIĆA

Stjepan Lapenda

Augustin (Tin) Ujević¹ je nezaobilazna osebnost hrvatske lirike. Nije to bio samo pjesnik, esejist i vrsni prevoditelj. Tin je bio ujedno, da parafraziramo lijepi Gautierov² izričaj, *l'homme d'une humeur inquiète et vagabonde*, ljubitelj dobre kapljice, nacionalist, mistik i konačno skeptik, politički brzoplet i nekoherentan, matoševac, bodlerovac i verlenovac ali i simbolist. Ukratko, jedna neponovljiva pjesnička i književna veličina i vertikala.

O književnom opusu Tina Ujevića napisana su mnoga djela, studije i eseji ponajprije od domaćih nezaobilaznih i manje poznatih književnih péra i znanstvenika (Antun Barac,³ Vlatko Pavletić,⁴ Ivo Frangeš,⁵ Josip Tomić, Mladen Vuković,⁶ Nikola Milićević,⁷ Zvonimir Mrkonjić,⁸ Lovro Župančić,⁹ Neven Bogdanović,¹⁰ Stjepan Lapenda¹¹ i mnogi drugi).

Splitski tinolog Mladen Vuković u svojem zanimljivom ogledu, svojevrstnoj antologiji o prevoditeljskoj sudbini Tinove pjesme *Notturmo* zanimljivo zapaža »da je stara izreka da svako djelo preraste u klasiku kada dobije svoju parodiju«. ¹² Tako Vuković uz već antologijsku erotsku parodiju *Notturna* Ivana Kušana pod nazivom *Ne turno*,¹³ navodi i ostale autore koji su se poslužili tim *procédéom* (Tomislav Božinović — *Not notturmo*, Jure Ujević — *Nočas se moja ćela jari*, Drago Maršić — *Noć tuge*, Petar Vulić — *Sanjarske misli*, Robert Marić — *Homoturno*, Mladen Vuković — *Od versa doktor, no?* i *Noktom u urnu*, te Siniša Vuković — *Sèlaški nâj tùran* na čakavskom).

Ovdje bi trebalo dodati, na margini primarne ideje ovoga ogleda, da su parodije¹⁴ Tinova *Notturna* u ovom kontekstu izvan bilo kakvog pejorativnog značenja a neke i izrazito erotskog naboja. Ovdje se to poglavito odnosi na Kušanov *Ne turno* i Marićev *Homoturno*. No, tu ne bismo trebali pronalaziti ničega skarednog, gnusnog, vulgarnog. Nisu li već davno, prije toliko stoljeća, veliki François Villon, sorbonski *magister artis* ali i provalnik, ubojica i veliki lirik, potom njegov imenjak François Rabelais, pop i raspop, također čovjek osebnog života koji nije riječi dijelio na pristojne i nepristojne, a u prošlom stoljeću kantautor Georges Brassens i kontroverzni Jean Genêt u svojim *Paravanima* i *Sluškinjama* — svi skupa i svaki ponaosob rabili izričaje, metafore, jake

riječi i smione misli erotskog naboja? Jesu! Jesu li zato ponešto izgubili od svoje slave i veličine? Nisu! Konačno, nema lirike bez erosa i prikrivenog, potisnutog i latentnog libida. Samo je pitanje leksičkog odabira. Cijela potka Tinova *Notturna* u sebi nosi neodoljivi poziv za erotsko umjetničko reinterpetiranje. Naprosto, ta pjesma je klasični primjer irezistibilnog poticaja za jedan takav literarni *procédé*.

Znanstvenom i istraživačkom akribijom Vuković također traga i pronalazi do sada njemu poznata uglazbljenja Tinova *Notturna*: ukupno šesnaest skladbi, i to četiri u klasičnom i dvanaest u zabavnoj glazbenoj notaciji, i to četrnaest hrvatskih i dva inozemna uglazbljenja. Inače, cjelokupni Tinov pjesnički opus vezan je za reproduktivnu interpretaciju sa »34 svjetska glazbala i 68 glazbenika«.¹⁵

Kako je poznato, Tinov *Notturmo* je imao barem dvije inačice: beogradsku na ekavici i u ćirilichnom pismu i ovu koja je upisana u sve antologije hrvatske lirike. *Notturmo* je sastavni dio zbirke pjesama koju je sâm Tin Nazvao *Kolajna* koju je prestao doradivati 1919. godine iako je prvo izdanje zbirke vidjelo svjetlost dana 1926. godine. Današnja konačna verzija glasi:

*Noćas se moje čelo žari,
noćas se moje vjeđe pote;
i moje misli san ozari,
umrijet ću noćas od ljepote*

*Duša je strasna u dubini,
ona je zublja u dnu noći;
plačimo, plačimo u tišini,
umrimo, umrimo u samoći.*

Što se pak tiče versifikacijske strukture ove dvostrofne pjesme, ona je sastavljena od šest deveteračkih stihova sa cezurom iza petog sloga i od dva završna deseterca sa cezurom iza šestog sloga, dok je srokovna shema ukrštena: abab.

Mladen Vuković pronašao je do danas dvadeset osam prevedenih ili prepjevanih inačica *Notturna*, ne uključujući ovdje već spomenute parodije, na četrnaest jezika, i to: četiri talijanska prepjeva od kojih je jedan od Vladimira Nazora, četiri njemačka, četiri francuska, tri engleska, dva španjolska, dva slovenska u suautorstvu, dva japanska, te jedan na češkom, ruskom, poljskom, albanskom, te jedan na esperantu, jedan na kineskom i jedan na arapskom jeziku.¹⁶

Ovdje dajemo prijevode/prepjeve na francuski jezik onim redosljedom kojim su dani u Vukovićevoj knjizi s pripadajućim naslovima:

CETTE NUIT MON FRONT S'ÉCLAIRE

*Cette nuit mon front s'éclaire
cette nuit mes sourcils sont ouverts*

*mes pensées sont un rêve clair
cette nuit je meurs de beauté.*

*L'âme est passion profonde,
elle est flambeau dans la nuit;
pleurons, pleurons sans un son,
mourons, mourons, seuls sans bruit.*

Prevela Ivanka Marković

* * *

CETTE NUIT-CI MON FRONT EST TOUT ARDENT

*Cette nuit-ci mon front est tout ardent,
cette nuit mes paupières transpirent
mes pensées sont un rêve rayonnant,
et de beauté je vais mourir.*

*L'âme, au tréfonds de la souffrance,
c'est dans la nuit une torche claire;
pluerons, pleurons dans le silence,
mourons, mourons en solitude.*

Preveo Jugoslav Gospodnetić

* * *

COLLIER

XII

*Cette nuit mon front est embrasé
cette nuit suintent mes paupières:
et le rêve illumine mes pensées,
cette nuit je vais mourir de beauté.*

*L'âme en profondeur frémit de véhémence,
elle est le flambeau au fond de la nuit;
pleurons, pleurons dans le silence,
mourons, mourons dans la solitude.*

Prevela Višnja Machiedo

* * *

NOTTURNO

*Cette nuit je vois mon front flamber,
 Cette nuit je sens mes sourcils exsuder,
 Et le songe s'emparer de mes pensées,
 Cette nuit je vais périr de vénusté.*

*Mon âme brûlait dans les abîmes,
 Tel un flambeau dans les tréfonds de la nuit,
 Pleurons, pleurons dans le silence,
 Mourons, mourons dans la solitude.*

Prepjevaio Stjepan Lapenda

Prvi prijevodi na francuski jezik Ujevićevih pjesama uvršteni su u dvije antologije između dva svjetska rata. To su i jedini prijevodi iz toga razdoblja. Objavio ih je beogradski romanist Miodrag Ibrovac u dvjema antologijama na francuskom jeziku: *Antologija jugoslavenskog pjesništva* (1935) i *Suvremena jugoslavenska poezija* (1937), dok se Miloš Savković nije ni osvrnuo na Tina Ujevića.¹⁷

Obje Ibrovčeve antologije daju samo sumarni biografski opis o mladom Ujeviću. Za Ibrovca je Ujević »posljednji od velikih boema na tragu jednoga Villona, Gérarda de Nerval i Verlainea«. ¹⁸ On je naveo samo one Ujevićeve zbirke koje je pjesnik do tada objavio, i to u francuskom prijevodu: *La Plainte du Vilain, La Médaille, l'Auto sur la promenade* i *La Cloche affligée*.¹⁹ Dapače, Ibrovčevo izdanje iz 1937. moglo bi se smatrati pretiskom izdanja iz 1935. godine. Tu su i isti prijevodi i iste izražene misli i tvrdnje tada vladajuće ideologije: »Što se pak tiče hrvatskih pjesnika (razlikovnost je posve apstraktne prirode budući da jedan dobar broj Hrvata živi u Beogradu dok podosta Srba živi u Zagrebu, a jezik im je, kako znademo, istovjetan) jedno ime bitno odskače a to je ono Tina (Augustina) Ujevića, Dalmatinca podrijetlom, vrhunskoga pjesničkog stvaratelja na matrici velikog Villona i Verlainea.«²⁰ U prvom izdanju iz 1935. Ibrovac daje cjelovite prijevode četiriju Ujevićevih pjesničkih ostvarenja: *Prière à Notre-Dame pour la servante de Dieu: Dora Remebot, Complainte quotidienne, Départ* i *Les hauts peupliers*.²¹ U »pretisku« iz 1937. godine objavljeni su samo prijevodi *Molitva Bogorodici za rabu Božju Doru Remebot* i *Svakodnevna jadikovka*. Nažalost, Ibrovac nije našao za potrebno u svoje dvije antologije uvrstiti i prijevod Ujevićeva *Notturna*.

U posljednje vrijeme o njemu su pisali na francuskom i hrvatskom jeziku i neki naši i inozemni suvremeni književnici, esejisti te sveučilišni i srednjoškolski profesori.²²

Romanski narodi imaju višestoljetnu, neprekinutu i veoma razvijenu pjesničku tradiciju. Kod Francuza su, već u srednjem vijeku, iscrpljene gotovo sve rime. Pisci Plejade doveli su rimu do savršenstva. Parnasovci i simbolisti istraživali su u drugoj polovici XIX. stoljeća sve mogućnosti vezanog stiha. Kada je trebalo jednu takvu bogatu pjesničku baštinu približiti hrvatskom čitateljstvu, nastali su problemi jezične i tehničke naravi.

Što se tiče čisto tehničke strane prevođenja pjesničkih djela, treba imati na umu da je jamb najzastupljenija stopa u europskoj poeziji. U jezicima s naglaskom na posljednjem slogu, što je slučaj i s francuskim jezikom, gdje uz to ima i mnoštvo dvosložnih riječi, jamb zvuči prirodno. Dapače, on se i sâm nameće. Jamb je inače prikladan za sve one jezike koji imaju osim mnoštva dvosložnih riječi s naglaskom na koncu riječi i dobar broj jednosložnih riječi ili čije su višesložne riječi oksitone. Hrvatski književni jezik ima veoma malo jednosložnih riječi a nema ni jedne dvosložne ili višesložne riječi s krajnjim naglaskom. Zbog toga takav jezik ne trpi čisti jamb.

Dakle, barem za sada, poznata su samo četiri francuska prijevoda/prepjeva Tinova *Notturna*. Zanimljivo je da za razliku od prijevoda/prepjeva na talijanski jezik, gdje su sva četiri prevoditelja ponudila istovjetan naslov *Notturmo* (što je posve razumljivo budući da je to talijanska riječ i nije je trebalo prevoditi), francuski prijevodi/prepjevi slijede drugačiji pristup. Ivanka Marković i Jugoslav Gospodnetić za naslov su izabrali prvi stih *Noturna*,²³ dok je Višnja Machiedo dala naslov prijevodu po nazivu zbirke uz navođenje i rednoga broja pjesme u zbirci.²⁴ Samo je Stjepan Lapenda zadržao tradicionalni i uvriježeni talijanski naslov *Notturmo*.

Inače, naslov prijevoda/prepjeva u obliku *Notturmo* nalazimo u većini drugih indoeuropskih jezika (španjolski, slovenski, češki, albanski, poljski i ruski u ćirilichnoj transkripciji, *Ноктюрн* te i na esperantu, dok samo u njemačkom prijevodu/prepjevu imamo tri puta *Nachtgesang* i jedanput *Kollier* a u engleskom sva tri prijevoda daju *Necklace*.

Kako je dakle preveden prvi stih *Notturna* (*Noćas se moje čelo žari*). Ivanka Marković to prevodi glagolom *s'éclairer* (obasjati, svijetliti). Jugoslav Gospodnetić se radije opredjeljuje za adjektivni oblik *tout ardent* (posve užareno, usijano) dok Višnja Machiedo rabi isti postupak: *est embrasé* (zapaljen, usijan). Stjepan Lapenda radije se koristi tipičnom i elegantnijom francuskom infinitivnom konstrukcijom: *je vois mon front flamboyant* (plamtjeti, buktjeti).

Kod prijevoda drugoga stiha (*noćas se moje vjeđe pote*) ponuđena su dvije mogućnosti. Markovićeva i Lapenda prevode vjeđu sa *sourcils* dok se Gospodnetić i Machiedova opredjeljuju za *paupières*. *Hrvatsko-francuski rječnik* (Dayre-Deanović-Maixner) nudi za pojam *vjeđa* istodobno i *sourcil* (obrva) i *paupière* (očni kapak). Što se pak tiče cijeloga stiha, od izvornika se najviše udaljila Markovićeva: *cette nuit mes sourcils sont ouverts* što doslovce znači »noćas su moje vjeđe tj. obrve otvorene«. Kod Gospodnetića imamo: *mes paupières transparentes* (znoje se), Machiedova to rješava glagolom *suinter* u značenju kapati, znojiti se, dok Lapenda, opet infinitivnom konstrukcijom, to rješava prikladnim glagolom *exsuder* (lučiti, sluziti znoj, krv).

Kod trećega stiha prve strofe (*i moje misli san ozari*) bilo je najviše lutanja. Markovićeva, Gospodnetić i Machiedova nisu napravili semantičku razliku između riječi *le rêve* i *le songe*. Ne prevode li Francuzi Shakespeareov *San ljetne noći* s *Le songe d'une nuit d'été*? Dakle, trebalo je uporabiti riječ *le songe*. Što se tiče prijevoda toga stiha, on je kod većine prevoditelja nezgrapno ako ne i netočno. Markovićeva: *Mes pensées sont un rêve clair* u doslovnom prijevodu: misli su moje jasni san(?); Gospodnetić: *Mes pensées sont un rêve rayonnant* što znači: misli su moje sjajan san; Machiedova: *Et le rêve illumine mes pensées* što se prevodi kao: I san obasjava misli moje; Lapenda nudi drugačije rješenje,

opet u infinitivnoj konstrukciji: *Et le songe s'emparrer de mes pensées* u značenju: I san obuzima misli moje.

Četvrti stih prve strofe (*umrijet ću noćas od ljepote*) razriješen je na više-manje doslovnim prijevodima. Markovićeva: *Cette nuit je meurs de beauté* (s prezentskom uporabom glagola *mourir* — umrijeti); Gospodnetić sažimlje stih na: *Et de beauté je vais mourir* nepotrebno izostavljajući riječ *noćas* ali elegantno rabeći *le futur prochain* (bliski futur); Machiedova ispravlja Gospodnetićevo izostavljanje riječi *noćas* tako da je ponudila korektno: *Cette nuit je vais mourir de beauté*. Lapenda pak ovaj na izgled jednostavan stih prepjeva u baudelaireovskoj maniri: *Cette nuit je vais périr de vénusté*. U čemu je dakle tu razlika? Umjesto banalnog i u francuskom jeziku neobilježenoga glagola *mourir* — umrijeti, Lapenda se radije opredjeljuje za jači semantički obilježeni glagol *périr* — nestati, a također za neobilježeni pojam *beauté* — ljepota nudi čisto verlaineovski izraz *vénusté*²⁵ tako da taj stih frankofoni čitatelj može shvatiti i kao: Noćas ću nestati od (divne) ljepote.

Prvi stih druge strofe Tinova *Notturna* glasi: *Duša je strasna u dubini*. I ovdje imamo različite pristupe prijevodu/prepjevu izvornika. Kod Markovićeve imamo: *L'âme est passion profonde* u značenju: Duša je duboka strast. Gospodnetić je nešto bliži izvorniku: *L'âme, au tréfonds de la souffrance* što doslovce znači. Duša (je) u ponoru patnje, dok se Machiedova najviše udaljava od izvornog predloška: *L'âme en profondeur frémit de véhémence* što se ne može nego samo ovako iščitati u francuskom jeziku: Duša u dubini drhti od žestine odnosno silovitosti ili žara (sic!). Lapenda pak ovo razrješava kudikamo jednostavnije i bliže duhu izvornika iako je glagol u imperfektu: *Mon âme brûlait dans les abîmes* a znači: Moja duša izgaraše u ponoru.

Ona je zublja u dnu noći je drugi stih druge strofe *Notturna*. Markovićeva to lijepo prevodi ali nepotrebno izostavlja ono *u dnu*, što Tinovu stihu daje posebno značenje: *Elle est flambeau dans la nuit* u značenju. Ona je plamen u (samoj) noći. Gospodnetić doslovce prevodi *zublju* s *une torche* bespotrebno dodajući pridjev *claire* (sjajan, svijetao) tako da smo dobili: *C'est dans la nuit une torche claire* a prevodi se kao: To je svijetla zublja u(sred) noći. Machiedova spretno nalazi prikladno rješenje: *Elle est le flambeau au fond de la nuit*, tj. Ona je plamen u dnu noći. U Lapendinu prepjevu imamo: *Tel un flambeau dans les tréfonds de la nuit* što će frankofoni čitatelj prepoznati kao: Baš kao plamen u dubini noći.

Zadnja dva stiha *Notturna* glase: *Plaçimo, plaçimo u tišini, umrimo, umrimo u samoći*. Ovdje se ne možemo otrgnuti osjećaju i utvrditi frapantnu sličnost ovih Tinovih misaonih asocijacija sa stihovima pjesme *La Mort du Loup* (Vučja smrt) Alfreda de Vignya:

*Dans la vie où le sort a voulu t'appeler,
Puis, après, comme moi, souffre et meurs sans parler.*
(III, 87-88)

što je autor ovoga rada prepjevao ovako:

*U životu gdje te sudba i kob htjedoše prizvati,
Potom, poslije, kao i ja, pati i umri u tišini.*

Sva četiri navedena prevoditelja ova su dva stiha preveli gotovo na isti način. Gospodnetić: *Pleurons, pleurons dans le silence, mourons, mourons en solitude*; Machiedova: *Pleurons, pleurons dans le silence, mourons, mourons dans la solitude*. Kod Lapende također imamo: *Pleurons, pleurons dans le silence, mourons mourons dans la solitude*. Jedini je izuzetak Markovićeva gdje smo dobili neprimjeren prijevod i nepotrebnu supstituciju riječi: *Pleurons, pleurons sans un son, mourons, mourons, seuls sans bruit*, što u u francuskom prijevodu zvuči kruto i beživotno: Plačimo, plačimo bez (ijednog) zvuka, umrimo, umrimo sami bez (ikakvog) šuma, tj. buke i galame.

Što konačno reći poslije ove stilske analize četiriju prijevoda/prepjeva Tinova *Notturna*? Pitajući se što je to prijevod, Ladmiral je ustvrdio da je to »posebni slučaj lingvističke konvergencije, a u najširem značenju svaki oblik 'interlingvističkog posredništva'«. ²⁶ To »posredovanje« Ivir doživljava kao »oblik komunikacije« ²⁷ a Sibinović kao »međujezičko prenošenje određenog sadržaja«. ²⁸ U svakom slučaju, prevođenje je intelektualni proces društveno uvjetovan. Tu uvjetovanost Sibinović uočava u tome »što je razumevanje izvornog značenja i reagovanja na poruku prevoda uvek zavisno od podudarnosti, odnosno postojećih razlika u prethodnom historijskom razvoju i trenutnom stepenu razvijenosti društvene sredine iz koje potiče original i sredine za koju se prevodi«. ²⁹ Pranjić se također svojedobno upitao u jednom od svojih oglada što je to zapravo prevođenje, da bi zaključio da je to »pronalaženje jednakovrijedna izraza u drugome jeziku — jedan je od mogućih odgovora: no jednakovrijednost je lakše postići u sadržaju negoli u izrazu, prije gramatički, stilistički već teže, pogotovu kad su posrijedi nijanse koje najjače očituju vlastitost jednoga jezika«. ³⁰ No Pranjić također s pravom zamjećuje da se »prijevod (odnosno prepjev — op. S.L.) može jednostavno uzeti te promatrati kao pjesničko djelo *sui generis*, nezavisno od svojega izvornoga predloška«. ³¹ Konačno, na takvom tragu razmišljanja bio je i Miroslav Kravar. ³² U svakom slučaju i u današnjem hrvatskom prevodilaštvu možemo primijeniti misao francuskog humanista Loysa le Roya da je »povijest prevodilaštva jednog naroda u stvari sama povijest njegova ukusa«. ³³ A da prevođenje nije nikad lak i zahvalan posao, zgodno je potvrdio Antoine Godeau u svojim stihovima:

*Le Travail de traduire est fâcheux, est ingrat,
Pour un esprit fécond, subtil et délicat.*³⁴

To je posebice točno kod prevođenja pjesničkog djela. Tu nema dileme da li prevoditi formu ili sadržaj. U pjesništvu nema sadržaja bez forme. Već davno je Dante u *Gozbi* ustvrdio da se ništa u pjesništvu ne može prebaciti iz jednoga u drugi jezik bez rušenja ukupne milozvučnosti i unutarnjeg sklada. Goethe je to slikovito rekao *Nichts ist drinnen, nichts ist draussen. Den was inen, das ist aussen.*³⁵

Nema sumnje da se logopeja³⁶ može prevesti. Također je prenosiva i fanopeja.³⁷ No, ono što se ne može prenijeti, ili pak veoma rijetko i uspješno, jest melopeja³⁸ ne samo cijele pjesme, već i svakog stiha, dapače i svake riječi. Pozivajući se na Danojlića, Rajić također tvrdi da je »zvuk u pesmi nerazdvojni činilac smisla, te sem srećnih slučajnosti, on je neprenosiv«. ³⁹

Predmnijevamo da je ovaj ogled to pokušao pokazati. Konačno, nije li i naš veliki latinist sv. Jerolim, autor *Vulgate*, spretno izrekao svoju maksimu kako treba (dobro) prevoditi: *Non verbum e verbo, sed sensum exprimere de sensu*.

* * *

Split, lipnja 2003.

BILJEŠKE

¹ Rođen 5. srpnja 1891. u Vrgorcu, umro 12. studenoga 1955. u Zagrebu. Nadimak Tin prvi put se pojavljuje u drugom beogradskom izdanju Ujevićeve zbirke pjesama *Kolajna* (1926) u izdanju srbijanskog nakladnika S. Cvijanovića u ekavskoj varijanti i na ćirilichnom pismu bez suglasnosti autora.

² Théophile Gautier (1811-1872), francuski pjesnik, romanopisac i književni kritičar, prethodnik Ch. Baudelairea i parnasovaca, glavni promicatelj književno-pjesničkog smjera *l'art pour l'art*.

³ Barac, Antun: *Jugoslavenska književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 1956.

⁴ Pavletić, Vlatko:

— *Ujević u raju svoga pakla*, Zagreb, 1978 /književna studija/.

— *Sto pjesnika jugoslavenskih naroda*, Biblioteka 100, Mladost, Zagreb, 1984.

⁵ Frangeš, Ivo:

— *Noćas se moje moje čelo žari...*, Croatica, Zagreb, 15/16, 1980.

— *Antologija hrvatskog eseja*, Nolit, Beograd, 1957.

⁶ Vuković, Mladen: *Pobratimstvo lica u nemiru — Pjesnici Tinu Ujeviću*, HKD Napredak, Split, 2001.

⁷ Milićević, Nikola: *Hrvatski pjesnici između dva rata*, Školska knjiga, Zagreb, 1964.

⁸ Mrkonjić, Zvonimir: *Ujević i Rimbaud*, Croatica, Zagreb, str. 192-204.

⁹ Župančić, Lovro: *Hrvatski pisci između riječi i tona*, Zagreb, 2000.

¹⁰ Bogdanović, Neven: *Tinovi dragulji*, HKD Napredak, Split, 2001.

¹¹ Lapenda, Stéphane: *Matoš et Ujević — Esprit commun et différence formelle dans leur oeuvre*, Mémoire de Maîtrise [magistarski rad], Faculté des Lettres de Strasbourg, Strasbourg, 1971.

¹² Vuković, Mladen: *Stotina istina Tina*, HKD Napredak, Split, 2002, str. 8.

¹³ Kušan, Ivan: *Sto najvećih rupa*, Zagreb, 1992.

¹⁴ Od grčkog παρωδία, književni žanr koji šaljivo preoblikuje izvorno (umjetničko) djelo gdje se uglavnom čuva ritam pa i fragmenti izvornog teksta, dok je sadržaj promijenjen za razliku od travestije.

¹⁵ Vuković, Mladen, *Ibid.*, str. 9.

¹⁶ Vuković, Mladen, *Ibid.*, str. 8.

¹⁷ Ibrovac, Miodrag: *Anthologie de la poésie yougoslave*, Edition Delgrave, Paris, 1935.

Ibrovac, Miodrag: *La poésie yougoslave contemporaine*, Edition Institut balkanique, Belgrade, 1937.

Savković, Miloš: *La littérature yougoslave moderne*, Edition Bureau central de presse, Belgrade, 1936.

¹⁸ Ibrovac, Miodrag: *Anthologie...*, str. 284.

¹⁹ Lelek sebra, Kolajna, Auto na korzu, Ojađeno zvono.

²⁰ Ibrovac, Miodrag: *La poésie yougoslave...*, str. 47.

²¹ Molitva Bogorodici za rabu Božju Doru Remebot, Svakodnevna jadikovka, Odlazak i Visoki jablani.

²² Castellan, G. — Vidan, G.: *La Croatie, Que sais-je?*, PUF, Paris, 1998.

Matillon, Janine: *Le Monde prolongé — Poésie croate contemporaine*, Le Pont, Zagreb, 1960, str. 7-22.

Mihalić, S. — Kušan, J.: *La poésie croate, Anthologie*, Edition Seghers, Paris, 1972.

Mrkonjić, Zvonimir: *Ujević i Rimbaud*, Croatica, Zagreb, 1981, str. 192-204 (*résumé en français*).

Sušac, Jasna: *Za vjetrom — Prilog nastavi hrvatskog jezika pri raščlambi pjesništva Tina Ujevića* [Osnovna škola Vrgorac, Vrgorac, 2003].

Tomić, Josip: *Tin Ujević et la littérature française*, Facultas philosophica, Universitas Zagabriensis, Zagreb, 24/1967, str. 97-112.

²³ *Cette nuit mon front s'éclaire* (Marković) i *Cette nuit-ci mont front est tout ardent* (Gospodnetić).

²⁴ *Collier XXI* (Kolajna XXI).

²⁵ Hachetteov *Dictionnaire de la langue française* za tu riječ daje ovo značenje: *Beauté gracieuse*. Robertov *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* ovaj pojam definira ovako: *Od latinskog venustus (oko 1500. godine) u značenju: ljepota, ljupkost, milina, dražest dostojna Venere* i navodi kao primjer Verlaineov stih: *J'aime tes yeux pour leur liesse / Et ton corps pour la vénusté*.

²⁶ Ladmiral, J.-R: *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Paris, 1979, str. 68.

²⁷ Ivir, Vladimir: *Teorija i tehnika prevođenja*, Sremski Karlovci, 1978, str. 5.

²⁸ Sibinović, M.: *O prevođenju*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1983, str. 14.

²⁹ Sibinović, M.: *Ibid.*, str. 17.

³⁰ Pranjić, Krunoslav: *Stil i stilistika* u: Škreb, Z. — Stamać, A.: Uvod u književnost, teorija, metodologija, GZH, Zagreb, 1983, str. 283.

³¹ *Ibid.*, str. 278.

³² Kravar, Miroslav: *Marulićeva Davidijada u hrvatskom prijevodu*, Umjetnost riječi, Zagreb, 1/1976, str. 4.

³³ Zuber, R.: *Les Belles infidèles et la formation du goût classique*, Collin, Paris, 1968, str. 10.

³⁴ Provansalski biskup, pjesnik i član Francuske akademije (1605-1672). U slobodnom prijevodu ovaj stih glasi: Prevoditelj je rad je mučan i nezahvalan za svaki plodan, istančan i tankočutan duh.

³⁵ U slobodnom prijevodu: Ništa što je unutra, ništa što je vani; jer što je unutra, to je i vani.

³⁶ Idejna i misaona potka pjesme.

³⁷ Sustav slikā.

³⁸ Unutarnja melozvučnost.

³⁹ Rajić, Ljubiša: *Teorija i poetika prevođenja*, Prosveta, Beograd, str. 251.

OTAC SE ČEŠLJAO KAO GARDEL

Ramón Díaz Eterović

*Rodih se u kraju gdje je raskoš bila kockarske sreće,
zato mi srce pogled k jugu skreće.
Stari mi bješe iz košnice pčela,
Dobre duše i vedra čela.*

Eladia Blázquez

1.

Ima stvari koje nikad nisam rekao ocu i stoga ili zato što njegova odsutnost i dalje predstavlja nešto neočekivano, svaki put kad na njega mislim, vraćam se u djetinjstvo beskrajnih vjetrova i vidim sebe kako držeći ga za ruku koračam blatnjavim ulicama naselja koje sada obnavljam s razglednica iz drugog vremena ili iz njegovih pisama u kojima me pitao za zdravlje i o studiju, iz njegovih riječi na oproštaju koji sam uvijek smatrao privremenim, iz poljubaca u majčino ime, te njegova načina shvaćanja života nježnom strogošću muškaraca. Misao na njega priziva u sjećanje neku od onih noći kad bi se s posla vraćao kući, odlaženja i vraćanja svakodnevnom obavljanju kućnih poslova; ulazio bi uvijek kao neki putnik, kao netko tko se vraća iz dalekog svijeta o kojem smo mi imali tek mutnu sliku natuknutu u kratkim zgodama koje bi ponekad iznova prepričavao, ili kad bi promatrao svoju djecu kako se izgledom razlikuju od fotografija koje je držao u vremešnoj lisnici smeđe boje.

2.

Jedne od tih noći dok smo čekali njegov povratak kući, začuli smo kako snažno struže cipelama po baršunastom otiraču ispred kuhinje. Majka prestade plesti pulover u kojem će zablistati moja starija sestra na svom rođendanu i spremi se da ga dočeka kao što je to činila svakih petnaest dana otkako je otac radio na naftnim poljima u *Punta Delgadi*, na drugoj strani Magellanova tjesnaca, tamo gdje je on najuži. Gledali smo ga kako polako ulazi i promatra prostor našeg stana koji mu je istodobno bio prislan i dalek. Učini tri koraka pa nam se nasmije spuštajući bijelu torbu na pod, u kojoj je nosio odjeću, četkicu, žilete za brijanje i poneko iznenađenje kao što su nojeva jaja koja je sakupljao kad bi u slobodnom vremenu odlazio u šetnju oko radilišta okružena obzorjem vlaknaste, žute i suhe trave.

Majka mu priđe da ga pozdravi i ja učinih to isto. Poljubih ga u obraz i osjetih dodir njegove oštre brade i dah zasićen mirisom duhana i kave.

— Kako si? — upita pogladivši me po glavi rukom s rascijepanim noktom na kažiprstu što mu je ostavio pogrešan udarac sjekirom kad je radio u pilani braće Bradašić, dvojice Hrvata koji su mu za nadnicu isplaćivali četiri bijedna novčića i vreću drvenih cjepanica. Taj razbijeni nokat s užitkom sam stiskao u ruci kad bih pored oca nedjeljom išao na konjske trke ili u kino *Politema* u kojem su se bez prekida vrtjeli filmovi, gdje bismo uzastopce gledali tri ratna ili kaubojska filma.

Odgovorih mu izrazom lica u skladu s obiteljskim običajem da razgovaramo bez riječi. On se lagano nasmiješi i oslobodi se kaputa od plavog sukna i vunena šala koji mu je majka darovala prošlog Božića.

— Hoćeš li jesti? — ona ga upita i pristavi čajnik na peć od crnog željeza koja je doprinijela da se ispuni naša prostrana kuhinja skupa sa stolom prekrivenim rascvjetanim voštanim platnom, sandukom za drva i hranu, vitrinom s obojenim staklima, sofom na kojoj bi on običavao zadrijemati dok bi majka slušala radijske drame Artura Moye Graua ili Luchita Bottoa.

— Kiflić i kava bit će dosta — odgovori i onda, dok mu je majka nalijevala kavu u veliku šalicu, doda: — Bio sam kod liječnika na radilištu. Rekao mi je da bih se trebao liječiti i početi razmišljati o mirovini.

— Morao bi to učiniti — dometne ona odlučno.

— Još ostaju neke stvari koje valja učiniti — rekne on dok je komadao pecivo.

Pogledah ga i znao sam da on večeras više o tome neće govoriti.

— Kako ti ide škola? — upita pogledavši me. Nadam se da posvećuješ više vremena školskom štivu, a ne toliko mnogo romanima.

— Pripremam prijamni ispit za sveučilište — odgovorih zatvarajući polagano knjigu Coloanovih priča koju sam čitao. — Profesor kaže da imam izgleda upisati se na sveučilište.

— Sveučilište je krupna stvar. Razgovarao sam s upraviteljem na radilištu i čovjek mi reče da bi ti mogao naći posao u tvrtki. Na tornjevima ili u računovodstvu.

— Nisam o tome razmišljao — odgovorih kiselo i to on odmah primijeti.

— Više ti se sviđa studirati?

— Želim biti pisac.

— Trebaš naučiti nešto korisno. Najprije titula, a zatim možeš pisati ono što želiš. Liječnik, odvjetnik, profesor. Tvoja majka stalno govori da sam mogao biti dobar odvjetnik. Možda zbog tvrdoglavosti ili zbog toga što znadem braniti izgubljene slučajeve.

— Objavili su mi priču u školi. Onu koja je dobila nagradu prošlog tromjesečja — dodah u želji da reknem ono što me ispunilo ponosom otkako sam vidio svoje ime otisnuto na časopisu koji škola izdaje svaka tri mjeseca.

Moj me otac začuđeno pogleda kao da je na mome licu otkrio neku novu crtu koju ranije nije zapazio. Nisam očekivao da mi nešto rekne. Ustadoh i otrčah u sobu po časopis. Kad sam se vratio, pružih mu ga u ruke. Pogleda ga i najprije srkne gutljaj kave pa onda potraži stranicu na kojoj bijaše moja priča.

— Moraš na studij — reče i zašuti zagledavši se u ugao kuhinje gdje je rasla mrlja vlage. Očekivao sam njegov sud, ali on ništa ne rekne. Kad je završio s jelom, ode u spavaću sobu. Pođoh za njime, ali se nisam usudio upitati ga što misli o listu. S vrata sam spavaće sobe vidio kako se ispružio po krevetu, pripalio cigaretu i uzeo časopis u ruke.

— Laku noć — reče vidjevši me kako stojim pored vrata.

3.

Ujutro sam se probudio začuvši očev glas. Zubato je sunce obasjalo zidove sobe i na prozorskim staklima vidjeh likove koje je mraz narisao. Jedna od mojih omiljenih zabava zimskih popodneva bilo je pisanje riječi po dahom zamagljenom staklu. Velika su mu slova vraćala čistoću kroz koju sam promatrao susjedove kuće i amo-tamo hodanje ljudi. Riječi su omogućavale da upoznam život i to je, a da to nisam znao, bio izvor priča koje sam pisao u bilježnicu crnih korica.

— Želim da pođeš sa mnom — reče i izađe iz sobe ne sačekavši moj odgovor

Oblačio sam se i gundao zbog hladnoće. Kad sam stigao u kuhinju, na peći se pržilo nekoliko kriški kruha, a iz posude za kavu izbijao je snažan miris na zapečene smokve i kavu. Doručkovali smo bez riječi, a kad smo izašli iz kuće, objasni mi kako mora predati omot koji šalje jedan njegov drug na poslu. Otac stavi pod ruku zamotuljak obavijen plavim papirom i krene dugačkim korakom. Pola sata kasnije ispunili smo obvezu. Otac predade omot supruzi svoga druga na poslu, prihvati čašicu rakije koju mu je žena ponudila, brzo se oprostimo i vratismo na ulicu u šetnju, koja je, kako sam naslućivao, imala drugačiji smisao.

Nakon kratkog hoda bili smo na vidikovcu Brda s križem odakle se pružao divan pogled na grad, njegove kuće crvenih krovova i savršeni sklad ulica koje su se s brda spuštale prema moru.

— Kad sam došao iz Chiloea, grad je bio manji — reče. — U uvali su pristajali parobrodi koji su donosili robu iz Europe, a kralci meso i kožu. Uživao sam odlaziti u luku i promatrati kako radnici slažu teret. Imena i brodske zastave pobuđivali su snove o dalekim zemljama kao što je i ona iz koje je tvoj djed po majci došao i nadao se obogatiti od čuvenog zlata s otoka Ognjene zemlje. No, tvoj je djed bio čovjek od rada, a ne od

pustolovine. Stari veseljak je volio zapjevati pored vrča vina na stolu. Naravno, da mu je bilo teško prihvatiti da mu se jedna kći udana za siromašnog Čilota. Zabranio mi je vidati tvoju majku i nije nam bilo druge nego pobjeći, naći svećenika ranoranioca i živjeti u penzionu dok ne uspijemo skucati svoju kuću. Život je pun krivina, sine. Kad pogledam more, sjetim se koliko sam samo puta želio otputovati. Ali jedna su stvar snovi, a drugo je život. A kada svatko ne može dobiti najbolje karte iz špila, valja gurati kako se može da bi se zaradio kruh.

Pazio sam da ne poremetim tišinu i promatrao sam oca dok je pripaljivao cigaretu bez filtra. Onda je iz kaputa izvukao zgužvanu omotnicu i dade mi je. Kad je otvorih, u njoj nađem vremešnu knjigu Jacka Londona.

— Dao mi je učitelj onoga dana kad sam prestao ići u školu i krenuo na posao na veliku stočnu farmu *San Gregorio* kojoj su bili potrebni nadničari za striženje ovaca. Toliko sam je puta pročitao, da bih mogao neke priče napamet kazivati.

Htjedoh mu nešto reći, ali me otac kretnjom pozva da nastavimo hodati i tako me omete u namjeri. Dok sam slijedio njegove korake, listao sam knjigu. Njene požutjele stranice bile su pune mrlja i od cigareta nagorjele. Zanesen pregledavanjem knjige nisam primijetio da smo se zaustavili ispred izloga nekog dućana.

— Pročitao sam tvoju priču — reče otac.

Iznenaden, pokušah promucati pitanje, ali otac požuri.

— Kakav je onaj stroj sa zelenim poklopcem? — upita pokazujući na tucet naslaganih strojeva u izlogu, različitih veličina, oblika i boja. — Što kažeš? Meni se čini dobar.

4.

Taj me pisaači stroj pratio na prvom putovanju iz Punta Arenasa u Santiago. Na njemu sam pisao nove priče, nekoliko nostalgičnih pjesama i pisma koje sam svakih petnaest dana slao ocu i opisivao studij na sveučilištu. Stroj je imao mala slova i da bih ih dobro otisnuo, morao sam snažno lupati po tipkama što bi više puta noću izazvalo povike gazdarice penziona kojima je, ne shvaćajući moja književna nastojanja, tražila mir za svoje smršavjele goste iz provincije.

Tih je dana, da upotrijebim riječi jednog pisca kojega sam oduševljeno čitao, Santiago bio svetkovina za moju radoznalost i želja za novim životnim iskustvima. Poslije predavanja na sveučilištu rabio sam slobodno vrijeme u beskonačnim šetnjama u kojima sam upoznao čitav svijet novih prostora, boja, mirisa i ljudi. Noću bih pisao o tome što sam upoznao i udarajući po tipkama stroja, sjećao bih se onog jutra kad smo ga kupili sjajnim novčanicama koje je otac izvukao iz lisnice, one iste koju će kasnije ponovo upotrijebiti da plati prve dvije čaše vina koje smo skupa popili u susjednom baru, sami samcati, sučelice kao dva čovjeka koja razgovaraju o važnim stvarima.

Kasnijih sam godina shvatio da one važne stvari bijahu ti događaji koji su nas spajali kao i onda kad bi odlazio na gradski stadion gledati me kako igram nogomet u momčadi naše četvrti ili kad bi ostajao kod kuće i pržio paštete od mesa, pa i ona čašica rakije koju

mi je pružio da je ispijem onoga jutra kad me odveo zubaru da mi izvadi zub, zatim naše isto mišljenje o ljepoti *Plavog baleta*, pa onda igra karata *truco* u kojoj ga nisam uspijevao pobijediti ili način na koji mi je rekao da će unatoč bolesti i umoru nastaviti raditi dok ne završim studije.

5.

Jedne sam ga noći sanjao, a sljedećeg dana primih očev brzojav. U snu smo skupljali crne bobice i šumske jagode. Smijali smo se bez riječi. On je nosio crnu baskijsku kapu kojom se štitio od hladnoće i pokrивao ćelavost koja mu više nije pružala priliku da zablista u frizuri po gardelsku kako su ga prikazivale fotografije iz mladosti. U brzojavu je pisao o svojoj bolesti i ja nesvjesno poletjeh pisaćem stroju i napisah pismo koje nisam nikad poslao. Sljedećeg je dana drugi brzojav najavio njegov dolazak u Santiago, a kad sam ga sačekao u zračnoj luci, shvatio sam da je samo želio ponovo me zagrliti dok su mu liječnička nadanja i ostalo bilo zakašnjelo klađenje. Mjesec dana sam ga svakodnevno posjećivao u bolnici. Svaki put je bio sve mršaviji i vidjevši ga kako se smiješi, činilo se da je to upućivao prošlosti, sretnim trenucima kao što je bio dan kad mu se rodio sin jedinac.

Za vrijeme jednog mog posjeta zatraži da ga zagrlim. Osjetih slabašno njegovo tijelo na svojim rukama i rekoh mu da ga volim. Privinuo se uz mene kao što bih se i ja privinuo uz njega kad sam bio dijete i budio se preplašen u mračnoj sobi. Bilo je poput povratka na početak. Na prvi susret naših tijela. Na moju krhkost u njegovom zagrljaju, na moj strah koji je u njemu tražio odgovor na sve ono što će nadoći.

6.

Često razgovaram sa svojim ocem ili zamišljam da mu pišem pisma. Govorim mu o onim pričama koje objavljujem, a koje on ne može pročitati. Grdi me što na njima trošim vrijeme, a kad me upita kakve sam sreće na hipodromu, odgovaram mu da sam uvijek dobro obaviješten. Nasmije se kad mu rekнем da zahvaljujući njemu i majci, često mi iz špila života dijele dobre karte i da se uvijek sjećam onog jutra kad je odlazio na posao, a ja sam ga, poljubivši ga u obraz, stao gledati kroz prozor kako se udaljava u nakrivljenoj baskijskoj kapi i s torbom od tvrdog platna preko lijevog ramena. Njegovi su koraci ostavljali tragove u snijegu, a na dahom zamagljenom prozoru počinjao sam pisati o onim stvarima o kojima mu nikad nisam govorio.

(Priču je autor izabrao za susret sa svojim europskim prevoditeljima iz Francuske, Grčke, Hrvatske, Italije, Nizozemske, Njemačke i Portugala, koji su održao u svibnju 2003. u španjolskog gradu Gijónu u organizaciji »Grinzane Cavour«, u sklopu VI. salona iberoameričke knjige. — Prim. prev.)

KAKO SE IZGUBIO DOBAR GLAS ZA TANGO

Ramón Díaz Eterović

Ne mogu ništa učiniti, Ono Tonoa Paulina je bila živa istina, govorim sebi dok mi se zrcalo iza šanka ruga odražavajući moje tamnoputo lice s podočnjacima. Ispio sam večeras treću čašu pića i pijan sam, to znam. Ruke mi još ne drhte, a znoj mi polako pretvara košulju u drugu kožu, prljavu i nesnosnu. Želio bih ne misliti ni na što, zaboraviti svoje ime i krivnju od koje se sramim. Ali mi ne uspijeva zaboraviti pa čak ni onda kada pozovem konobara da mi donese još jednu ljutu piscolu koja će mi utrnuti misao kad mi rakija zapljusne usta. Nitko me ne požuruje. Ne žuri mi se za ovih noći koje rano padaju i kad na ulice nagrnu naoružane ophodnje i stanu nadgledati rijetke prolaznike koji na znak redarstvenog sata požuruju uplašene korake.

Noćni klub, u kojem radim, nalazi se pored bara. Ostaju mi još dva sata prije nego što se uspnem na pozornicu i počnem pjevati tanga i ponavljati ih bezosjećajno puštajući da mi riječi bezvoljno izbijaju, bez iskrenosti koju sam prije u njih unosio što me činilo prepoznatljivim, jedinstvenim, kako su to mnogi smatrali koji su me slušali kako izgovaram stihove Homera Manzia ili Cátula Castilla. No, to ipak nije ono što me muči. To je samo neugodnost ili nezadovoljstvo od stajanja dugo vrijeme na istom mjestu, opetovanog kreveljenja, a da nisam ništa bliže starom snu o neonskoj reklami koja bi mojim imenom osvjetlila mrklu noć. S tim se nezadovoljstvom nosim držeći se čašice ili Tereze u penzionu s kojom vodim ljubav s više očaja nego žudnje. Važno je, a to mi piće čini gorčim, misliti na Tanoa i utvrditi da su mi karte proigrane i da su jedne teške noći, pune gina i duhana, mogla više učiniti obećanja one nesreće od Saldaña nego dugogodišnja ljubav, gotovo ljubav oduvijek ili, da budem točniji, od onog jutra kad sam provirio svojom dječjom glavom kroz vrata tiskare i zastao udivljen strojem koji je savijao raznobojne papire, jedan nad drugim kao u beskrajnoj dugi.

Vidim se opet u Paulinovoj radionici i premda to ne želim, u meni raste čežnja. Bilo je to tisuću devet stotina trideset četvrte godine. Sjećam se kako mi je iz očiju sijala začuđenost, odražavala se na prljavom mi licu i osjećaja sramežljivosti kad sam vidio da

me Paulino poziva da iz blizine pogledam stroj koji je tiskao lica kečera na beskrajnom žutom papiru. Onda me upitao kako se zovem dok je pakirao letke i na koncu mi ih je nekoliko poklonio, a ja sam ih privinuo na prsi kao da su pravo bogatstvo. Čini mi se kao da sada vidim Paulina. Bio je crvenokos, a ruke su mu sličile šapama, snažne i nesavladive. Toga se sjećam jer se naš prvi susret zbio godinu dana prije Gardelove smrti. Glas sam mu prepoznao kad je Tano navio stari gramofon koji je zauzimao istaknuto mjesto u radionici, ispod polica s knjigama Gónzaleza Vere i Bakunjina. Iznenadio se začuvši me kako pjevujem tango. Objasnio sam mu da sam slušao meštra nad meštrima u kavani u koju sam ulazio laštiti cipele i gdje bi me poneki velikodušni gosti ponudili čajem i pecivom, a zauzvrat tražili da im pjevam tango u tišini koju su svi poštivali. Zanimalo ga je saznati nešto više o meni i dok smo dijelili tanjur špageta pripremljenih na milanski način i prženih krumpira, ispričao sam mu kako živim s majkom i kako rijetko kada mogu porazgovarati s njome kad se noću vraća kući iscrpljena radom u praonici u San Diegovoj ulici. Nekoliko dana nakon toga Tano je upoznao moju majku, shvatio je da mi ona može pružiti malo pozornosti i nije mu je bilo teško uvjeriti da me pusti živjeti u tiskari kao tipografski naučnik. Na svom lučkom jeziku i uz uobičajenu uporabu talijanskih riječi, ispričao joj je nekoliko dogodovština iz Buenos Airesa i objasnio joj je kako nema nikakva imutka osim tiskare i dobre volje za rad.

Ako bi mi poneka pojedinost iz tog razgovora katkada izmakla iz pamćenja, Paulino bi se osjetio dužnim da me na nju podsjeti u nebrojenim razgovorima koje smo poslije vodili svake nedjelje kad bismo se nakon šetnje kvartom, vraćali kući i pripremali rezance ili tjesteninu koju je Tano kuhao s posebnim umijećem. Poslije ručka popili bismo čaj od biljke mate, a kad sam uhvatio koju godinicu, kako je on to govorio, i pokoju čašicu rakije. Pojedinosti i događaji mi ne iščezavaju iz sjećanja unatoč godinama i piću ispijenom ove noći, zadnje u kojoj bih trebao nastupati u *Sputniku* i kad bi Saldaño morao ispuniti svoje obećanje. Prokletnik me najprije obasipao laskanjem i čekao pravi trenutak da me upita o Tanou i novinama koje on noću tiska. Upravo onda kad me stari nezgodno uvrijedio one posljednje nedjelje iz mojih sjećanja koju sada doživljavam kao predsoblje boli.

I unatoč njegovim riječima i bijesu koje su one izazvale u meni, mislim da nisam razumio iskrenost Paulinovih osjećaja. Nisam se znao zaustaviti na vrijeme, a to me boli sada kad je prekasno i izgled moje kose, učvršćene ljepljivim premazom, na zrcalu u baru, vodi me u onu večer kad sam se pojavio u tiskari u crnom odijelu po mjeri, s bogatom svilenom kravatom i s Gardelovim osmijehom koji sam naučio oponašati nakon što sam proveo sate i sate pred njegovom fotografijom. Izgledaš kao »Crni sa sajmišta*«, reče tada, petnaest godina poslije onog prvog jutra, punog začuđenosti i papira. »Mali Crni«, tako će te zvati, doda neprestano me gledajući u odijelu u kojem sam godinu dana poslije pobijedio na radijskom natječaju za pjevače amatere, a na njemu sam sudjelovao na Tanov nagovor. Baš je Tano imao pronicljiv nos za dobru prigodu! Znade čekati i izabrati pravo vrijeme, isto onako kao što je to radio pričajući svoje uspomene kad bi ga netko upitao koliko je puta vidio Gardela kako pjeva. To je bio jedini trenutak kad bi ostavljao svoj

* Popularno ime Carlita Gardela (prim. prev.)

posao, a pogled bi mu odlutao izvan tiskare. Govorio bi o noći kad ga je otac odveo u kazalište *Esmeralda* u Buenos Airesu, tisuću devet stotina sedamnaeste, onda kad je »Slavuj« zapjevao prvi put »Moja tužna noć«, a narod ga zgrabio na prolazu u dvoranu. To je bio put, a drugi, nešto prije nego što je pošao u Čile, zbio se na hipodromu u Palermu dok je gledao trku »Luđaka« kojega je jahao Leguisano. Koliko je samo bilo naroda tamo, ljudi moji, i uzbuđenja! Nikad nisam nešto slično vidio, govorio je Paulino ne skrivajući čežnju za prošlošću.

Sjećanje me boli, htio bih vratiti vrijeme, svojim rukama izbrisati odraz u zrcalu, pogotovo vrijeme provedeno sa Saldañom kako bih bez grižnje zatomio sjećanje na staroga i njegovu prokletu zamisao koja ga je uplela u mnoge zabranjene stvari. O tim stvarima je Saldaño vodio računa jer inače me ne bi o tome propitkivao i ja ne bih bio podlegao napasti otkriti kojim se poslom Tano bavi noću, sam ili povremeno u pratnji nekog pomoćnika. Zašto sam ja potkazao starog prijatelja? Onoga koji je uživao razgovarati sa mnom ili me gledati kako u uglu tiskare grlim gitaru, koju mi je on poklonio, kad je moja ljubav i glas za tango bili očiti. Taj glas, koji gubim, Tano je slušao na radiju onog dana kad sam pobijedio na natječaju i na mnogim drugim mjestima kamo me je dolazio slušati dok nije shvatio da me moje ponašanje izvan pozornice udaljava od njegovih najdražih želja.

Ne znam tko se prevario. On u svojim snovima ili ja dopustivši da propadam osjećajući kako je lijepo biti okružen laskanjem onih prijatelja s kojima sam potrošio snagu u beskrajnim svetkovanjima, koje je, a da to nisam primijetio, sve više prekrivao mrak što je u zraku lebdio. Mislim da je on to shvatio onoga jutra kad sam otišao živjeti s Terezom ili kako se zvala fifica s kojom sam se tada družio.

Crni, život je veći tango od samog tanga, rekao je vidjevši me kako pakiram kofer. To je ponovio sljedeće nedjelje kad sam u tiskaru došao na ručak. Mislio sam da on to govori sam sebi zbog svog neuspjeha ili zbog straha od samoće. No, Paulino se nije plašio živjeti sam. Znao je što je šutnja i moja mu je odsutnost bila poput ponovnog oblačenja košulje, mnogo godina zaboravljene u ormaru. Veći dio dana je posvećivao predizbornoj kampanji svoga kandidata za predsjednika Republike i tiskara je bila puna zidnih plakata, pamfleta i stranih ljudi koji su u ime družine ili druga tražili od njega sve više i više, a plaćali su samo trošak papira i boje dok je njegov naporan rad i probdjevne noći bile doprinosi jednog Talijana kampanji. Socijalista sam i umrijet ću na liniji, običavao bi reći kad bi mu netko spočitnuo što se toliko tomu predao. Poslije izbora malo sam ga viđao. Otišao sam na put po sjeveru zemlje, a on je i dalje radio u svojoj tiskari.

Kao što kažu riječi tanga, koji katkada pjevam, bančenje, kavanski život i žene su me osvojile i premda sam počeo biti jedan više u tom kolu, u mojoj lutajućoj svjetiljci još bilo ulja. Bližiš se pedesetoj i više me ne možeš zanijeti, reče Tano jedne večeri kad smo se našli na razgovoru u njegovoj tiskari natrpanom brošurama i zidnim plakatima sa slikom nasmijanog Salvadora Allendea. Slušajući ga morao sam priznati da smo ostarjeli i da je malo ili gotovo ništa nije ostalo od dječaka koji je davno ušao u tiskaru sa znatiželjom ocrtanom na licu. Pravo mi je zadovoljstvo oživjeti uspomene riječima tanga. I pomisao na starinske razglednice s kozjom krvi, nevenima i bosiljkom u cvatu. Oraspoložim se,

ali me boli sjetiti se da je to izgovorio tri mjeseca prije nego što mu je skupina vojnika upala u tiskaru, sve isprevtala, porazbijala strojeve, zapalila papir, a njega su zatvorili na Nacionalnom stadionu, na vratima kojega sam ga sačekao jednog maglovitog i prohladnog jutra kad su ga nakon devet mjeseci pustili.

Smiri se ili ćeš postati pravi mrtvac kao i tvoj predsjednik, rekoh mu. I mislio sam da me poslušao sve dok ga nisam jedne večeri, kad me znak redarstvenog sata zatekao blizu njegove kuće, našao kako pakira veliku količinu pamfleta tiskanih crvenom bojom. Ne brini se, nisi nikad bio dio ovoga, odgovori mi kad sam ga prekorio, a sljedeće je večeri, dok smo pili čaj od mate s prijateljima, rekao one riječi koje su u meni izazvala bijes prema njemu. Govorilo se o mojoj umjetničkoj karijeri, a kad sam u jednom trenutku napomenuo da mi se pruža prilika potpisati izvrstan ugovor, Tano odmahne i gledajući me u oči rekne da je prošlo vrijeme sanjarenja o milijunskim ugovorima. I onda izjavi kako je kako sam doživio neuspjeh što je ujedno na neki način i njegov pa dometne kako se izgubio dobar glas za tango.

Iako sam tada odbio tu njegovu tvrdnju i ljutito napustio tiskaru, sada mislim da je bio u pravu. Sada kad ne mogu prestati misliti o tome kako je Saldaño već stigao u tiskaru i kako je Tano, stižući bez riječi svoju bol, zacijelo znao da je slomljen mojom neočekivanom izdajom. Ostalo mogu zamisliti. Pad nije zaustavljen. Nikad neće biti ugovora koji konačno vodi k slavi, samo ću grliti čašu da bih zaboravio svoj slom. Život je veći tango od samoga tanga, mislim dok slušam konobara kako mi govori kako je vrijeme da krenem pjevati pa me onda stane gledati kako omamljenog koraka idem prema noćnom klubu i ovoj pozornici koja mi škripi pod nogama dok slušam prve taktove glasovira. Mikrofon mi se učini udaljenijim nego obično, ali moram mu prići i pjevati tango koji traži glazba i publika. Konačno prepoznajem note i začujem svoj glas koji se zakotrljao među sjenama. Taj dobar glas koji se izgubio za tango, sad kad Paulina nema sa mnom pa zapjevah »Moja tužna noć«.

(Istoimenu priču, tiskanu u zbirci »Ese viejo cuento de amar«, 1990. autor je za ovu prigodu preradio. — Prim. prev.)

ANĐELI I USAMLJENICI

Ramón Díaz Eterović

*Sonji
zbog sudjelovanja
u staroj službi
ljubavi i pisanja.*

*Mojoj
djeci
Valentinu, Alonsu i Angelesi
zbog divne čarolije njihova postojanja.*

*Mazno ću čuvati stvari života fina
svoju malu poeziju oproštaja i tanadi,
svoj duhan i pregršt spleena.
Ogrtačem ću se ogrnuti preko ramena svake zore
i preposljednji whiskey čuvat ću neispijen.*

Horacio Ferrer

PRVO

1

I uskoro tišina. Nema se tu što reći. Sam, u doba kada ulična buka vozila para zidove stana, a gradska magla polegla na prozoru kroz koji običavam promatrati promet u četvrti,

hod ljudi amo-tamo po zakutcima što se opiru puni uspomena i i svakodnevnih sitnih bijeda. Već petnaest minuta gledam poštansku omotnicu na pisaćem stolu pored pepeljare od oniksa, prepune opušaka, i uobičajene čašice votke. I tu se nema što reći. Jure priviđenja oko stola i opet se pomalja lik one žene, izvire iz sjećanja snagom noža. Čaša, opušci; smirenost omotnice me poziva da otkrijem što je u njoj. Na jednoj njezinoj strani moje ime: Heredia, na drugoj: tri slova, inicijali koji me vraćaju u noć prije petnaest godina kad sam upoznao tu ženu, lijepu i nemirnu kao što su sve one na koje sam kažnjen povesti ih sa sobom dalje od nekakva slučajnog susreta.

Uzeh omotnicu i poigrah se s njome među prstima kao da je igračka karta koja donosi sreću u opetovano opakoj igri. Što je mogla reći? Zacijelo ništa što bi promijenilo okolnosti između nas dvoje. Poštanska marka, zalijepljena na omotnici, imala je žig udaren u Buenos Airesu pa sam pomislio da je u njoj još jedna razglednica, slična onima trima ranijima s reprodukcijama slika koje su se oboma svidjele. Chagall, Hooper, Botticelli. Njezino pitanje: Kako si? I trag njezinih crvenih usana, jako crvenih i odjednom čeznutljivih koje bih više volio zaboraviti, ali se one često javljaju neutaživo kao kuckanje sata.

Stavio sam omotnicu na stol i razmotrio drugu mogućnost kako pustiti da ovaj dan skonča na manje jadan način. Votke je bilo malo, neznatno poput krila muhe utopljena u zahodskoj školjci, a zidovi prostorije su se činili užim nego obično. Mogao sam izaći u šetnju. Ići u bar na uglu i razgovarati s konobarom o konjskim trkama, slušati nepovezane razgovore zadnjih pijanaca. Ili svratiti kod Mame Sam, u kabaret gdje bih uvijek našao neku djevojku, spremnu da mi za dva-tri martinija čini društvo i biti donekle dobre volje i slušati njenu priču, stvarnu ili izmišljenu, samohrane majke. Nije baš puno, a i nije me zanimalo. Mogao sam također uzeti ključeve automobila i krenuti glavnim ulicama grada i vidjeti hoće li mi poći za rukom pokupiti nekog putnika što bi potvrdilo da je bio dobro uloženi novac kad sam pred šest mjeseci dao prerusiti svoj automobil u taksi. Nerazumna zamisao koja je nastala budući da sam bio nekoliko mjeseci bez posla i, kako je govorio Stevens, moj susjed, prilagodbe u gospodarstvu isisale su novac pa više nema ljubomornih muževa raspoloženih uložiti svoju ušteđevinu da bi doznali tajne korake svojih žena. No, nisam izgubio nadu i brončana ploča prikucana na vratima i dalje me predstavlja kao privatnog detektiva, a to je toliko samotni posao kao onaj kurva i pisaca.

Pripalih cigaretu i izdržah nekoliko sekunda Simenonov pogled podrugljivih i svijetlećih očiju kojima me je promatrao po povratku s krovova sanjareći samo o tome kako će svaki dan pojesti ribu. Ispružio se po tenisicama koje sam kupio u perzijskoj trgovini na Glavnom kolodvoru poslije nego što sam se naslušao popovanja nekog liječnika koji me je savjetovao da prestanem pušiti i da vježbam kako bih smanjio jaku kostobolju. Dobar savjet, da nije šarlatan popušio mojih šest cigareta za vrijeme konsultacije i da mu pretilost trbuha nije odavala debelu laž njegovih prodika.

— Učini to, k vragu, već jednom — reče Simenon. — Umireš od želje da doznaš što je u omotnici i samo te glupi ponos priječi otvoriti je.

— Je li tko tražio tvoj savjet?

— Besplatan je. Gajim ljubav prema tebi, to znaš.

— Ljubav? Sigurno si tu riječ našao u rječniku i rabiš je a da ne znaš, do đavola, što ona znači.

— Otvori omotnicu! Drago ti je primati pisma, šetati s njima u džepu i zamišljati da te netko voli. Zar se bojiš?

Ustadoh. Utvrdih da su mi ključevi »lade« u sakou i krenuh prema vratima. Zgrada se činila prazna, samo je sa stana na gornjem katu dopirao glas Vladimira Mimice koji je raspravljao o nogometnoj utakmici između »Universidad de Chile« i »Union Española«. Otvorih omotnicu i uđoh u dizalo. Kad sam izašao na ulicu, već sam znao njen sadržaj. Žena iz prošlosti je najavila svoje putovanje u Santiago.

Računajući prema datumu otisnutom na omotnici, zaključih kako je ovo već treći dan otkako je odsjela u hotelu *Comet*, udaljenom šest ili sedam ulica od moga stana, tako blizu da nisam nikad pomislio da će ikad tako biti.

Preturih džepove hlača tražeći dva novčića i stadoh ispred telefonske govornice pored trgovine *Bata*. Nekakav stisnuti glas mi je recitirao reklamu hotela s toliko zvjezdica poput neba za ljetne noći. Pokušah upitati za nju. Ali nisam uspio. Glas mi ponovi pjesmicu i ja mrzovoljno objesih slušalicu. Onda popravih uzao na kravati i odustanem od namjere sjesti za volan svoga taksija koji me je na udaljenosti od pedesetak metara čekao.

Želio sam ispuniti vrijeme nečime što bi mi pospiješilo zaborav. Lutati ulicama četvrti ili možda pogledati neki film da bih zatomio plahost onoga što se ne može izbjeći. Taj me plavi val prekrio kao nezdrav znoj i natjerao me gristi usne kako ne bih nekoga dograbio i izmlatio zbog nečega što i sam nisam razumio. Ogađenost, želja da budem u drugom kraju, nestati na nekom mjestu uz more. Sve su to loša i nekorisna rješenja. Nitko nema nekakvih iluzija u četrdeset petoj godini kad se gomilaju unutrašnji udari i stalno se podrezuje optimizam, a sumnje su svakim danom sve teže i dublje. Da, nema se tu što reći. Kao Onettijevo lice osjećao sam se tako sam i tako daleko kao uvijek.

2

KAMERA je pratila uzlijetanje aviona sve dok nije nestao u magli na filmu u kino dvorani u koju je ušla skupina od pet-šest mladića odjevenih u crno, kratko ošišane kose i s prstenjem na ušima. Pred petnaest ili šesnaest godina moje je doba bilo drugačije: potpuna vladavina The Beatlesa, rata u Vijetnamu, slika Chea, Fellinijevih filmova, američkih cigareta i kondoma koje smo kupovali u najzabačenijim ljekarnama u gradu.

Razvodnik u kinu je preglasno zijevao iza mojih leđa. A neka je debeljuca, odjevena u školsku odoru, počela mljackati, valjda posljednju žvakaću gumu s mentolom. Bogart pripali cigaretu, podigne ovratnik ogrtača i u pratnji Renaulta, svog prijatelja policajca, krene pa se izgubi u sivom obzorju filma. Hladan mi zrak prostruji leđima kad sam pročitao riječ kraj, a u trećem redu ispred mene neki je mladić neotesano pljeskao sve dok se nije uvjerio da se Bogart neće pojaviti i zahvaliti mu na aplauzu. Možda će se on ili onaj drugi, koga su zvali Rick, svratiti jednom u Casablancu, gdje će ga još uvijek čekati Bergmanica

i njene usne obojene u crveno, jače od noći. No, »nitko se ne vraća u Casablancu kao što se nitko ne vraća onome što je najviše volio«, sjetih se napuštajući kino u koje sam ušao tražeći nužne prizore kako bih se mogao suočiti s ponovnim susretom. To je rekao moj prijatelj, crtač, Germán Arestizáb s kojim sam običavao popiti piće kod *Galinda* ili u nekom drugom baru u četvrti *Bellavista* dok su stazom prolazile neke neizlječivo lijepe i daleke djevojke. To je izreka iz osamdesetih godina, obilježenih mračnim stopama i tugom poput psećeg cviljenja.

Prođoh pet ili šest blokova kuća uživajući u mrmoru ljudi koji su u to doba lunjali šetalištem *Ahumada*. Bića iz drugog svijeta, različita od onih koja bi se jutrom laktima probijala da bi stigla na neko, sve u svemu, beznačajno mjesto. Onda uđem u *City Bar* popiti pivo. Izvukoh omotnicu iz sakoa i iznova pročitah adresu svoga stana u ulici *Aillavillú*, blizu *Postaje Mapocho*, u četvrti koja me je svaki dan grlila svojim osobitostima: mirisom prženog jela i pijancima. Stan je imao tri sobe po kojima su bile razbacane knjige, jedan metalni stol i plakat s kojega je Rommy Schneider čuvala za mene ljupkost svoga osmijeha. Još k tome bijaše tu i moj mačak Simenon i nepromjenljiva sudbina usamljenika koji gura nos u tuđi život. Zgrada se nalazi nasuprot Anselmova kioska i dva bloka kuća od Ureda istražitelja u kojem radi moj prijatelj, komesar Dagoberto Solis. Primili su ga ponovo na posao zbog neke tajanstvene neizvjesnosti koje je donosilo novo vrijeme. Bio je to znak pokazivanja laganog otklona od razdoblja vojnih čizama i uvjeravanje prostodušnih da se nešto promijenilo iako je vlast i dalje nosila vojne odore.

— Sjetiš li se nje? — upitah ga dok je tražio odraz moga lica u čaši.

— Katkada.

— Puno ili malo?

— Prilično.

Ispio sam pivo i izašao na ulicu. Zanoćilo je i s trga *Plaza de Armas* odlazili su slikari. Preko dana su prodavali svoje slike ili karikature turistima koji su prolazili trgom, sretni što su barem nakratko našli zelenu oazu među mnogim sivim zdanjima. Na zapadnom dijelu Portala Fernándezu Conchai dva su čovjeka pušila i po svojoj prilici nadzirala već tada žurne korake prolaznika. Sumnjičavo sam ih pogledao prolazeći sasvim pored njih pa krenuh prema postolju spomenika Mapuchosima gdje zastadoh. Tu u blizini neki se adventistički propovjednik kajao zbog svoje alkoholičarske prošlosti, a dvije su curice u dronjcima prodavale kitice ljubičica.

Bio je to uobičajeni prizor koji se prostirao sve do rijeke Mapocho u zbrci prljavih barova, toplessa, mračnih kutaka koji su služili kao skloništa golobradim bandama, spremnim opljačkati i posljednji novčić pijancama što su teturali stazama.

Pomislih na ženu koja mi je poslala pismo i ostavih za sobom trg pa se uputih prema brdu San Cristobal. Ljudi su hitali, a automobili su se bahato nabijali na svakom raskrižju. Prođoh pored Sajma obrta ispred Škole prava i nastavih prema *Bellavisti* izbjegavajući gurkanja laktima mladića željnih da ovu noć pretvore u nezaboravnu. Došavši do podnožja brda, započeh se uspinjati stazom popločanom kamenom, okruženom stablima i mrmorom.

Čuo sam iz daljine krikove majmuna u zoološkom vrtu. Zastadoh nekoliko minuta da dođem do zraka i pogledah Djevicu brda San Cristobal s rukama ispruženim u beskraj. S visine Santiago bijaše svetkovina iako nije imao čaroliju Hemingwayeva Pariza, ipak su još uvijek postojala dva ili tri mjesta u kojima se moglo bez nasilja kiča od acrila i putujućih prodavača popiti piće. Bilo je i njegovih ulica, prekrivenih automobilima i smogom koje su se odupirale čvrstoćom prvih konkvistadora. Volim Santiago kao staru ljubavnicu koju bih napustio jedino kad bih našao komadić plaže s koje bih slušao more i Mahlerovu glazbu, bezbrižno udisao čisti zrak i pustio da dani protječu svojim tijekom, daleko od svih obmana. Udahnuh miris obližnjeg jasmína i poput šumske sove kroz tamu sam promatrao kako se jedan ljubavni par mazi, a uskoro će se, to dobro znam, stisnuti u zagrljaju toliko kratkom koliko je i žudnja.

Uživao sam u tim trenucima, no nešto me iznutra upozori da je to sve opsjena, skriveno lice lažne kovanice. Dolje je drugi grad. Dovoljno je bilo krenuti istim putem i naći se opet u mojoj četvrti s barovima i mirisom vlage koji me je svako jutro budio prije gugutanja golubica ugniježđenih na krovu moje zgrade. Pogledah grad i snažno zazviždah, a neka mi noćna ptica odgovori preko volje.

Negdje tamo dolje nalazi se ona, rekoh sebi i krenuh prema svom uredu.

Ušavši u stan, opazih da nema svjetla. Pomislih potužiti se kućepazitelju, ali je već bilo kasno i time neću ništa dobiti osim neprijatelja kad čovjeka izvučem iz predanosti nekoj noćnoj televizijskoj seriji. Učinim nekoliko koraka po stanu i s pisaćeg stola uzmem roman Luisa Sepúlveda koji sam posljednji tjedan čitao. Ponovo sam izašao iz stana i sjeo na ulazno stubište zgrade jako osvijetljeno uličnom svjetiljkom. Bio sam na dvadesetoj stranici kad sam začuo korake koji stadoše. Podigao sam pogled i ugledao Dagoberta Solisa uzdahtalog od guranja svog trbuha ulicama grada.

— Jesi li to otvorio javnu knjižnicu ili su tu prekinuli struju? — upita sjedajući pored mene. Pokušah se nasmijati pogledavši ga u oči. Nešto mi je u njima pokrenulo osjećaj straha iz drugih vremena.

3

Šmrk ili kako mi se čini da se sada zove — reče Solis kad smo stigli u ulicu *Bandera* i ušli u bar koji je tridesetih godina imao zlatno razdoblje poput *Herculesa*; posjećivao ga je Neruda i njegovi prijatelji. Jedan od njih, pisac Diego Muñoz u njemu je oslikao jedan zid. Dolazio bi iz Quita i obično se u *Herculesu* nalazio s Nerudom. Jedne večeri, ostavši bez novaca, pjesnik smogne snage i uvjeri vlasnika da je Muñoz slavni slikar iz Ekvadora i da će mu za određenu cijenu, pretvorenu u boce vina i piva oslikati zid i tako podići ugled lokala. Dogovor je postignut pa su Neruda i njegovi prijatelji počeli piti na račun posla koji je Muñoz završio, a da se gazda nije usudio kazati ni slova o potezima kista i figurama.

Hercules, poput drugih barova, pretvoren je bezveznu staju i topless da bi na kraju postao skladište rabljene odjeće. Ime je bara bilo povezano s boemom iz doba Zeppelina i jednog vremena kad su se ljudi smijali i nisu se bavili privrednom računicom i metaforama o »jaguaru« i »triumfu« od ljepenke.

Na ulazu u *Šmrk* neka se noćna ptičica odvojila od gutača novca iz kojega je dopirao sladunjav glas Yacoa Montija i puhne mi u nos zadah pun piva. Pozove me da posjetim *Andes*, obližnje svratište gdje ulične šetačice odvođe klijente plitkog džepa. Osmjehnuvši joj se dadoh joj do znanja da sam u društvu njuškala koji baš ne voli smotati se s kurvama i njušiti im međunožje i postane razdražljiv kad se nađe u sredini gdje je počeo raditi kao policijski početnik. Ženi, crnomanjastoj i ponešto neurednoj izbije na licu grimasa straha i pohita stolu za kojim su sjedila tri muškarca zatvoreničkih lica. Oni poprijeko pogledaju Solisa i nestanu iz salona prije nego što je žena prestala govoriti.

— Što je htjela fifica? — upita Solis stropoštavši se na stolac s lakoćom izmorenog medvjeda.

— Posao. Što bi drugo? — odgovorih. — Stari smo da se zanosimo droljama.

Šest je mjeseci prošlo od one noći kad me Solis posjetio u uredu da bi sa mnom popričao o ponudi ponovnog prihvaćanja posla u Uredu istražitelja. Dvojio je između naviknutog mira na kupalištu *Quintero* i želje da se vrati poslu koji mu je pred nekoliko godina ušao u krv. Ništa ne postižeš time kad odmičeš guzicu od injekcije, rekoh mu saslušavši njegove dvojbe i smekšavši mu um s tri votke tako britke kao drvosječina sjekira.

Udebljao se otkako smo se prošli put sreli. Trbuh mu se valjao, jedva su ga zadržavale crne pruge na košulji, a ova mu je bila u potpunom neskladu s bijelim sakoom i zelenom kravatom proizvedenom za nekog s manjim opsegom. Umorno mu lice i ustreptali kapci naveli su me da posumnjam u prikladnost savjeta kojim sam ga onda ohrabrio da se vrati na posao iz kojega su ga ispušili zbog čarke s agentima vojne službe sigurnosti.

Solis je naručio bocu *Sante Emiliane* i onda zastade opazivši očite znake mog slabog raspoloženja.

— Ne započinji s nagađanjima o mome izgledu — rekoh. O tvome bi se moglo nekoliko sati razglabati.

— Prošlo je već dosta vremena otkako sam se odrekao tebi davati savjete. Zanimalo me kako si, kako ti idu istrage i kakva je gaža šofera.

— Kao uvijek. Imam taksi i unajmila me neka tvrtka za bankovne uplate. Dva puta tjedno daju mi popis nemarnih tipova koji su u zemlju propali. Propitkujem se o njima ovdje-ondje i odjednom naletim na njihove nove adrese. Jednostavno je i plaćaju me na vrijeme.

— Slušaš zapovijedi i smiješiš se šefovima nakostriješenih brkova? Vrlo loše, Heredia. Jesi li napravio posjetnice utjerivača dugova?

— To je samo privremeni posao, a i napustio sam ga jer su nedavno stigle dobre narudžbe.

— Sve je privremeno. To znam već pedeset i tri godine, od onoga dana sam rođen. U tome i jest problem.

— Jedan od problema.

— Obojica znamo da je naš posao nešto što se uči i poštuje. To si mi rekao jedne ovakve noći i ja sam ponovo prihvatio svoj posao iako je to značilo iznova raditi s govornima i da me žena natjera da se iselim.

— Nisi mi to rekao, Solisu.

— Do pred tri mjeseca mislio sam da je to nešto prolazno. Mali histerični napad i pitanje vođenja ljubavi u krevetu. No, stvar je ozbiljnija. Nikad joj se nije sviđao moj posao; radno vrijeme, izbijanje iz kuće noću, opasnosti, slabo društvo, kako je govorila. Sve je to nagrizalo naš odnos. Kad su mi dali nogu, odahnula je i među nama se stanje popravilo. Ali meni nije bilo lako prihvatiti to da stalno budem kod kuće i posluživati u baru, koji smo otvorili na kupalištu Quinterou. Slušanje litanija pijanaca i točenje razvodnjenog vina nije nešto što nadahnjuje. Kad sam joj rekao da se vraćam u ured, njoj se više sviđalo ostati na plaži i prekinuti našu vezu. Djeca su se s njome složila. Optužili me da sam sebičnjak i da ne vodim brigu o obitelji. Što sam na to mogao reći? A samo sam se htio vratiti na svoj posao.

— I onda?

— U dvije riječi: živim sam u stanu s dvije prostorije, jedem suhu hranu i košulja mi ne može biti zgužvanija.

— Slično prizoru iz Apokalipse.

— Ali nije, Heredia. Svaki novi dan je prokletstvo početka. Prešao sam pedesetu i teško mi je priznati da sam sâm i da trebam krenuti iz početka...

— Imam vremena, a vino je dobro. Ako želiš reći sve što ti je na srcu, mudrosloviti, pjevati bolero, mogu te slušati čitavu noć.

— Nije mi to namjera, Heredia. Želim razgovarati o hotelu.

— O hotelu? — upitah predosjećajući da je društveni dio Solisova posjeta došao svom kraju. — Ne znaš kamo bi odveo fificu? Imam nekoliko posjetnica...

— O hotelu, Heredia. Poslije podne sam bio u *Cometu*. Znaš za njega? Luksus, tepisi, uzorci fini, japanski, pa čak ispod plahte.

— Želiš li mi nešto reći ili samo naklapaš?

— U *Cometu* su našli jednu ženu mrtvu. Čini se od pretjerane doze amfetamina, no, nalazi autopsije još nisu gotovi. Mlada, lijepa i bez podataka. Pretražili smo svu sobu i nismo naišli na nešto što bi upućivalo na pljačku ili nasilje. Sve je bilo na svojem mjestu tako da se pomisli kako se radi o samoubojstvu. Nikakva neobična traga. Nije bilo ničega čega bih se uhvatio dok nisam zatražio popis telefonskih razgovora koje je obavila iz hotela. Mnogo brojeva, a među njima i tvoj, Heredia.

Učinilo mi se da se Solisovo lice rasteže i ispunja prostor između njega i zidova bara. Očima je ispitivao kako to na me djeluje. Potražih uporište na plohi stola, a onda pretražih džepove sakoa i na kraju nađoh pismo.

— Možda je to netko tko te poznavao? — Uporno će Solis.

— Fernanda — izletjelo mi je samo od sebe i osjetih da se nešto u meni počinje raspadati poput zidova od blata koji neće izdržati još jednu kišu.

— Tvoja prijateljica, novinarka. Znao sam da ćeš joj se sjetiti imena.

— Fernanda Arredondo — dometnuh i prizvah u sjećanje njen lik iz vremena kad sam je volio zanesenošću jednog usamljenika. Onda sam izdržao tišinu nastalu nakon Solisovih riječi i učinilo mi se da vidim tamnu zavjesu kako pada u prostorijski bara.

— Kad si je vidio zadnji put?

— Jesam li ti na popisu sumnjivih?

— Nekim mojim kolegama bilo bi kao od šale pozabaviti se tvojim imenom i od njega načiniti priču strave i užasa. Htio bih znati jesi li je vidio posljednjih dana i što misliš što se moglo dogoditi.

Izvukoh iz sakoa poštansku omotnicu i gurnuh je po stolu do Solisovih ruku. Mogao bih ponoviti svaku u njoj napisanu riječ i u tom času, sjetivši ih se, prožme me osjećaj krivnje što sam pustio da mnogo vremena protekne, a da je ne posjetim.

— Jučer sam je primio, progovorih. — Do tada nisam znao da je u Čileu. Jednom smo razgovarali o njoj. Slučajno smo se upoznali ili mi se to tako činilo na početku.

Pomogla mi je u traženju djeteta čije su roditelje ubili u *Villi Grimaldi*. Sjećaš li se? Bila je povezana s Izraelcima koji su tražili nacističke glavešine u Latinskoj Americi.

— Sjećam se — reče Solis otpivši gutljaj vina. Provela je nekoliko mjeseci u Quinterou. Jesi li je kasnije viđao?

— Nikad.

— Do danas.

— Danas sam pročitao njenu razglednicu i krenuo u šetnju kako bih sakupio snagu prije nego što je posjetim.

— Jesi li održavao vezu s njome? Imaš li pojma o tome što se dogodilo?

— Poslala mi je tri razglednice s pozdravima i uobičajenim pitanjima koji se na brzinu pišu u zračnoj luci ili na pošti. Otkako smo se oprostili pred pet godina, nisam znao čime se bavi. Mislio sam razgovarati s njome danas i zaista mi ništa ne pada na pamet što bi objasnilo njenu smrt.

— Ne zavitlavaš li me, Heredia?

— Njena smrt je odviše konačna da bi se lagalo.

— Žao mi je. Možda sam ti to trebao reći na drugačiji način.

— Istina i smrt idu ruku pod ruku — rekoh uljevajući četvrtu čašu vina.

Ispio sam je šuteći pa onda pođoh u zahod restorana. Ovlažih lice i dugo sam razmišljao udišući smrad urina i govana nagomilanog u zahodskoj školjci. Pokušavao sam odagnati misao o svojoj krivici i zaustaviti vrijeme, vratiti se na početak ovoga dan, otresti se zauvijek ponosa koji me sprječavao da odmah otvorim pismo, no, to nisam uradio. Obrisah lice rukavima sakoa i izađoh iz ve-cea. Na kraju svega, pa premda bilo prekasno, ići ću u Fernandin hotel, rekoh sebi i osjetih kako su mi dani dokolice i vožnje taksija došli svom kraju.

Kad sam se vratio, Solis je već bio naručio još jednu bocu vina i učini mi se da nije voljan satima se maknuti s mjesta.

— Mislio sam da će ti trebati — rekne.

— Ne rješava ništa, ali pomaže.

— Učinit ću sve što mogu kako bih doznao što se s njome zbililo.

- Ne dvojim, hoćeš.
- Ako želiš, pridruži mi se u istrazi.
- Mogu li je vidjeti?

Solis je razmišljao što bi odgovorio i nakon nekoliko trenutaka rekne da mogu.

— Gola i čarobna poput Botticelijeve Venere, promrmljah sjećajući se početka pustolovine.

— Ima još nešto, začuh Dagoberta kako govori. — Travis Hillerman. Govori li ti nešto to ime?

- Tko je on?
- Nitko osobit, odgovori. I znao sam da laže.

4

Bila je gola i noge su joj se virile ispod donjeg ruba plave plahte koja ju je pokrivala. Očekivao sam da ću prepoznati njen parfem koji je podsjećao na šumsku travu i limun. Crte su joj lica i pravilne usne odražavale umor. Sjetih se noći kad sam je gledao dok je pisala novinske članke neumorno udarajući po starom *Smith-Coroneu*. Sviđalo mi se promatrati je dok je radila prčeći nos svaki put kad ne bi mogla svoju misao jasno staviti na papir. Kad bi prestala pisati i osjetila se zadovoljnom svojim radom, ponovo bi mi posvetila pozornost, zatražila bi pivo i bila ljubomorna na moje maženje Simenona.

Kosa joj je padala na ramena, a bijela put njezina lica bila bi još bjelja kad bi na nju pale zrake svjetlosti s ulice. Osjetih kako se u meni ponovo rađa žudnja. Htjedoh je probuditi i maziti joj tijelo, zaroniti u nju kao u toplo more koje me grli. Želio sam joj nježno dodirnuti duguljasta bedra, okrugle i malene prsi, vratiti izgubljeno vrijeme, samonametnuti muk kao kaznu koju oboje nismo zaslužili. Prokleh ponos i zaželjeh ostati pored nje i čekati da je moje ustreptalo disanje probudi. Nasmijala bi se, a ja bih potražio njene sočne usne koje mi htjedoše nešto reći, ali nisam znao što.

Nagnuh se i gotovo dodirnuh njene vlažne obraze. Činilo se kao da je tek prestala plakati ili bježati pred kišom. Rekoh joj da se od ovoga trena prihvaćam posla za koji neću dobiti plaću, ali koji želim obaviti i otplatiti dug ponosu. Kao da sam čuo njeno upozorenje, dvije-tri riječi o opasnostima koje mi je na odlasku uputila pa je nježno poljubim u prsi upravo na mjesto uspokojenog malog madeža koji sam otkrio jednog sumraka dok sam joj gladio tijelo, a znatiželjno sunce ulazilo kroz prljave zavjesice na prozoru. Dodirnuh joj trbuh i pustih prste da se upletu u dlačice.

- Dosta je — začuh kad sam je poljubio u usne.

Solisov me glas vratio u stvarnost. Pogledah uokolo i pokušah upamtiti svaku pojedinost u prostoriji u kojoj sam boravio pola sata. Vidjeh metalne stolove s mramornim pločama, police pune tamnih boca, osjetih osobito težak zadah smrti.

Zastao sam pogledom na liječničku cedulju koja je visjela na pokretnom bolničkom krevetu. Pročitah ime: Fernanda i medicinske podatke o tjelesnim osobitostima i početnu dijagnozu: predoziranost.

— Ekipe za autopsiju stiže svaki čas, tek što nije ušla — navaljivao je Solis.

— Podosta tim ljudima smeta nazočnost stranaca.

Osjetih njegovu ruku na ramenu i pustih da me odvodi prema izlazu dok mi je miris klora i strugotine zapahnuo nosnice. Začuh Solisa kako opet govori i oprostih se od Fernande.

(Ulomak)

(Roman je dobio Nagradu Nacionalnog savjeta za knjigu, 1995. i Nagradu općine Santiaga za najbolju knjigu godine, 1996; preveden je na njemački 2000, a 2002. izlazi na nizozemskome — prim. prev.).

DETEKTIV HEREDIA I NJEGOV MAČAK SIMENON

Ramón Díaz Eterović

Heredia, glavno lice mojih romana, detektiv je koji živi u jednoj od najstarijih četvrti Santiaga, blizu rijeke Mapocho koja proteče središtem grada, nekoliko stambenih blokova je od trga Plaza de Armas. To je opor kraj, šarolik danju, a opasan noću, pun privlačnosti koliko zbog svojih povijesnih zbivanja, toliko zbog lica koja obitavaju na tom području krcatom bezbrojnim trgovinama, prodavaonicama, restoranima, kabareima i barovima. Tradicionalno nosi ime »neobuzdane četvrti« Santiaga i u prošlosti, dvadesetih i tridesetih godina minulog stoljeća, bijaše krov pod kojim se okupljala čileanska književna boema a njegove barove i krčme posjećivali su uz ostale pisce Pablo Neruda, Juvenio Valle i Diego Muñoz koji su i dandanas nezaobilazna imena u literaturi moje zemlje, a tada su bili mladići netom stigli iz provincije.

Heredia, lice bez osobnog imena ili, točnije, s imenom koje se nikad ne spominje, rođen je 1987. godine s objavljivanjem romana »La ciudad está triste« (»Grad je tužan«) u kojem se, kako to naslov sugerira, prikazuje jedan grad — Santiago de Chile — u tamnim tonovima, kao što je to on i bio u doba diktature. Od tada Heredia nastavlja svoj život i istraživanja u romanima »Solo en oscuridad« (»Sam u mraku«), »Nadie sabe más que los muertos« (»Nitko ne zna više nego mrtvi«), »Angelos y solitarios« (»Anđeli i usamljenici«), »Ne zaljubljuj se u stranca, »Los siete hijos de Simenon« (»Sedmero Simenonove djece«), »El ojo del alma« (»Oko duše«) i »El hombre que pregunta« (»Čovjek koji pita«).

JAVLJA SE MAČAK U HEREDIJINOM ŽIVOTU

Heredia voli Santiago, njegove stare četvrti i njihove ljude. Veliki je zaljubljenik u čitanje i citate iz književnosti, a to je nasljedstvo pokupio od don Quijota de la Manche, Cervantesova lica. Ljudi ga smatraju osjetljivim tipom, melankoličnim, svjedokom

čileanskih rana i zlostavljanja u godinama diktature. Posjeduje osobit crni humor, kritičan duh i izrazito je skeptičan; lunja ulicama turobnog i tužnog Santiaga, ali punog životne energije, u kojem se može svašta dogoditi, a zločin vreba na svakom koraku. Heredijino je glavno, a često i jedino društvo bijeli mačak lualica koji se zove Simenon, u čast veličanstvenom belgijskom piscu, tvorcu slavnog inspektora Maigreta. Sa svojim mačkom Simenonom Heredia vodi razgovore koji mu služe da razmotri svoja životna pitanja ili pojedinosti zločina koji istražuje. Mačkovi iskazi su također kritičke žaoke Heredijinih postupaka ili dvojbi i nerijetko u tim razgovorima detektiv pronalazi ključeve rješenja ili mu omogućuju da sa sigurnošću slijedi neki trag ili svoju intuiciju.

Mačak Simenon je rođen u drugom romanu »Sam u mraku«, tiskanom u Buenos Airesu 1992. godine, a ime je dobio zbog toga što je, došavši prvi put u Heredijin ured, zaspao na primjercima sabranih djela Georges Simenona koje je detektiv držao kao svoje uobičajeno štivo u uglu svoje neuredne biblioteke. Na kraju tog romana, upravo pred doček nove godine, dok su susjedi slavili kraj starog ljeta, detektiv priča:

U mome stanu nisam nikoga našao osim Simenona. Potražih u zidnom ormaru limenku s hranom za »pametne mačke« koju sam kupio prethodnog dana i ponudih mu je na tanjuru. Simenon nasrne lizati pa se stade zabavljati čišćenjem brkova dok na satu ne odbije ponoć. Ušetah se po stanu tražeći nekoga koga bih zagrlio, ali nikoga ne bijaše. Zgrabih bocu whiskyja, koju mi je darovala Andrea za Božić, nalijem sebi čašicu i Simenonov tanjurić

— Napit ćemo se, mačku — rekoh mu. — Samoća nije nikad dobar drug.

U prvim romanima, u kojima se javlja Simenon, mačak nije govorio ili, bolje rečeno, Heredia nije ni pomislio da može razgovarati sa svojim mačkom, ali od »Nitko ne zna više nego mrtvi«, njihovi razgovori postadoše sve dulji i značajan su dio u razvoju kojih romana, njihovi su sastavni dijelovi koji neke čitatelje posebno zanimaju jer su prožeti humorom i ironijom iz njih izbija, a i zbog toga što sadrže mnoga Heredijina razmišljanja koja stvaraju njegov psihološki profil. Primjer takvih razgovora može se vidjeti u sljedećem ulomku iz »Simenonovo sedmero djece«:

U uredu me očekivao Simenon, a kad osjetih da mi se mota oko nogu, pomislih na riječi nekog tanga: »Imam za društvo samo jednog mačka koji mi uzice cipela kačka s užitkom.«

— Otkako te znam, rabiš samo mokasinke — reče Simenon. — Mokasinke i te proklete citate.

— Kome li su važne te pojedinosti? »Odlazim u svoju osamu, iz osame dolazim.«

— Sjetiti se Lopea de Vege, nije to dobar znak. Zar tako loše stvari stoje?

— Dani prolaze i ne ostavljaju ništa na što bih se oslonio. Nije lako bližiti se četrdesetoj godini života i gledati unatrag kao na praznoću.

— Tko te u to uvalio?

— Grad, četvrt, jedan čovjek koji želi izmijeniti svoju prošlost. Valjda? Popis bi mogao biti oduži. Pa onda onaj mrtvac i želja da doznam što se krije iza njega. A nitko to ne plaća.

— Ne bi ti bio prvi put da trošiš potplate ni za što.

PODRIJETLO POČASTI SIMENONU

To što se mačak, Heredijin sudrug, zove Simenon nije slučajnost. U svojim romanima često spominjem lica i autore koji su sastavni dio svijeta Heredijine lektire i njegove ljubavi prema književnosti, a s druge strane, davši to ime jednom od glavnih svojih junaka, želio sam time izraziti poštovanje prema Georgesu Simenonu koji je jedan od bitnih autora kriminalnih romana. On je pisac, skupa s Raymondom Chandlerom i Osvaldom Sorianom, najnazočniji u mojoj radnoj sobi. Od Chandlera sam naučio etički osjećaj za policijski roman, od Soriana mogućnosti prekoračenja žanra i pisanje policijske literature s latinoameričkim naglaskom i okusom, a od Simenona sam naučio to da se bit policijskog romana ne nalazi u zagonetki već u kreiranju uvjerljivih lica i stvaranju okružja s lokalnim koloritom i vjerojatnosti priče.

Već kao adolescent započeo sam čitati romane Georgesa Simenona skupa s djelima Alexandra Dumasa, Charlesa Dickensa, Ernesta Hemingwaya, Jacka Londona i Francisca Colonaea kad je za dugih zimskih noći u mome rodnome gradu, Punta Arenasu, smještenom na Magellanovu tjesnacu, započelo moje naukovanje u poslu koji mi se najviše sviđa — čitatelj s punim radnim vremenom. Tada nisam mislio da ću u budućnosti pisati svoje vlastite priče i da će mnoge od njih biti određene zakonima očaravajuće policijske literature i da ću stvoriti lik nemarnog i neljubaznog gundala kojega ću nazvati Simenon.

Ne sjećam se naslova prvog pročitane Simenonova romana, ali se sjećam da su me Maigretovi postupci zarobili svojim svakodnevnim navikama, manijom pušenja, opisom Pariza, pogledom, uvijek spremnim točno označiti svako lice s kojim se susreće u svom policijskom poslu. Od tada stalno čitam i ponovo čitam Simenonove romane koji u mojoj biblioteci zauzimaju istaknuto mjesto, uvijek na dohvatu ruke kad god se zaželim ponovnog susreta s Maigretom i njegovim slučajevima. Osim romana s Maigretom privlače me i mnogo drugi koje je Simenon napisao, među kojima »Pismo mom sucu« i »Čovjek koji je gledao kako vlakovi prolaze«, i oni su mi najdraži.

Ono što me još više privlači Simenonu i njegovom komesaru Julesu Maigretu jest ljudskost i zajedništvo koje unosi u svijet zločina i u svoje likove, njegovo razumijevanje sredine u kojoj se događa kriminalni čin, način kako opisuje lica i približava ih čitateljevima osjećajima. Stoga nije čudno kad se netko osjeća Maigretovim prijateljem, kad ga prati u uredu, dijeli njegovo mišljenje ili dim njegove lule, kad mu priđe dok ispija čašicu calvadosa u baru ili sanja da bude pozvan na večeru u njegovoj kući gdje će uživati u kulinarskim mirisima madame Maigret. Isto tako nije čudno što netko čuva u sjećanju njegova lica kao što je to ona djevojka koja ga čeka na ulazu ispred ureda u romanu »Celia je mrtva« ili lik njegova pomoćnika, inspektora Lucasa, Janviera, Lapontea i Torencea. Simenon ne samo da je bio sposoban stvoriti zaplete u svojim romanima već je osim toga u prvom redu kreirao galeriju prisnih likova koji se mogu usporediti s Balzacovim i onima Alexandra Dumasa.

Mnogo godina slika Pariza, koju sam u sebi nosio, bila je ona što ju je Simenon opisao kad bi naznačio mjesta u kojima je Maigret provodio istrage. A pred nekoliko godina, kad mi se pružila prigoda posjetiti Pariz, u sjećanju sam imao nazive mnogih predjela koje je spominjao Simenon u svojim romanima. Nisam ništa znao o tome kako je grad podijeljen na četvrti ili o načinu kako stići s jednog na drugo njegovo mjesto, ali me je jedan običan događaj podsjetio da se nalazim u Maigretovu gradu. Izišao sam iz hotela u kojem sam odsjeo, a da još nisam učinio ni koraka gradom, ukrcao se na metro i nakon vožnje od desetak ili petnaestak minuta, sišao sam s vlaka i uspeo se na ulicu. Tada ugledam dva prizora. Jedan je bio pariško nebo prekriveno oblacima koji su pretkazivali kišu, a drugo je bilo to da sam vidio natpis na kojem je stajalo: Quai de Orfèvres, mjesto toliko puta spominjano u Simenonovim romanima, gdje se nalazi ured u kojem je inspektor Maigret doživljavao svoje inspektorske pustolovine. Učinilo mi se poput čuda to da moj prvi susret s Parizom bude povezan sa Simenonovim romanima.

DVA LICA KOJA ME PRATE

Kad sam napisao prvi roman o Herediji i dao mu za pratnju mačka Simenona, nisam ni slutio da ću toliko dugo vremena (deset godina) pored sebe imati Herediju, niti sam očekivao da će čitatelji pratiti njegove dogodovštine, posjećivati mjesta u kojima on u fikciji živi ili da će mi davati ideje koje bih uključio u roman. Ali ono što je sigurno jest to da se Heredia dosjetio kako će me i dalje pratiti i nametati svoje zgrade, čak se i pretvoriti — kako bi to Paul Aster rekao — u neke vrstu »unutarnjeg brata« za kojeg postajem zabrinut kad se povremeno ne čujemo, a kojem dugujem mnoga zadovoljstva u fascinantnom poslu kreiranja priča i u pokušaju da ih ljudi doživljavaju.

Ne znam bi li Georgesu Simenonu bilo drago vidjeti svoje ime povezano s mačkom. Ne znam ni to je li on volio te životinje onako kako je Guillaume Apollinaire rekao: »Želim u svojoj kući razboritu ženu, mačka koji se izvaljuje po mojim knjigama i prijatelje u svako doba bez kojih ne mogu živjeti.« Heredia zaista voli mačke i najdražega je okrstio Simenon. To je Heredijina stvar! Jer on isto kao i Maigret ima sada svoj vlastiti život i mnogo puta mislim stvarniji i privlačniji od života njegova autora. Što se mene tiče, isto tako kao i Georges Simenon (prema Maigretovim kazivanjima u svojim sjećanjima), jednog bih dana s užitkom ušao u inspektorov ured, divio se njegovoj zbirci lula, pepeljarama, mramornom satu na zidu dimnjaka i rekao mu: »Vidim da i vi pušite lulu; sviđaju mi se pušači lula.«

(»Nueva Narrativa Chilena ¿y ahora que?«, »Libros y lectores«, br. 1, siječanj — ožujak, 2002.)

Sa španjolskog preveo Ljerko Ljubetić

NEKE OSOBINE PROZE RAMÓNA DÍAZA ETEROVIĆA

Jerko Ljubetić

Želimo napomenuti da tekstovi, koje smo ovom prigodom izabrali, mogu ukazati na literarnu pojavu Ramóna Díaza Eterovića, čileanskog pisca po majci hrvatskog podrijetla, a ne predstaviti njegov književni opus jer je opsežan, još uvijek nije zaokružen i sudeći prema najavama samog pisca uskoro mu se pojavljuju nova djela.

Naime, Ramón Díaz Eterović je jedan, kao što to ističe književna kritika, od najaktivnijih suvremenih čileanskih pisaca. Objavio je do sada tri knjige poezije, pet zbirki priča, deset romana, pisac je scenarija za televiziju, film i crtane filmove, novinski je kroničar kulturnih događaja. Pokrenuo je nekoliko književnih časopisa, priredio antologije kratkih proza; bio je predsjednik Društva čileanskih književnika kad je organizirao Svjetski kongres pisaca u Santiagu, sudjelovao je na mnogim književnim susretima, među kojima i na Zagrebačkim književnim razgovorima. O njegovom književnom radu napisani su mnogobrojni prikazi, eseji, studije i knjige iz pera vrsnih poznavatelja čileanski i svjetske književnosti, akademika iz različitih zemalja.

R. Díaz Eterović je jedna od najistaknutijih književnih figura naraštaja osamdesetih godina ili kako ga još zovu *generacijom državnog udara*. To je skupina autora različitih umjetničkih obilježja, povezanih činjenicom da su bili na pragu punoljetnosti kad je vojna hunta državnim udarom preuzela vlast (1973). *Diktatura je prekinula demokratske tradicije u zemlji, a posebno na razini literature izazvala je negativne fenomene: egzil pisaca, pojavu cenzure, uskraćenje slobode izražavanja, zatvaranje izdavačkih kuća i početak jednog mračnog i bolnog razdoblja*, kaže Díaz Eterović, a na drugom mjestu objašnjava kako se Heredia, glavno lice njegovih neopolicijskih romana, *rodio u ambijentu diktature, najstrašnije u čitavoj čileanskoj povijesti. Tu sam diktaturu morao podnositi, nastavlja, u doba kad sam prestao biti adolescent; ona mi je mnogo godina određivala životnu sredinu, naobrazbu, sklonosti, razvoj mog literarnog rada, način kako osjećati i promatrati život. Tražeći svoj literarni izraz u jednom sam trenutku došao na misao kako to stanje terora i zločina pokreće moć i ima osobine crnoga romana kada pravda potpuno gubi kredibilitet*

a nepravda biva prihvaćena i želeći, k tome, razviti svoja literarna nastojanja, htio sam pisati o onome što me okružuje, o susjedima i mnogim drugim Čileancima i pokušati da moja riječ pokrene čitatelja na pozornije promatranje svijeta u kojem živimo.

U crnom romanu našao sam parametre za istraživanje odnosa između zločina, politike i nasilja toliko okrutnog i nažalost uobičajenog u zemljama Latinske Amerike. U svakom slučaju, radi se o literaturi koja ima realistička obilježja. Taj književni rod dopušta čeprkanje po prljavštini koja se često skriva pod tepihom vlasti. On zahtijeva vjerodostojnost priče i omogućava čitatelju prepoznati svoju sredinu, mehanizme koji je pokreću pa tako svijet iz fikcije, koji je pred njim, vidjeti kao nešto vjerojatno ili barem moguće. I sve to, a da se ne iznevjeri literarni kreativni čin i korištenje onog oblika naracije koji me je oduvijek oduševljavao pružajući mi velike mogućnosti u stvaranju priče i nastojanju da je drugi prihvate.

A čitatelji španjolskog govornog područja i oni na područjima preko deset drugih jezika, na koja su neka Díaz Eterovićeve djela prevedena, prihvatili su njegovu literaturu i književna je kritika visoko ocijenila njezinu moralnu i estetsku vrijednost. To je proza, kaže Marco Antonio Coloma, bez zamjerke, a Camilo Mars će o Eteroviću kao piscu detektivskih priča reći: *On je jedini čileanski pisac koji je znao dati ugled, vjerodostojnost i literarnu vrijednost policijskom romanu.*

Kod nas pisac Ramón Díaz Eterović i njegovo djelo može k tome imati posebno zanimanje i značaj. Rodio se u Punta Arenasu (1956), na krajnjem jugu Čilea gdje su pred više od stotinu godina doselili brojni iseljenici uglavnom sa srednjodalmatinske obale, otoka (poglavito s Brača). On po majci pripada njihovom trećem naraštaju, a njegovo hrvatsko podrijetlo naglašava i čileanska književna kritika. Poznato je da su Hrvati i njihovi potomci uvelike i svestrano pridonijeli razvoju te zemlje, a što se literature tiče, već duže od jednog stoljeća djeluje oko dvije stotine pisaca hrvatskog podrijetla kao integralni dio književnosti te zemlje, kako je to istakao akademik Ernesto Livačić Gazzano u svome izlaganju u Nacionalnom povijesnom muzeju u Santiagu (travnja 2003) na okruglom stolu o hrvatskom doprinosu kulturi (literaturi) Čilea.

U tom slijedu R.D. Eterović predstavlja jednu odrednicu, naime, rodio se stotinu i jednu godinu poslije Artura Givovicha, jednog od prvih čileanskih pisaca hrvatskog podrijetla, i tako označio jedno stoljeće kontinuirane nazočnosti Hrvata i njihovih potomaka kao sastavnog dijela čileanske literature. Kao što je Arturo Givovich bio istaknuti pisac *kostrumbist* u čileanskoj literaturi, Zlatko Brnčić nadrealist, Sergio Vodanović središnja figura u moderniziranju teatra i drame, Domingo Mihovilović *čovjek od kazališta, filma i televizije*, Antonio Skármeta, pripadnik literarnog pokreta iz sedamdesetih godina i jedan od najistaknutijih latinoameričkih pisaca svjetske reputacije, Roque Esteban Scarpa, Astrid Fugellie Gezan, Amalia Toro Leontić, Andrés Morales Milohnić priznati čileanski pjesnici (samo da spomenemo neke), tako Ramón Díaz Eterović ima istaknuto mjesto u književnom naraštaju osamdesetih godina (kojemu pripadaju Juan Mihovilovic Hernández, Eugenio Mimica Barassi, Mario Banić). Javljaju se i nova imena čileanskih pisaca, dramatičara, esejista hrvatskog podrijetla pa se nazočnost hrvatskih potomaka u čileanskoj literaturi nastavlja.

R.D. Eterović spada i u onu skupinu čilsko-hrvatskih pisaca koji se bave *hrvatskom tematikom* (u svojim pjesmama, pričama i romanima). Upravo priču *Otac se češljao kao Gardel* izabrao je za susret sa svojim prevoditeljima iz Europe, koji je organiziralo (u svibnju 2003) međunarodno udruženje literarnih prevoditelja *Grinzane Cavour* pod pokroviteljstvom Ministarstva kulturnih dobara Republike Italije i Europske zajednice. Susret se održao u sklopu *VI. salona iberoameričke knjige* u Gijónu (Španjolska), a R.D. Eterović je dobio nagradu tog Salona (2000) *Dos orillas (Dvije obale)* prvi je čileanski pisac koji se u toj organizaciji susreće sa svojim literarnim prevoditeljima iz Europe. Tako će ta njegova priča s *hrvatskom tematikom* biti skupa s originalom na španjolskom jeziku tiskana u posebnoj ediciji na još sedam jezika, među njima i na hrvatskom.

Ona pored *hrvatske tematike* ima i još neke druge osobine koje susrećemo i u drugim Eterovićevim djelima. U njoj nalazimo nekoliko elemenata koji je povezuju s regionalnom literaturom iz Magallanesa i s onim književnim tekstovima koje pišu čileanski pisci hrvatskog podrijetla rođeni u toj južnoj pokrajini. Govori o procesu prilagodbe hrvatskih iseljenika u novoj multietničkoj sredini, o njihovoj obiteljskoj i nacionalnoj povezanosti, međutim, procesi integracije, otvorenosti prema drugima, unatoč čuvanju tradicionalnoga načina života, bili su neizbježni i, pokazalo, se plodotvornim. Čiloti su u također doseljenici iako dolaze iz iste zemlje, s arhipelaga Chiloe u potrazi za boljim životom (*zato mi srce pogled k jugu skreće*), vezani su uz more kao većina Hrvata i čežnjom za rodnim krajem. U romanu drugog čilsko-hrvatskog pisca Nicolása Mihovilovića *Iz daleka zauvijek* odnosi hrvatskog iseljenika i Čilota dani su toplo. Tako liječnik Čileanac sinu glavnog lika, kaže o toj prilagodbi Hrvata u novom kraju: *Vi ste kreolac, ali ima mnogo mješanaca s pola čileanske krvi. I doći će vrijeme kada će mnoge plavokose djevojke imati čilotsko prezime, a crnomanjasti, kao što sam ja, hrvatsko ime.* (I to se uglavnom obistinilo, na što upućuje i spomenuta Eterovićeva priča.) S tim Mihovilovićevim romanom priča *Otac se češljao kao Gardel* ima još nekih sličnosti: odnos sina prema ocu i majci, toplina obiteljskog doma, sinov zagrljaj oslabjelog očeva tijela na samrti.

Sam Díaz Eterović se rado sjeća djetinjstva (*Djetinjstvo je dugotrajan cvijet*, kaže on u jednoj svojoj pjesmi) i priča majčinog oca o dalekom kraju. Pišući o prilogu čileanskih pisaca novoj čileanskoj prozi kaže: *Iako nisu svi njihovi radovi tematski u vezi s dolaskom njihovih hrvatskih predaka, u svima postoji neki oblik koji se može definirati kao nostalgija...*

Upravo nostalgiju mnogi književni kritičari smatraju značajnim obilježjem literature Ramóna Díaza Eterovića. U knjizi, tiskanoj 2002. godine pod naslovom *Poder y crimen en la narrativa chilena contemporánea (Las novelas de Heredia) – Moć i zločin u suvremenoj čileanskoj prozi (Heredijini romani)*, u cijelosti posvećenoj detektivskim romanima R.D. Eterovića, sveučilišni profesori književnosti dr. Guillermo García Corales i dr. Mirian Pino razglabaju o socio-političkim i umjetničkim aspektima Díaz Eterovićevih policijskih romana. U poglavlju *Nostalgija i melankolija* Mirian Pino piše o *Anđelima i usamljenicima*. (Taj se roman može smatrati jednom od najuspjelijih Eterovićevih knjiga prema svom estetskom dometu i prema tome kako ga je primila kritika i čitateljstvo, kaže Guillermo García Corales.) Ona ističe pokretačku snagu nostalgije i melankolije crnoga

romana razvijenog u suvremenoj čileanskoj književnosti kao ishod duge autoritarne vladavine. *Taj literarni diskurs*, kaže ona, *bavi se razmišljanjima o moralno-političkoj svijesti, što daje nov poticaj znanoj igri mašte kada lica u literarnim djelima kreću u prošlost i uvijek se vraćaju obasjani svjetlošću kojom razotkrivaju sjene sadašnjosti.*

Kad Mirian Pino poseže za objašnjenjem nostalgije i melankolije kod Julije Kristeve (*Black Sun Depression and Melancholia*, 1989.) koja govori o nesretnom pojedincu, vječnom osuđeniku u opsesivnoj potrazi za nečim izgubljenim koje više nikad neće naći, nama se čini da je, što se tiče R.D. Eterović, drugi dio tog iskaza točniji, koji govori o nostalgiji s elementima pobune protiv nepravilne sadašnjosti. Stoga nije uzaludno pisac napisa o R.D. Eteroviću u *Rocinanteu* (22-23, 5. VI. 2000); *La resistencia de un nostálgico!* (*Otpor nostalgičara!*). Sam će Eterović reći za svog detektiva Heridju: *On je moj alter ego.*

No, o životu pod diktaturom i o suvremenom životu bez diktature koja je zamijenjena *ekonomskom moći*, kako to mnogi tvrde, Eterović je dosta govorio ne samo u književnim djelima već i na brojnim nastupima i napisima. Kao da kaže: evo svijeta u kojem živimo, a zacijelo postoji ljepši poput onoga iz fiktivne ili stvarne prošlosti. Eterović nije nostalgičar u smislu uticanja u prošlost koju bi zamijenio za sadašnjost, u kojoj je čvrsto usidren; on je dobronamjeran čovjek i pisac. Tiskanje njegovih knjiga u velikom broju u zemljama Latinske Amerike i prijevod na jezike Starog kontinenta pokazuje da je njegova tematika univerzalna i da ga je publika prihvatila.

U tome mu zacijelo pomaže osobit način pisanja, jednostavan stil i uporaba jezika općeg registra, povremeno slenga i dakako »čilenizama« ne vodeći, naizgled, računa o uštirkanim stilističkim kanonima kao svrsi samoj za sebe. Pobornicima brušenog stila možda će Eterovićevi literarni tekstovi izgledati poput školskih pismenih radova jer u toj prozi nema »uzvišenih« opisa, »poletnih« metafora, zamršenih i zakučastih razglabanja o složenim psihološkim stanjima likova. Njegova rečenica teče glatko bez eksperimentiranja s njezinom strukturom i uporabom zvučnih riječi koje bi privukle pozornost na sebe i tako omele tijek priče koja priča sebe. I u tome, čini nam se, proza Ramóna Díaza Eterovića ima posebnu vrijednost.

PRVO SUSTAVNO PROUČAVANJE
MEŠTROVIĆEVA RANOG RAZDOBLJA
(IRENA KRAŠEVAC: *IVAN MEŠTROVIĆ I SECESIJA BEČ – MÜNCHEN – PRAG
1900-1910*, IPU i FIM, ZAGREB, 2002)

Milan Ivanišević

Kad je 15. travnja 2003. bila u Muzeju Mimara predstavljena javnosti tek dovršena knjiga Irene Kraševac o secesijskom razdoblju života i rada Ivana Meštrovića, postao je u široj javnosti poznatijim njezin magistarski rad iz godine 1999. (Ivan Meštrović – rano razdoblje. Dokumentacija o životu i djelu hrvatskog kipara Ivana Meštrovića tijekom prvog desetljeća 20. stoljeća i umjetnička djela u kontekstu izložbi bečke i Münchenske Secesije i onodobne likovne kritike) i prvi tiskani rad o Meštroviću u časopisu Radovi Instituta za povijest umjetnosti (broj 23. iz godine 1999). Irena Kraševac (1961) je od godine 2000. asistentica u tom Institutu, pa je posve opravdano što su se Institut i Fundacija Ivana Meštrovića našli zajedno u nakladničkim poslovima ove knjige koja je, kao dvadeset i druga, uvrštena u niz Studije i monografije. Sva ta vanjska počast radu što ga je ova povjesničarka umjetnosti od svojih početaka usmjerila na djelo Ivana Meštrovića, više je nego zaslužena, jer je Irena Kraševac prva u našoj znanosti sustavno proučila najvažnije stvaralačko razdoblje najvećeg hrvatskog kipara u prošlom stoljeću. Nitko prije nje nije pošao u prostore njemačkoga govora i tiska tražiti tragove Meštrovićeva života i rada, iako su svi znali kad se on tamo uputio iz splitske klesarske radionice Pavla Bilinića, tko ga je i zašto poslao. Kako se u promišljanju o dosadašnjim proučavanjima Meštrovićevih početaka i o njegovoj bibliografiji sada jasno pokazuje koliko je još napora valjalo uložiti u produblivanje onog što je tek bilo skromno naznačeno u knjigama Počeci Ivana Meštrovića (1959) i Građa za bibliografiju Ivana Meštrovića od 1899. do 1993. (1993) Pisci i sastavljači tih prvih knjiga nisu svoje radove nikada dopunili (nakladniku sam iz godine 1993. odmah po darivanju knjige napisao osam stranica ispravaka i dopuna, koje sam mogao dati i prije tiskanja, ali me nitko nije pitao, jer je samosvijest i žurba bila važnija od potpunosti). Koliko je u nas bilo neproučeno ili površno proučeno to razdoblje

svjedoči moje traženje podatka o prvoj skupnoj izložbi na kojoj je bilo neko Meštrovićevo djelo. Podatke sam o prvim izložbama pojedinih umjetnika uvrštavao u svoj rad u umjetninama u splitskoj Vili Dalmaciji, pripreman od izložbe, otvorene u Galeriji umjetnina 23. kolovoza 1990, pa do tiskanja rada u splitskom časopisu Kulturnoj baštini, godine 2000. Točan podatak nisam mogao naći, pa sam ostavio samo nedovoljno istražene podatke o godini 1903 (iako su neki spominjali godinu 1902.), koju je otkrivao zagrebački dnevni list Obzor, ali i netočne o rednom broju i vremenu trajanja bečke izložbe.

Sada se, uz prikaz ove knjige, pokušavam pitati zašto je bila takva sudbina Ivana Meštrovića u hrvatskoj znanosti o likovnim umjetnostima. Ne znam baš sve što bi moglo moj odgovor točno odrediti, ali vjerojatno dosta znadem od onog što je bilo u doba mojega konzervatorskog i muzejskog rada. Sažeto bih to mogao ovako izreći: Ivan je Meštrović zastrašivao svakoga koji bi mu se približio, jer je svaki od tih poklonika takvoj veličini, kakva je u njihovoj predodžbi bio taj čovjek i umjetnik, htio protumačiti sve o Meštroviću. Do sada nisam zapazio jedan uspjeti dokaz ograničavanja toga proučavanja i tumačenja na jedan točno određen dio. Nered je i u sastavljanju temeljnih podataka za svako proučavanje: popisu djela, njihova vlasništva, trajnog i povremenog mjesta izlaganja. U to me je uvjerilo nekoliko godina potrošenih do konačnog dogovora između Galerije umjetnina, Fundacije i obitelji Meštrović o vlasništvu umjetnina (ne samo Meštrovićevih), a to je bio samo jednobrojčani postotak sveukupnoga njegova djela. Nered je i u nedovoljnom poznavanju arhivskih spisa o Meštroviću. Primjerice, nisam uspio vidjeti sve njegovo dopisivanje s Konzervatorskim zavodom za Dalmaciju, koji je do utemeljenja Galerije Meštrović upravljao Meštrovićevom darovnicom južno od Zagreba, jer je velik dio pisama upućen izravno ravnatelju i ostao je u njegovom osobnom arhivu, a taj još nije proučen. Neredu je doprinosila i jedna sada vjerojatno zaboravljena činjenica. Meštrovićeve su ustanove u Splitu (osim u doba Duška Kečkemeta) i u Zagrebu (prije utemeljenja Fundacije) vodili ili nedovoljno stručni ili oni koji nisu dovoljno nastojali u sustavnom proučavanju u svojim ustanovama ili tiskanju tuđih proučavanja. Postupak s tuđim proučavanjima pokazuje, primjerice, ovdje već spomenuta Građa za bibliografiju. Kad je bila tiskana, Duško Kečkemet je imao višestruko veći broj popisanih jedinica nego ih je bilo u njoj, a sada vjerojatno ima još i veći, ali ih nitko ne tiska.

Rad je Irene Kraševac pokazao kako je moguće na šahovskoj ploči zvanj Ivan Meštrović započeti novu igru bez svadljivosti, samodopadnosti i zagrižljivosti starih igrača, pa i uz njih (u obliku navođenja njihovih zaključaka ili s osloncem na njihova pravna dopuštenja) dokučiti nove poteze u toj igri. Poteze utemeljene na podatku iz stvarnosti, a ne na podatku iz domišljanja. U ovom sam radu zapazio zaključak koji mi je posve nov u dosadašnjem poznavanju povijesnoumjetničkih rasprava (neka mi na ovakvu vrednovanju ne zamjere oni koji su upućeniji od mene). To je dio iz uvoda u knjigu: »Početkom dvadesetog stoljeća status umjetnika bitno se promijenio u odnosu na prijašnja vremena. Umjetnik je postao individualist koji stupa na pozornicu likovne scene. O opstanku ili silasku s nje uvelike je počela odlučivati likovna kritika, koja se u to vrijeme sve više profesionalizira nastojeći senzibilizirati publiku za nova umjetnička shvaćanja. Uspjeh je jamčilo i redovito pojavljivanje na izložbama, koje su umjetnicima omogućavale

širi kontakt s publikom. Biti prisutan na izložbama i zastupljen na njima bilo je jamstvom uspjeha. Meštrović je od samog početka bio intenzivno uključen u izložbena događanja, ponajprije u Beču, gdje je izlagao s Udruženjem likovnih umjetnika Austrije – Secesija i Hagenbundom koja su mu otvorila vrata kasnije slave. Tako znamenite izložbe iziskivale su temeljite pripreme. Stvarao je djela kojima se htio ponajbolje predstaviti javnosti, i sam svjestan krize koja je zahvatila kiparstvo na razmeđu stoljeća. Pokazujući se na izložbama, i njegovi su radovi sazrijevali, i to do točke kad mu je i austrijska kritika odala priznanje proglašivši ga najvećim kiparom u krugu Secesije.« Ovakvo bih razmišljanje preporučio svakom prije nego se upusti u spoznavanje ovoga razdoblja.

O ovoj knjizi valja znati dvije važne odrednice. Po jednoj: »Meštrovićev rani opus pratit ćemo isključivo na temelju djela koje je izlagao na izložbama Secesije u Beču i Münchenu od 1903. do 1910.« Druga je odrednica utemeljenje svakoga zaključka na dokazima iz službenog spisa, pisma, kataloga izložbe, njezina opisa i kritičkog vrednovanja od suvremenika do povijesnumjetničkih proučavanja. Stoga ću u ovom prikazu najprije nabrojiti ispravke dosadašnjih tvrdnji, jer su one za buduće sastavljanje cjelina najvažnije kao neprijeporne. Meštrović je 9. srpnja 1904. dobio završnu svjedodžbu Akademije likovnih umjetnosti u Beču, a ne diplomu, jer nije imao prethodno završenu gimnaziju ili realku, pa nije mogao dobiti akademski naslov. Time su okončana nagađanja o nasilnom napuštanju Akademije, jer je znao više nego je tamo mogao naučiti i jer je imao nesuglasice s profesorom Hansom Bitterlichom. Meštrović nije pohađao Školu Otta Wagnera, iako su se poznavali. Meštrović nije izlagao niti je imao pravo izlagati godine 1902. na izložbi Secesije, pa je njegova prva skupna izložba bila Sedamnaesta Secesija, od 26. ožujka do 7. lipnja 1903. Ruža Klein, koju je Meštrović upoznao u Beču 1904, a oženio 29. travnja 1907, nije studirala u Beču, jer je ženama do godine 1906. bio zabranjen upis na Akademiju. Meštrović je tek godine 1906. postao redovnim članom Secesije, a ne godine 1902, kako je pisano do sada. Nisu bili poznati prikazi bečke izložbe iz godine 1910. što su ih napisali Ludwig Hevesi, Karl M. Kuzmany i Josef Strzygowski. Nije bila poznata izložba u Dresdenu, u listopadu i studenom 1907 (tom je izložbom 12. listopada otvorena novouređena Galerie Arnold). Nije točan ni podatak Roberta Waissenbergera o Meštrovićevu prvom izlaganju u Beču, u Hagenbundu, od studenog 1904. do siječnja 1905, jer je prije toga dva puta izlagao u Secesiji. Meštrović je u proljeće 1908. otišao u Pariz na poticaj i uz novčanu potporu Karla Wittgensteina, a ne u znak prosvjeda austrijskom pripojenju Bosne i Hercegovine. Ova su proučavanja pokazala osam do tada nepoznatih Meštrovićevih izložbi, a bila su ograničena samo na Beč, München, Dresden i Prag. Valja spomenuti kako upravo praške izložbe Mánes, iz godina 1903, 1908. i 1909, imaju najmanje podataka, jer ni katalogi nisu bibliografski opisani, pa ih je vjerojatno bilo teško naći. Sjećam se kako mi praška Akademija likovnih umjetnosti nije nikada odgovorila na nekoliko pitanja o njezinim učenicima iz Splita, a u Srbiji je nastala monografija o tamošnjim umjetnicima na temelju arhivskih podataka te Akademije.

Ovaj je rad obuhvatio samo Meštrovićevo školovanje i izložbe njegovih djela u udruženjima bečke Secesije i Hagenbunda, minhenske Secesije (društveni dio, međunarodni dio i gostujuća bečka Secesija), praškoga Mánesa i u gostujućoj bečkoj

izložbi u Dresdenu. Sve druge izložbe njegovih djela u tom razdoblju, od 1903. do 1913, nisu u ovom krugu. Samo je uzgred spomenuta ona što ju je zajedno s Tomislavom Krizmanom priredio u njihovu bečkom atelijeru, u Beatrixgasse 14A, od 4. do 15. svibnja 1904. Nespomenute su prva skupna izložba u južnoslavenskim prostorima (Prva jugoslovenska umetnička izložba, Beograd, Velika Škola, 18. rujna – 8. listopada 1904.), prva pojedinačna manja izložba i prva izložba u Splitu, u Općinskom kazalištu, na Novu godinu 1906. i prva skupna izložba u Splitu (Prva Dalmatinska Umjetnička Izložba, Hrvatski Dom, 30. rujna – 13. prosinca 1908), a samo je usput spomenut prvi javni kip: Luka Botić (na Marmontovoj poljani u Splitu), otkriven 5. studenoga 1905. Ovo sam naglasio ne iz pokude ovom postupku, nego radi spoznaje čitatelja koliko je bogatstvo izložbene djelatnosti umjetnikove u tom kratkom razdoblju i koliko još poslova valja obaviti u prikupljanju svih podataka na način kako je to pokazano u ovoj knjizi. Ona može biti uzorna i po cjelokupnom svom sadržaju, jer su osim dvadeset i jedne izložbe i sedamdeset i osam kataloških jedinica opisana četiri likovna časopisa i prikazi koje je o tim izložbama pisalo šestero stručnjaka. Opisane su sve škole koje je Meštrović pohađao u Beču i pomoć koju je imao od svojega pokrovitelja industrijalca i trgovca Karla Wittgensteina. U popisu djela, a obuhvaćena su samo ona spomenuta u ovom proučavanju, nije objašnjeno zašto nema podataka o djelima: Nevoljnik (1903), Portret doktora C. (izloženo 1907), Portret žene (1905, izloženo 1907), Glava djevojčice (izloženo 1909), Vidovdanski hram (izloženo 1910), Glava dječaka (izloženo 1911) i Portret gospođe H. (izloženo 1911). Vjerojatno od tih kipova nema ni fotografija, ali je ipak to valjalo naznačiti. Ne znam kakvo je načelo provedeno u tom popisu, jer možda nije odabran širi krug vlasnika, ali svejedno navodim podatke o dvama djelima u Splitu. Brončani odljev portreta Slavana Vidovića (u djetinjoj dobi) ima njegova kći Zjena Čulić. Uvrstio sam ga u izložbu Portreti zaslužnih splitskih liječnika od 1946. do 1975. godine (Split, Hrvatski liječnički zbor, 23. rujna – 4. listopada 1996.). Brončani odljev kipa Obitelj Katunarić ima slikarev unuk Ante, a veoma vjerojatno u Galeriji Ivana Meštrovića postoji i gipsani kip po kojem su izrađena tri brončana odljeva (jedan je u Gorici, u vlasništvu obitelji one portretirane prvorodene slikareve kćeri).

Ovaj rad Irene Kraševac pokazuje s koliko je mnogo sustavnosti i dobrog poznavanja likovnoga života u svakoj sredini moguće pratiti rad Ivana Meštrovića od njegova prvog razdoblja u Beču do posljednjega u Sjevernoj Americi, koja još uvijek ostaje nama najmanje poznat prostor umjetnikova života i rada. Stoga je ova knjiga pravi poticaj na slična proučavanja, a sama će knjiga po svojem mnogovrsnom prvenstvu ostati zapamćena u povijesnoumjetničkoj znanosti, ne samo u Hrvatskoj.

INTELEKTUALNA IGRA ILI METAFIZIČKO ISKUSTVO
(A. ARMANINI, *DOSTOJEVSKI I VOLJA ZA MOĆ*, CERES, ZAGREB 2003)

Ivan Pandžić

Knjiga za svakoga i ni za koga!

Ako me je ijedno štivo namučilo, to je svakako knjiga A. Armaninija »Dostojevski i volja za moć«. Polazeći od oporijeka svijeta, da Ništa iz Ničega biva Sve, Armanini gradi svoje teze oksimoronskim oprekama, da bi tako ukazao na njegovo jedinstvo: na Istost Ničega i Svega i tako stvorio cjelovitu sliku svijeta u kojem Dostojevski biva jedan od najvećih svjetskih pisaca uopće.

O Dostojevskom su napisane biblioteke, ali je Armanini, ne pričajući »Martinove konake«, izrekao bit Dostojevskoga, što će reći »metafizičkim realizmom« dosegao konkretni Bitak, koji je sebi nadomak, jer ga nema.

Već na početku svojega razmišljanja Armanini kaže: »Ništa je Sve. Čovjek kroz to Ništa upoznaje Sve!« Reklo bi se usporedni pravci ipak se negdje sijeku. Nemoguće, i stoga stvarno!

Ništa je uvjet da bi Nešto bilo. Iz oporijeka te spoznaje A. A. gradi svoje teze koje se potiru do cjeline. A samo je cjelina istina, izrijeком tvrdi filozofija. Pritom je bitno osluhnuti Ništa u Drugome. Armaninijev raspon je beskrajan: Drugo kao Ništa i Drugo kao Mi! Aljoša i Ivan Karamazov razgovaraju na rubu beskrajja o Ničemu kao Mogućem. Tako nastaje sveopća Utopija Fjodora M. Dostojevskoga: Bog u Drugome koji bi morao biti »bližnji«, ali on je »najudaljeniji«. Sloboda i Sloboda savjesti, vrhunska su ljudska dostignuća. Ali, kako reče Rozanov, nema ničega privlačnijeg za čovjeka od slobode njegove savjesti, ali nema ničega ni mučnijega. Dosadašnja cjelokupna povijest svijeta zbiva se na razmeđu kruha i slobode. Povijesno pravilo bilo je: više kruha, manje slobode! A Krist, umjesto da umnoži kruh i umanji slobodu, on je umnožio kruh, a uvećao slobodu. Tako se začelo bespuće ljudstva, ono se traži da bi se utopilo u vlastitoj mučnini. A to i jest bit želje: neostvarivost. Međutim, nema riječi koja bi mogla iscrpsti tu »volju za

Ništa«. U Aljoši se zbiva temeljni prijepor »volje za moć«, jer je u njemu najveća »volja za Ništa«. Ivan se batrga u »graničnim situacijama« ideje o slobodi. Ivan, očito, nije iskusio Ništa. Aljoša je vjernik, monah, samozatajnik. On iskušava Transcendenciju kao Ništa u funkciji beskrajne volje da se bude! Štoviše, da se biva. Ništa je Transcendencija koja u čovjeku dobiva i gubi svoje obrise. Aljoša ne može bez Ivana; on jest jer ga Ivan neće. Ivan stoga doseže pojmovnost. Nastao je tako tekst o Karamazovima i Armaninijev blistav uvid u ništavilo. Stvarna realizacija toga ništavila jest suvremena Država. Užas te tvorevine to je veći što ona može ponuditi slobodu. Međutim, darovana sloboda najveće je ropstvo. Pas na lancu. I Smrdljakov u Dostojevskoga, pravorijek sa sjekirom. Izvršitelj promašene prosudbe. Ali, nije on to izvršio. Njemu je tako naređeno. On je indeks negativne slobode. Kao i milijuni krvnika. Smrdljakov nije ni metafora, ni simbol; on je naprosto nadvremenost koja nam svima lebdi nad glavom. On je istost sa svojim zločinom, svojom sudbom, jer nema ni sebe, ni slobode. Sloboda je jedino onda sloboda ako se ostvari kao »volja za moć«. Sve ostalo je »radnja s Ničim«, što je bolje nego »nikakva radnja«.

Imati posla s ničim znači cjelivati lešinu koja se zove Država. Je li stoga dobro centriran Antin tekst kada govori o Ivanu koji se ne obračunava s Crkvom nego s Državom? Jest! Crkva je Država Božja. Civitas Dei. Je li i Sloboda lešina, ako je već »volja za moć« temeljni Bitak Bića? Ante pribjegava Aljoši koji osluškuje ono Drugo, dok je sam antizbivanje i stoga u središtu zbivanja. Ili, kako reče Armanini, »najtiše središte zbivanja«. Ivan, naprotiv, živi u iluziji da se sloboda može opredmetiti kao kruna povijesti. Međutim, najugodnije i jest služiti Iluziji. Opet oporijek: »Ivan Karamazov ne vjeruje u sudbinu, jer vjeruje u slobodu, koja preskače tamnu sjenu sudbine. Ali, može li se preskočiti sjena koju sudbina baca ne iza svojih nego iza naših leđa?!, pita se Armanini. U tom spletu javlja se i žena kao misterij, koji ne oslobađa nego podmeće krive premise. I Armaninijev odgovor na sve: »Smisao paradoksa je u ukidanju, zaustavljanju ili odgađanju smisla.« Pretjerana »volja za moć« paradoks je koji i samu volju uvodi u predvorje smrti, reći će Armanini u paragrafu 107.

Upitnost koja navlastito zaokuplja suvremenu filozofiju i poeziju jest kategorija vremena. Armanini kao pjesnik i filozof nije mogao previdjeti tu temeljnu preokupaciju od Eliota do Heideggera. I u Armaninija vrijeme se javlja kao obzor dozrijevanja bitka; ono je oblik transcendentalne svijesti u struji doživljaja. Armanini kaže: »Nitko na ruci nema sat koji pokazuje točno povijesno vrijeme.« Pojmu vremena taj autor vratit će se i poslije, navlastito u paragrafu 205. u kojemu on razlikuje kozmičko, biološko i povijesno vrijeme. Bitna je ipak sadašnjost. Mitja Karamazov stoga traga za okomicom: »Ja jesam!« Zaključak bi bio: »Kraj povijesti se događa kao potrošnja svih povijesnih vrijednosti!«

Aktualizirajući kroz Karamazove sudbu svijeta, Armanini zahvaća sve njegove slojeve koji se spotiču o njegovu svijest. Tako su patnja, nepodnošljiva sloboda ili negativna sloboda uporišne točke preko kojih ostvaruje svoje lucidno štivo koje negativnim i sofisticiranim premisama ostvaruje pozitivne rezultate. Zato »volja za moć« može postati »volja za smrt«, što se dogodilo tragičnom Nietzscheu koji je izgubio sebe i sve daljnje razloge opstanka. Ludilo je stoga bilo jedino rješenje za — Ivana Karamazova i Friedricha Nietzschea. Armaninijev paragraf 159. donijet će stravičnu spoznaju o relativnosti istine: »Istina služi zločinu nad drugim; ona je dokaz slobode.« Je li tu sadržana

ona misao: »Ako nema Apsolutne Istine, sve je dopušteno!« I sada preko budizma, Ante tone u potpunu relativnost. Prepričati te misli gotovo je nemoguće. Lakše ih je citirati: »Istina, koja nije istina slobode, samo je filozofijsko tumačenje istine... Ne biti slobodan za Ivana Karamazova znači ne biti u istini.« To poimanje dovest će Smrdljakova do ubojstva oca. On nije shvatio Ivanove odnose istine i slobode. Istina je bog ili ništa, veli Armanini. Ono treće je Smrdljakov, jer ne pripada Ničemu. Odnosno, on je uronjen u Ništa i tako širi svoju zarazu. Smrdljakov je prva razina tumačenja i značenja svih pojavnosti i stoga oblik smrti. Ivan je grob u metafizičkom smislu. On je prevladano Ništa, i zato zagonetka.

Evo nas na pragu budizma, tj. nirvane. Budha definira nirvanu kao iracionalnu transcendenciju. Ona je stanje »ni bitka, ni nebitka, ni bitka — i — ne-bitka, ni ni-bitka — ni-ne bitka«. Ili: susret Ivana i Aljoše u Nigdini. Oni nisu, ali sjajan Armaninijev tekst — jest! I Karamazovi jesu, jer su fikcije samog Dostojevskoga.

Makar smo mnoge misli A. Armaninija izostavili ili preskočili, ovu ipak ne možemo: »U trenutku kada Ivan počne radikalno davati prednost ideji, slobodi, dakle metafizičkom umu, smrt neposredno počinje trijumfirati nad životom.« Život se opet ostvario u svom oporijeku. To je najobuhvatnije shvatio Aljoša: da bi pobijedio svijet, pao je pred njim ničice. Sjajan uvod u Armaninijev ironijski diskurs: Aljoša ljubi svijet neimenljivo i tako imenuje sve mrtve glagole. Njegova sudbina vrzma se tu negdje, od klasične »amor fati« do iščeznuća obaju subjekata. Ostaje ljubav kao neimenljivo, kao fiktivno. Kao Aljoša u tjeskobi Dostojevskoga da ostane bez životne šminke. Bila bi to predigra za Ivana Karamazova »koji se opire svojoj sudbini da bi iskušao svoju slobodu«. On se iskupljuje u onom trećem, a to je ludilo. I Aljoša ima svoju katarzu, kao i Mitja, u himni Transcendenciji. Stari Fjodor i Smrdljakov, što netom rekosmo, iscrpljuju svoje razloge u prvom naletu, u srazu sa stvarnošću. Svaka sloboda za njih je destrukcija bića. Karamazovština tako postaje »totalan nered na svim planovima bića«.

U potrazi za istinom i slobodom, Karamazovi ne mogu pobjeći od sudbine. I gore. Ne mogu postojati izvan vremena. Vrijeme je prostor njihove karamazovštine, prostor koji oni moraju trpjeti, jer ga ne stvaraju. Nisu dakle slobodni. Roman »Braća Karamazovi« postaje tako samo uvod u epopeju o Karamazovima, kako je rekao sam Dostojevski. Što bi se s njima dogodilo u susretu izvan prostora i vremena, bez sudbine i potrage za istinom, Dostojevski je radije umro nego odgovorio na ta pitanja. To su stoga pokušali R. Guardini, N. Berdjajev, L. Šestov, V. V. Rozanov, N. Milošević i tisuće drugih, ali mislim da je Armaninijev pristup najizvorniji, jer Dostojevskoga ne zahvaća jednodimenzionalno nego univerzalno. Citirat ću stoga autorov paragraf 206. prema kojemu kozmičko vrijeme ne poništava historiju nego se intenzivira u povijesnom. »Tek pod pogledom zvijezda biće se ne uspa vljuje u ideju o vječnosti nego se suočava s Ništa, najfluidnijim dijelom bitka, onim što vibrira u srcu Svega.« Sjajno! Poetski i filozofski, profetski. Vječnost je ionako metafora za ništa.

Kada ono Drugo postane Prvo, otpočet će Povijest Svijeta.

Ante Armanini nije mogao to previdjeti. Izdavač je također na istoj stazi.

Knjiga je njihov susret!

IZVJEŠĆE PREDSJEDNIKA KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT ZA
RAZDOBLJE 2002-2003. GODINE
ZA SKUPŠTINU KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT, 10. 12. 2003.

N e n a d C a m b i

Po Statutu Književnog kruga godišnja skupština održava se svake druge godine. Posljednja godišnja skuština Književnog kruga održana je krajem studenoga 2001. Ove, 2003. godine, skupština se održava nekoliko dana poslije isteka roka dvogodišnjeg razdoblja, tj. 12. prosinca. Razlog je malom zakašnjenju u tome što su poslovi oko održavanja skupa u povodu 5. obljetnice smrti Krune Prijatelja u studenom godine 2003. Ipak željeli smo da skupština i naš praznički domjenak bude prije božićne gužve kad je svatko zauzet svojim privatnim problemima.

I. REDOVNI RAD

Rad Književnog kruga odvijao se po Statutu koji je usvojen na godišnjoj skupštini krajem studenoga godine 2001. a odvijao se po zacrtanom planu, što znači da je bio usredotočen na izdavačku djelatnost i održavanje manifestacija Marulićevi dani, Dani Hvarskog kazališta i Tjedan knjige mediteranske tematike. U ranijim izvješćima naglašavala se opasnost koja proizlazi iz visoke stope PDV-a. To se doista i odrazilo u 2000. jer smo izdali samo 18 naslova, ali je u 2001. negativni trend zaustavljen i pojavila su se ukupno 22 naslova, tako da je dvogodišnji zbroj iznosio ukupno 40 knjiga. U 2002. izdana su 22, a u 2003. godini 19 naslova, tako da je izdan 41 naslov što je gotovo identično proteklom razdoblju. Međutim, obično jedne godine iziđe više, a druge manje knjiga, ovisno i o politici izdavanja i željama autora da neki naslov nosi prijašnju godinu i slično. Stoga se može reći da se prosjek od oko dvadesetak knjiga godišnje uvijek ostvarivao.

Tijekom 2002. došlo je do hvatanja ritma u objavljivanju časopisa Mogućnosti koji je bio posustao zbog problema u radu uredništva i nedostatku financijskih sredstava. Sada je taj časopis uhvatio ritam zahvaljujući zalaganju glavnog urednika Petra Opačića. U 2002. izdana su četiri broja, a u 2003. također četiri. Čakavska rič je izlazila po jedan

broj godišnje, s tim da je u 2002. izišao opsežan broj posvećen uspomeni Radovana Vidovića. Redovito izlaženje je važno zbog financijske potpore jer se ona dokida ako dođe do zastoja u izlaženju, bez obzira na razloge. Časopisi Čakavska rič i Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije neredovito su izlazili. Ne uhvatimo li korak, prijeti nam ukidanje ionako znatno smanjenih dotacija. Nadamo se, međutim, da će u sljedećem razdoblju biti manje teškoća u radu i da će izdavanje zbornika i časopisa biti ravnomjernije.

Valja naglasiti da nas je Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske razmjerno dobro pratilo. Ministarstvo, naime, kad prihvati financiranje, uredno dostavlja novac, ali se rijetko događa da odobrava zatraženi iznos u cijelosti. Zbog toga je često bilo potrebno namaknuti dodatna sredstva da bi se pokrili ukupni troškovi. Ministarstvo kulture je nastavilo financiranje preko otkupa. Samo rijetko se događalo da se naslovi financiraju unaprijed. Dakle, najprije je potrebno ući u rizik i tiskati pojedini naslov, a poslije toga eventualno nešto vratiti na natječaju. To je dosta teško uskladiti s našim načelom da najprije zaokružimo financijsku konstrukciju, a tek potom tiskamo. Dodatna je nezgoda u tome što je teško predvidjeti koje će naslove povjerenstvo ministarstva prihvatiti. (Objavljene naslove vidi u izvješću urednice V. Glunčić-Bužančić.)

Funkcioniranje Književnog kruga odvijalo se prema statutarnoj shemi: Skupština udruge, Upravni odbor, Kolegijalno tijelo, predsjednik. Skupština se posljednji put sastala prije dvije godine. Upravni odbor se sastajao 4-5 puta godišnje, a kolegijalno tijelo jedanput tjedno. Predsjednik je svaki dan u Krugu po nekoliko sati, osim ponedjeljka kad je na svom radnom mjestu u Zadru. Sva tijela, kao i uredništva, rade i dalje bez materijalne naknade. Tijela su se sastajala redovno, osim kad za to nije bilo uvjeta (bolest, službeni put i sl.). Rasprava se vodila o pitanjima iz nadležnosti pojedinih tijela. Upravni odbor je raspravljao o zaključnom računu, periodičnom obračunu, godišnjim planovima i sl. Kolegij je raspravljao o tekućim pitanjima, radu profesionalnog osoblja, tiskanju, odabiru tiskara, pripremi odluka za Upravni odbor. Svima koji su sudjelovali u radu najtoplije zahvaljujem na kolegijalnoj suradnji.

Iz financijskog je izvješća razvidno da je poslovanje bilo uredno i u skladu sa zakonima. To su potvrdile i revizije koje su nas gotovo redovno posjećivale jedanput godišnje. Međutim, godine 2002. i 2003. nije bilo revizije jer su se porezni organi po svoj prilici uvjerali u ispravnost rada. I u prošloj smo godini sklopili Ugovor s tiskarom Dalmacija papir, davši joj kredit u iznosu od 250.000 kn, a zauzvrat smo dobili povoljnije cijene i kamate. Taj se ugovor uskoro zaključuje jer završava program, a bilo bi korisno sklopiti poslovni dogovor s nekom od tiskara u sličnim uvjetima jer bismo tako mogli tiskati jeftinije.

II. ČLANSTVO

U ovom dvogodišnjem razdoblju napustilo nas je šest članova: akademik Franjo Švelec (2001. ali poslije godišnje skupštine), Danica Božić Bužančić (2002), Tomislav Kuljiš (2002), akademik Ivo Petrinović, potpredsjednik Književnog kruga (2003), Anđelko

Novaković (2003) i akademik Ivo Frangeš (poslije godišnje skupštine 2003), počasni predsjednik Knjige Mediterana.

Njihova smrt nas je teško pogodila. Tijekom posljednjeg razdoblja naše je članstvo u približno istom broju i sastavu jer smo primili desetak novih članova. U sljedećem ćemo razdoblju pokušati i nadalje povećavati broj našeg aktivnog članstva. Ja bih molio članove neka promisle i predlože imena mogućih članova i da sukladno našem Statutu načinimo izbor.

III. NAGRADE

Protoklo razdoblje nije obilovalo nagradama kao prethodno. Ipak je knjiga I. Lőkösa »Od Marulića do Krlež« nagrađena Ininom nagradom za unapređenje hrvatske kulture u inozemstvu.

IV. MANIFESTACIJE

Značajni su rezultati u tom segmentu naše djelatnosti. O manifestacijama Marulianuma vidi u izvješću voditelja Marulianuma. U »Tjednu knjige mediteranske tematike« nastavili smo suradnju s Katedrom za komparatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Godine 2002. bila je na rasporedu Krugovaška generacija, a 2003. Ranko Marinković. Godine 2002. padala je 400. obljetnica izbora Mark Antuna De Dominisa za splitskog nadbiskupa. Ove godine, osim što su nastupali komparatisti s temom Ranka Marinkovića, održan je u studenom skup posvećen uspomeni na Krunu Prijatelja o petoj obljetnici njegove smrti. Tako smo obogatili manifestaciju kojoj smo prije nekoliko godina izmijenili naziv. Akcent je na znanstvenom karakteru, a usporedo se predstavljaju produkcije Književnog kruga i drugih značajnih hrvatskih izdavača. Naši stalni gosti su Matica hrvatska, središnjica Zagreb, Leksikografski zavod M. Krleža u Zagrebu, Knjižnica Juraj Šižgorić u Šibeniku, Matica hrvatska u Dubrovniku, Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel u Splitu, a povremeno i razni drugi. Uveli smo čak dva znanstvena skupa. U toku je prikupljanje radova s prethodnih skupova. Još uvijek prikupljamo radove sa skupa u povodu 800. obljetnice rođenja Tome Arhiđakona što će imati tri sveska s izdanjima od ove godine (kritičkim latinskim tekstom i latinskim prijevodom njegove Kronike te faksimilnim izdanjem, s dobrim razlozima pretpostavljenog autografa iz Nadbiskupske zbirke). Što se tiče suradnje sa zagrebačkim komparatistima, sljedeće će godine biti sedmi od predviđenih deset skupova. Godine 2004. osim komparatističkog skupa održat ćemo i skup o Petrarki i hrvatskim petrarkistima o 600. obljetnici pjesnikova rođenja. Pripremni radovi su u tijeku.

Planiramo, ako prihvatite prijedlog, osnovati zasebnu biblioteku pedagoških znanosti koja je do sada bila u okrilju Znanstvene biblioteke. Razlozi tome su povećanje broja

znanstvenika s tog područja, osnivanje studija humanističkih znanosti te veći broj ponuđenih naslova.

I dalje izdajemo zbornik Dani Hvarskoga kazališta. U ovom trenutku uspjeli smo prebroditi teškoće oko njegova financiranja, što je bio velik problem prije nekoliko godina. Nadamo se da će zbornici i dalje izlaziti prije manifestacije u svibnju u Hvaru.

U programu oživljavanja našeg prostora za predavanja, u prethodnom smo razdoblju osmislili manifestaciju koju smo nazvali Susreti Ispod ure, označavajući karakter toga događanja i određujući mjesto njegova održavanja. Ove jeseni nismo imali nevolja. To je moja krivnja, a imao sam i previše osobnih i obiteljskih problema. Potičem članove da daju svoje prijedloge kako bismo program u 2004. ispunili relevantnim sadržajima.

U sljedećem razdoblju nadam se da ćemo imati nekoliko važnih izdanja: Splitski evangelijar, za koji su već prikupljena znatna sredstva, i do 7. svibnja o 1700. obljetnici mučeničke smrti sv. Dujma morao bi biti objavljen. Važno je napomenuti da su sponzorski prikupljena značajna sredstva i nadamo se da bismo mogli potpuno zaokružiti financijsku konstrukciju. Moramo izvršiti obvezu koja datira otprije, a to je iznimno važna »Zlatna knjiga Splita II« za povijest ovoga grada i šire. Nadamo se da ćemo uspjeti u sljedećoj godini izdati jubilarni broj *Mogućnosti* u povodu 50. godišnjice izlaženja i 50. obljetnice Podružnice Matice hrvatske kojoj mi na žalost nismo pravni ali jesmo programski sljednik. Predviđamo izraditi i bibliografiju *Mogućnosti*, što priprema Neda Anzulović. Ostali naslovi izdavati će se po godišnjim programima koji se usvajaju u Upravnom odboru.

Ima slabosti o kojima nova uprava mora povesti računa. Valja i nadalje težiti obogaćivanju Tjedna knjige mediteranske tematike. Neobično je značajno pomlađivanje članstva jer nas stariji napuštaju, a prosjek godina je vrlo visok. Poseban je problem, kao i u prijašnjim godinama, prodaja knjiga. Smatramo za uspjeh što smo prodali više od pola svojih naslova. Neka su izdanja pri kraju. Ipak na lageru je vrlo velik broj primjeraka nekih knjiga i časopisa, unatoč niskim cijenama, što opterećuje skladište. Knjige se slabo prodaju jer nije dobro organizirana i poslovno je nepouzdana knjižarska mreža u Hrvatskoj. Osim toga, knjige koje mi izdajemo za šire su tržište nezanimljive. Međutim, naš je program takav da ispunjamo važnu kulturološku funkciju u izdavanju tzv. društveno vrijedne knjige. U sljedećem bismo razdoblju trebali sve to popraviti. No tekuće poslovanje to često ne dopušta.

VI. ZAKLJUČAK

Držimo da je poslovanje Književnog kruga u svim sastavnicama bilo uglavnom uspješno. Ali mi možemo znatno bolje. I tome treba težiti. Moguće je da ovim izvješćem nije obuhvaćen čitav opseg našeg djelovanja te je možda nešto ispušteno. Ako je tako, osobno se svima ispričavam. Naša je djelatnost vrlo široka i razgranata i nije lako iznijeti pred članstvo sve što je obrađeno u dvogodišnjem razdoblju. Većina članova aktivno sudjeluje u radu i prati naše aktivnosti, pa im baš i ne treba detaljno sve nabrajati. U nadi da će se rad i u sljedećem razdoblju uspješnije odvijati, srdačno vas pozdravljam i apeliram na vas da pomognete i još više se zauzmete za dobrobit naše udruge.

IZVJEŠĆE O IZDAVAČKOJ DJELATNOSTI KNJIŽEVNOG KRUGA
SPLIT U 2002. i 2003. GODINI
(ZA SKUPŠTINU KNJIŽEVNOGA KRUGA SPLIT, 10. 12. 2003.)

Vinka Glunčić – Bužančić

Tiskane knjige :

2002.

Biblioteka *Splitski književni krug*

1. MLJETSKI STATUT
2. ANDRE JUTRONIĆ, Bračke teme

Biblioteka znanstvenih djela

3. SREĆKO LIPOVČAN, Mladi Ujević
4. MIROSLAV GRANIĆ, Paški grbovnik
5. JOŠKO BELAMARIĆ, Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu
(nosi 2001. godinu)
6. LUJO MARGETIĆ, Diskusije i rasprave
7. IVO PETRINOVIĆ, Mile Budak — portret jednog političara
8. DAVOR DUKIĆ, Poetike hrvatske epike
9. ANTUN CVITANIĆ, Iz dalmatinske pravne prošlosti
10. ANITA ERCEGOVIĆ, Pučka arhitektura starih splitskih predgrađa

Biblioteka *Knjiga Mediterana*

11. GRČKI UTJECAJ NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA, Zbornik radova
12. KOMPARATIVNA POVIJEST HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI, Zbornik radova IV

Biblioteka *Marulianuma*

13. COLLOQUIA MARULIANA XI

Biblioteka suvremenih pisaca

14. DUŠKO GEIĆ, S levantom u snastu

Biblioteka *Varia*

15. SPLITE MOJ, Poezija u izboru Anatolija Kudrjavceva

Biblioteka *Hvarski književni krug*

16. ŽARKO GAZZARI, Tragovima Slavogosta

Pomorska biblioteka

17. IGOR BELAMARIĆ, Alma Mater, drugo dopunjeno i prošireno izdanje

Biblioteka *Čakavske riči*

18. SINIŠA VUKOVIĆ, Kartulina sa škoja

Biblioteka *Posebna izdanja*

19. DRAŽEN GRGUREVIĆ, Kultura vrtova, perivoja i parkova na području Splita...

20. IVAN PAŽANIN, Pisme moje u kutiji stoju...

21. DANI HVARSKOGA KAZALIŠTA XXVIII

22. PRILOZI POVIJESTI UMJETNOSTI U DALMACIJI 38

2003.

Biblioteka znanstvenih djela

1. DUNJA FALIŠEVAC, Kaliopin vrt II

2. IVO GRABOVAC, Plovidbeno pravo Republike Hrvatske

3. ZJENA ČULIĆ, Čovjek, metafora, spoznaja

4. ISTVAN LÓKÖS, Od Marulića do Krleže

5. MARINA MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, Hagioforna imena u srednjovjekovnom Splitu i okolici

6. IVANA ŠVERKO, Splitska škola za dizajn

7. ZLATA ŠUNDALIĆ, Studenac nebeski

8. ANĐELKO MRKONJIĆ, Pedagoška služba u suvremenoj školi

Biblioteka *Knjiga Mediterana*

9. TOMA ARHIĐAKON: HISTORIA SALONITANA, kritičko izdanje

10. THOMAE ARCHIDIACONI: HISTORIA SALONITANORUM ATQUE SPALATI-NORUM PONTIFICUM, Faksimilno izdanje splitskog kodeksa

11. KOMPARATIVNA POVIJEST HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI, Zbornik radova V

12. TRIPLEX CONFINIUM (1500-1800): EKOISTORIJA, Zbornik radova

Biblioteka *Marulianuma*

13. COLLOQUIA MARULIANA XII

14. MLADEN PARLOV, Speculum virtutis

15. NEDJELJKA PARO: Bibliografija Marka Marulića III. dio, Radovi o Maruliću

Biblioteka *Antologija*

16. SALONA AETERNA, Književni tekstovi o Solinu u izboru Petra Opačića

Biblioteka *Mogućnosti*

17. LAZAR JOVANOVIĆ Prelomljena svjetlost

18. IVICA ŠODAN Bestežinsko stanje

19. DANI HVARSKOGA KAZALIŠTA XXIX

Knjige u tisku:

Biblioteka znanstvenih djela

1. NATAŠA BAJIĆ-ŽARKO, Split kao trgovački i tranzitni centar na razmeđu istoka i zapada u 18. st.
2. DIVNA MRDEŽA ANTONINA: Davidova lira u versih harvackih
3. ANTE MARINOVIĆ: Dubrovačko pomorsko pravo, sv. II
4. JOŠKO BOŽANIĆ, Smijehom dovršeno vrijeme (Viški facendijer)
5. PLINIJE STARIJI, Geografija starog svijeta (preveo Uroš Pasini)

Biblioteka *Knjiga Mediterana*

1. SPLITSKI EVANGELIJAR, faksimilno izdanje
2. ZLATNA KNJIGA GRADA SPLITA, sv. II (prired. Ljerka Šimunković, Marin Berket)
3. NENAD CAMBI: Kiparstvo rimske Dalmacije
4. HELGA ZGLAV MARTINAC: Keramički nalazi iz Dioklecijanove palače u Splitu

Biblioteka suvremenih pisaca

1. VANČA KLJAKOVIĆ, Šest drama
2. DAVOR MOJAŠ, Kazalište »Isprazni«
3. IVICA DUHOVIĆ-ŽAKNIĆ, Pali anđeli Cvijete Knez

Biblioteka *Varia*

1. ALEKSANDER SACHER-MASOCH, Maslinici u plamenu (prevela Ivica Duhović-Žaknić)

Časopisi:

Mogućnosti

2002. izišli brojevi 1/3, 4/6, 7/9, 10/12

2003. izišli brojevi 1/3, 4/6, 7/9, 10/12

posebni otisak broja 4/6 — Bratislav Lučin: *Tri remek-djela Marulićeve latinske muze*

Čakavska rič

2002. izišao broj 1/2 — Zbornik radova posvećen Radovanu Vidoviću

2003. izišao broj 1/2

Katalozi:

2002.

1. Znanstveni, izdavački i književni program Marulićevih dana 2002.
2. Katalog izložbe *Letras y Armas en el Renacimiento Croata*
3. Katalog izložbe *Marko Antun de Dominis, splitski nadbiskup i znanstvenik*

2003.

1. WEB — stranica Književnog kruga s internet knjižarom
2. Znanstveni, izdavački i književni program Marulićevih dana 2003.

BROJ OBJAVLJENIH NASLOVA U POJEDINIM BIBLIOTEKAMA

<i>Splitski književni krug:</i>	2
<i>Biblioteka znanstvenih djela:</i>	16
<i>Biblioteka suvremenih pisaca:</i>	1
<i>Knjiga Mediterana:</i>	6
<i>Biblioteka Marulianum:</i>	4
<i>Dani Hvarškoga kazališta:</i>	2
<i>Pomorska biblioteka:</i>	1
<i>Biblioteka Varia:</i>	1
<i>Biblioteka Mogućnosti:</i>	2
<i>Biblioteka Čakavske riči :</i>	1
<i>Hvarski književni krug:</i>	1
<i>Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji:</i>	1
<i>Biblioteka Antologija:</i>	1
<i>Posebna izdanja:</i>	2
UKUPNO:	41

SUIZDAVAŠTVO

U suizdavaštvu je objavljeno 6 naslova, a 1 je u tisku. Suizdavači su : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nabiskupija splitsko-makarska, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske-Konzervatorski odjel Split, Institut za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Društvo Mljećana

PROMJENE U UREDNIŠTVIMA

(Od prošle skupštine 2001.)

- *Splitski književni krug:* nema glavnog urednika
- *Pomorska biblioteka :* Šime Županović izišao iz uredništva
- *Čakavska rič* (časopis): Josip Lisac je novi član

NAGRADE I DRUGA PRIZNANJA

- *Ivo Petrinović*, državna životna nagrada za znanost koju dodjeljuje Hrvatski sabor i Ministarstvo znanosti (2002.)
- *Nenad Cambi*, nagrada »Oton Kučera« Matice hrvatske Zagreb za znanost za knjigu *Antika* (2003.), te godišnja nagrada »Kruno Prijatelj« Slobodne Dalmacije (2003.)
- Anatolij Kudrjavcev, priznanje grada Splita za životno djelo (2003.)
- *Istvan Lőkös*, godišnja nagrada INA-e za promicanje hrvatske kulture u svijetu za knjigu *Od Marulića do Krleže* (2002.)

IZVJEŠĆE O DJELATNOSTI *MARULIANUMA* U GODINAMA 2002. I 2003.

Bratislav Lučin

I u dvogodištu 2002-2003. *Marulianum* je bio nositelj raznovrsnih maruloloških i srodnih djelatnosti. U izvješću koje slijedi podsjećamo na njih u obliku bibliografskih podataka i drugih natuknica.

1. ZNANSTVENA I STRUČNA DJELATNOST

Bratislav Lučin objavio je:

- Tekstološki i leksikološki prinosi Marulićevoj *Juditi*. *Colloquia Maruliana* XI, Književni krug Split — *Marulianum*, Split 2002, str. 207-233.
- El *Hercules moralisatus* de Marulić: sobre la alegoría en el *Diálogo de Hércules*. *Studia Croatica*, Buenos Aires, 43 (2002), br. 145, str. 105-120.
- Marko Marulic (1450-1524), humanista croata de eco español y universal (s F. J. Juez Gálvezom), *Letras y Armas en el Renacimiento Croata* [katalog izložbe], Alcalá de Henares, str. 2-8.
- Bibliografía Maruliana selecta (1899-2001) (sa F. J. Juezom Gálvezom), *Letras y Armas en el Renacimiento Croata* [katalog izložbe], Alcalá de Henares, str. 26-30.
- Bibliografija Marulićeve *Judite* (s Brankom Jozićem). *Colloquia Maruliana* XI, Književni krug Split — *Marulianum*, Split 2002, str. 553-570.
- Gregorijanić, Placid; Hranković, Dujam; Hranković, Toma. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5 (Gn-H), Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 2002, str. 167-168; 694-695; 695.
- Šimun Kožičić Benja, plivač u matici. O nepoznatom tekstu zadarskoga humanista. *Mogućnosti*, 49 (2002), 7/9, str. 115-122.
- Marko Marulić. *Leksikon svjetske književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 2002.
- Prinosi tekstu i tumačenju Marulićeve *Suzane*. *Colloquia Maruliana* XII, Književni krug Split — *Marulianum*, Split 2003, str. 146-162.

- Marko Marulić: *Suzana*, kritičko izdanje. Priredio B. Lučin. *Colloquia Maruliana* XII, Književni krug Split — *Marulianum*, Split 2003, str. 163-193.
- Tri remek-djela Marulićeve latinske Muze. *Mogućnosti*, Split, 50 (2003), 4/6, str. 73-91, uvodna studija i prepjevi triju Marulićevih pjesama [i kao posebni otisak u 150 primjeraka].
- Marulićeva renesansa na kraju dvadesetog stoljeća. *Cetinska vrila*, Sinj, 10 (2002), br. 2 (20), str. 13-16.
- Prekooceanski Marko Marulić (*Studia Croatica*, revista de estudios políticos y culturales, Buenos Aires, 43 [2002], br. 145, 142 str.). *Vjesnik*, 16. X. 2002, str. 16.
- Marulić Overseas. *Most / The Bridge*, Zagreb, March 2003, No. 1, str. 26.
- (***) Društvo hrvatskih književnika, Povjerenstvo nagrade Dana hrvatske knjige, Nagrada »Judita« Milanu Mogušu za knjigu »Rječnik Marulićeve Judite« (Zagreb 2001): Obrazloženje [nepotpisano]. *Colloquia Maruliana* XII, Književni krug Split - *Marulianum*, Split 2003, str. 279-281.
- Studia Croatica*, revista de estudios políticos y culturales, Buenos Aires, 43 (2002), br. 145, str. 142 str. *Colloquia Maruliana* XII, Književni krug Split — *Marulianum*, Split 2003, str. 320-321.
- Marulić from Madrid to Japan. Thirteenth international scientific conference on Marko Marulić. *Most / The Bridge*, 2-3/2003, str. 48-49.
- Najbolji poznavatelj Marulića (Mirko Tomasović, *Marulološke rasprave*, Zagreb 2002), *Peti susreti književnih kritičara*, Đakovo 2003, str. 131-135.
- Predao tekst svoga rada »Perfilu umanistico di Marko Marulić« za padovanski zbornik o Maruliću (u tisku),
- Predao tekst svoga rada »Erasmus and the Croats (15th and 16th Centuries)« za *Erasmus of Rotterdam Society Yearbook* (2004).

Sudjelovao je na znanstvenim skupovima (osim Marulićevih dana):

- o M. A. de Dominisu u Splitu, Knjiga Mediterana 2002. u Splitu,
- godišnji skup Renaissance Society of America, Toronto, 27-29. III. 2003.

Održao je predavanja:

- o Maruliću u Sinju (u sklopu Marulićevih dana 2002),
- o Maruliću u Splitu (u sklopu Tjedna Europe 2002. za studente iz Pule),
- govorio na predstavljanju francuskog prijevoda *Judite* u Zagrebu i na dodjeli nagrade »Julije Benešić« (M. Tomasoviću) u Đakovu 2002,
- o Erazmu i Hrvatima, za hrvatske iseljenike u Kanadi, Norval, 29. III. 2003.
- o Maruliću u Kninu (u sklopu Marulićevih dana 2003).

Uredio je XI. i XII. svezak godišnjaka *Colloquia Maruliana*, surađivao na uređenju *Studia Croatica* (broj posvećen Maruliću). Uredio programske knjižice: Marulićevi dani 2002; Marulićevi dani 2003. (s B. Jozićem).

Priredio je izložbu izdanja KKS i *Marulianuma* u sklopu godišnjega skupa Renaissance Society of America, Toronto, 27-29. III. 2003.

Priredio materijale za web-stranicu *Marulianuma*.

Suradivao s prof. Nedjeljkom Paro na izradi *Bibliografije Marka Marulića III*.

Branko Jozić objavio je:

Marulićeva *Judita* kao *miles Christi*. *Colloquia Maruliana* XI (2002), 187-205.

Bibliografija Marulićeve *Judite* (s B. Lučinom). *Colloquia Maruliana* XI (2002), 553-570.

Bibliografija Marka Marulića 2001 (s I. Domaćinović). *Colloquia Maruliana* XI (2002), 571-587.

Bibliografija *Colloquia Maruliana* I-X. *Colloquia Maruliana* XI (2002), 589-616.

Querido Marco... (Izložbe o Marku Maruliću u Španjolskoj). — *Vijenac*, 18. 4. 2002, str. 16.

Krist raspet u maslini — moderno klasično djelo; Raspeti Krist Kažimira Hraste. — *Hrvatsko slovo*, 9. 8. 2002, str. 18.

Tijelo i osjetila: prilog Marulićevoj antropologiji. *Colloquia Maruliana* XII (2003), 109-118.

Književni krug Split i rad na Maruliću. *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* Ogranka Matice hrvatske Vinkovci, 20 (2003), str. 75-82.

Bibliografija Marka Marulića 2002 (s I. Domaćinović). *Colloquia Maruliana* XII, Književni krug Split — *Marulianum*, Split 2003, str. 291-308.

Književni krug Split i rad na Maruliću. *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* Ogranka Matice hrvatske Vinkovci, 20 (2003), str. 75-82.

»Ovo činite meni na spomen«. *Nova prisutnost*, 1 (2003), str. 105-113.

Prijevod:

M. A. de Dominis: *Izabrani radovi I* (preveo neke radove), Lamaro, Split 2002.

Gospa Guadalupska, Naklada Bošković, Split 2002.

Dionigi Tettamanzi: *Kršćanstvo i globalizacija*, Verbum, Split 2003.

Papinsko vijeće za kulturu; Papinsko vijeće za međureligijski dijalog: *Isus Krist, donositelj žive vode: kršćansko promišljanje o New Ageu*, Verbum, Split 2003.

Dionigi Tettamanzi: *Kršćanstvo i globalizacija*, Verbum, Split 2003.

Ivan Pavao II, *Ecclesia in Europa*, Verbum, Split 2003.

Ivan od Križa, *Misli*, Verbum, Split 2003 (djelomično).

Kongregacija za nauk vjere, *Promišljanja u svezi sa zakonskim prijedlozima o priznavanju zajednica osoba istog spola*, Verbum, Split 2003.

Zbor za bogoštovlje, *Direktorij o pučkoj pobožnosti*, Verbum, Split 2003.

Girolamo Savonarola, *O jednostavnosti kršćanskog života*, Verbum, Split 2003.

Predao tekst rada »Markantun de Dominis u sporu između Mletačke Republike i pape Pavla V. (1606)« za Zbornik radova *Marko Antun de Dominis, splitski nadbiskup, teolog i fizičar* (u tisku).

Sudjelovao na međunarodnom skupu o M. A. de Dominisu (Knjiga Mediterana 2002. u Splitu).

Postavio izložbu *MM tragovi* o Marulićevim obljetnicama (s Ivanom Domaćinović).

Govorio na otvorenju izložbe *Marko Marulić y la Europa humanista* u Biblioteca Nacional u Madridu.

Uredio programske knjižice: Marulićevi dani 2002; Marulićevi dani 2003 (s B. Lučinom).

Surađivao s prof. Nedjeljkom Paro na izradi *Bibliografije Marka Marulića III*.

Nastavio je bilježenje tekuće bibliografije radova o M. Maruliću kao i tekuće bibliografije izdanja Marulićevih djela. Vodio je knjižnicu i arhiv *Marulianuma*.

2. ZNANSTVENI PROJEKTI

U sklopu projekta *Neo-Latina Croatica* (voditelj: prof. dr. Darko Novaković) *Marulianum* je zahvaljujući sredstvima projekta naručio dijakolore Marulićeva autografa *In epigrammata priscorum commentarius* (Bibliotheca Bodleiana, Oxford).

Sveučilište u Padovi pozvalo je *Marulianum* da u zajedničkom potprojektu surađuju u međunarodnom projektu INTERREG III A (Transfrontaliero Adriatico). Potprojekt bi podrazumijevao postavljanje stručnog, informativnog i turističko-promidžbenog materijala na internetskim stranicama u Splitu i u Padovi. Na stranicama *Marulianuma* pojavile bi se marulološke bibliografije i tekstovi Marulićevih djela, te kulturno-turističke obavijesti o marulićevskim lokalitetima (Split, Salona, Šolta). Na padovanskim stranicama pojavili bi se osnovni podatci o Maruliću te o tragovima članova obitelji i samog Marka u Padovi i Veneciji. Splitske i padovanske stranice bile bi povezane sponama (linkovima). Iz projekta bi se financirale internetske stranice u Padovi te studentski boravak istraživača *Marulianuma* u regiji Veneto, i to radi suradnje na izradbi mrežnih stranica i radi pregleda Marulićevih rukopisa i starih izdanja u Venetu, sa svrhom što temeljitije izradbe u *Marulianumu* odavno zamišljene bibliografije Marulićevih rukopisa. Navedene dopune na već postojećim stranicama *Marulianuma* morale bi se financirati s hrvatske strane, jer Hrvatska nije članica Europske zajednice koja financira projekt. Marulićevski dio projekta vodi se pod imenom VALMAR (Valorizzazione Marulić). Prihvaćanje projekta očekuje se do kraja 2003, a realizacija tijekom 2004. i 2005.

3. DOKUMENTACIJSKA DJELATNOST

U knjižnici *Marulianuma* i dalje se prikupljaju izdanja i stručna literatura, a u arhivu fotografije, mikrofilmovi i druga dokumentacija o Maruliću, hrvatskim humanistima...

4. IZDAVAČKA DJELATNOST

U 2002. i 2003. objavljeni su sljedeći naslovi:

- *Colloquia Maruliana XI*
- *Colloquia Maruliana XII*

- Programska knjižica Marulićevih dana 2002.
- Programska knjižica Marulićevih dana 2003.

Marulianum je surađivao na pripremi kataloga izložbe *Letras y Armas en el Renacimiento Croata*

U tisku:

- Mladen Parlov, *Speculum virtutis (Marko Marulić i njegova teološko-duhovna misao)*, Biblioteka *Marulianum*, 5 (pred izlaskom iz tiska).
- Nedjeljka Paro, *Bibliografija Marka Marulića III: Radovi o Maruliću (1565-2000)*, Biblioteka *Marulianum*, 6 (nositi će godinu 2003).

5. ORGANIZACIJSKA DJELATNOST

Marulianum bio organizator ili suorganizator više raznovrsnih priredaba u Hrvatskoj i u inozemstvu:

- dvanaestog međunarodnoga znanstvenog skupa o Marku Maruliću (Split, 23-24. travnja 2002) sa 15 sudionika iz 7 zemalja,
- trinaestog međunarodnoga znanstvenog skupa o Marku Maruliću (Split, 23-28. travnja 2003) sa 17 sudionika iz 5 zemalja,
- izložbe *MM tragovi* (Split, travanj 2002),
- književnih večeri posvećenih Maruliću (Sinj, 25. travnja 2002; Knin, 28. travnja 2003),
- proslave 552. Marulićeva rođendana i predstavljanje web stranice *Marulianuma* (Split, 18. VIII. 2002),
- proslave 553. Marulićeva rođendana,
- surađivao je s Muzejem grada Splita na postavljanju izložbe u Alcalá de Henares (*Letras y Armas en el Renacimiento Croata*),
- surađivao na postavljanju izložbe *Marko Marulić y la Europa humanista*, Nacionalna knjižnica u Madridu (povjerenik izložbe F. J. Juez Gálvez),
- surađivao na postavljanju izložbe u Bitoli *Marko Marulić, otac hrvatske književnosti* (6. VII. 2002),
- surađivao u predstavljanju francuskog prijevoda *Judite* u Zagrebu,
- surađivao u predstavljanju *Studia Croatica* u Zagrebu,
- surađivao u predstavljanju *Studia Croatica* u Madridu (svibanj 2003).

6. DONACIJE

Dr. Charles Béné darovao je *Marulianumu* u 2002. godini 5.000 kn. Taj je iznos utrošen za nabavu računala.

Dr. Charles Béné darovao je *Marulianumu* u 2003. godini 1.000 eura. Dio tog iznosa utrošen je za nabavu digitalnog fotoaparata (nabava je u tijeku).

Nakon provedenoga natječaja za donaciju stručne literature Deutsche Forschungsgemeinschaft *Marulianumu* je darovao *Der Neue Pauly*, enciklopediju antike u 15 svezaka.

Vinko Grubišić (Sveučilište Waterloo, Kanada) *Marulianumu* je 2003. godine darovao *Encyclopedia of the Renaissance* (gl. ur. Paul. F. Grendler) u 6 svezaka.

ČLANOVI UPRAVNOG ODBORA KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT
IZABRANI NA SKUPŠTINI ODRŽANOJ 10. XI 2003.

1. BABIĆ, IVO
2. BELAMARIĆ, JOŠKO
3. BEZIĆ-BOŽANIĆ, NEVENKA
4. BOŽANIĆ, JOŠKO
5. BULJEVIĆ, ZVONIMIR
6. CAMBI, NENAD (predsjednik)
7. DUPLANČIĆ, ARSEN
8. FIAMENGO, JAKŠA
9. GRABOVAC, IVO (potpredsjednik)
10. HRASTE, KATARINA
11. JAKELIĆ, PETAR
12. JOZIĆ, BRANKO
13. KAPITANOVIĆ, VICKO
14. KOVAČIĆ, VANJA
15. LUČIN, BRATISLAV
16. MIMICA, IVAN (potpredsjednik)
17. OPAČIĆ, PETAR
18. PARLOV, MLADEN
19. PRIJATELJ-PAVIČIĆ, IVANA
20. RUDOLF, DAVORIN
21. ŠKUNCA, MIRJANA

NADZORNI ODBOR

1. ANZULOVIĆ, NEDA
2. BERKET, MARIN
3. LJUBETIĆ, JERKO